

DROHICZYŃSKI
PRZEGLĄD NAUKOWY

Wielokulturowe Studia

Drohiczynskiego Towarzystwa Naukowego

DROHICZYŃSKI PRZEGLĄD NAUKOWY

Wielokulturowe Studia Drohiczyńskiego Towarzystwa Naukowego

Numer 11/2024

Drohiczyńskie Towarzystwo Naukowe

DROHICZYN 2024

RADA NAUKOWA

Amantius AKIMJAK (The Catholic University in Ružomberok, Słowacja),
Marian CIEŚLARCZYK (WAT), Bp Antoni Pacyfik DYDYCZ, Zbigniew FORMELLA
(Universita Pontificia Salesiana, Roma – Italia), Agnieszka FILIPEK (WAT),
Edward JARMOCH (The Catholic University in Ružomberok, Słowacja),
Peter MAJDA (The Catholic University in Ružomberok, Słowacja),
Robert PTASZEK (KUL), John RADZIŁOWSKI (University of Alaska Southeast, USA),
Ryszard ROSA (UWS), Martin TARAJ (The Catholic University in Ružomberok,
Słowacja), Iurij SHCHERBIAK (West Ukrainian National University, Ukraina),
Tadeusz SYCZEWSKI (KUL), Tamara ZACHARUK (UWS),
Ilona ŻEBER-DZIKOWSKA (UJK)

KOMITET REDAKCYJNY

REDAKTOR NACZELNY

Sławomir BYLINA (KUL)

SEKRETARZ REDAKCJI

Robert SOLDAT

CZŁONKOWIE REDAKCJI/REDAKTORZY TEMATYCZNI

Anna KLIM-KLIMASZEWSKA (UWS) (pedagogika);

Juliusz TYM (ASzWoj) (historia);

Norbert MOJŻYN (UKSW) (teologia, nauki o kulturze i religii);

Michał DĄBROWSKI (UWM) (socjologia, komunikacja społeczna);

Marek CUPRYJAK (US) (nauki o bezpieczeństwie).

RECENZENCI numeru

Andrzej AKSAMITOWSKI (US), Adam HOŁUB (UMK), Anna Klim-Klimaszewska
(UWS), Jerzy NIKOŁAJEW (UR), Martin MAJDA (The Catholic University
in Ružomberok, Słowacja), Przemysław WYWIAŁ (UKEN)

Redaktor językowy: Robert Soldat

Skład komputerowy: Robert Soldat

Projekt okładki: Tomasz Nowak

Adres redakcji: 17-312 Drohiczyn; ul. Kościelna 10

Wydawca: Drohiczyńskie Towarzystwo Naukowe 17-312 Drohiczyn; ul. Kościelna 10
<http://drohiczyntn.org.pl>

Wersja elektroniczna czasopisma jest wersją pierwotną
Copyright by Drohiczyńskie Towarzystwo Naukowe 2024

ISSN 2080-587X

Nakład 50 egz.

Druk i oprawa: Fold Sp. z o.o., ul. Stefana Starzyńskiego 10, 08-102 Siedlce

SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY

- Ilona ŻEBER-DZIKOWSKA, Nauczyciel jako autorytet w wielowymiarowej przestrzeni nauczania i wszechobecnej wielokulturowości (Abstract/Streszczenie) 7
- Sławomir BYLINA, Jacek GOLBIAK, Archiwalia międzynarodowe na temat migracji Polaków w II wojnie światowej (Abstract/Streszczenie) 27
- Andrzej SZYMAŃSKI, Urząd Bezpieczeństwa Publicznego i władze kościelne wobec ks. Michała Norka. Czy miała miejsce współpraca ponad podziałami? (Abstract/Streszczenie) 55
- Norbert MOJŻYN, Migracja wiernych między prawosławnymi Kościołami w Ukrainie a medialny wizerunek patriarchy moskiewskiego Cyryła (Abstract/Streszczenie) 89
- Piotr GRESZTA, Demoralizacja w Wojsku Polskim na przykładzie 39 Dywizji Piechoty Rezerwowej (Abstract/Streszczenie) 115
- Zbigniew KLIMIUK, Kierunki i formy współpracy produkcyjnej i technologicznej wschód-zachód w latach 80. XX w. 137

RECENZJE/SPRAWOZDANIA

- Andrzej KICIŃSKI, Recenzja: Ks. Sławomir Bylina, ks. Edward Jarmoch, Działania pedagogiczno-społeczne ks. Ignacego Świrskiego na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie w latach 1922-1932, Wydawnictwo WN IKRiBL Siedlce 2021, ss. 140. 163
- Sławomir BYLINA, II Ogólnopolska konferencja naukowa „Duszpasterstwo służb mundurowych w Polsce. Aspekty społeczno-duszpasterskie” Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II 11 kwietnia 2024 (sprawozdanie). 165

Sławomir BYLINA, XX Międzynarodowa Konferencja Naukowa,
„Bezpieczeństwo człowieka a wolność”, Drohiczyn 7-8 września
2023 (sprawozdanie). 169

BIBLIOGRAFIE

Robert SOLDAT, Wykaz 10 numerów Drohiczyńskiego
Towarzystwa Naukowego 175

Sławomir BYLINA, Wykaz publikacji naukowych Ks. dr hab.
prof. KUL Sławomira Byliny 191

ILONA ŻEBER-DZIKOWSKA¹NAUCZYCIEL JAKO AUTORYTET W WIELOWYMIAROWEJ
PRZESTRZENI NAUCZANIA I WSZECHOBECNEJ
WIELOKULTUROWOŚCITEACHER AS AN AUTHORITY IN MULTIDIMENSIONAL
TEACHING SPACE AND UBIQUITOUS MULTICULTURALISM

Streszczenie. Rola nauczyciela nie może skupiać się wyłącznie na przekazywaniu wiedzy. Najważniejsze jest, aby nauczyciel kształtował swój wizerunek i wzmacniał autorytet. To są elementy, które wpływają na skuteczność procesu nauczania. W dzisiejszych czasach, gdy mamy do czynienia z wielokulturowością w wielu dziedzinach naszego życia, zadania te są szczególnie wymagające i wymagają dalszej analizy oraz elastycznego podejścia. Takie trudności przyczyniają się do kryzysu autorytetu nauczyciela, co może mieć negatywne konsekwencje dla edukacji i konieczności przygotowania młodych ludzi do aktywnego uczestnictwa w życiu społecznym zarówno lokalnie, jak i globalnie.

Słowa kluczowe: edukacja, nauczyciel, autorytet, wielokulturowość, kompetencje

Abstract. The role of a teacher cannot focus only on providing knowledge. The crucial thing is that a teacher should shape their image and strengthen authority. These are the constituents that influence the effectiveness of teaching process. Nowadays, when we face multiculturalism in numerous fields of our lives, these tasks are particularly demanding and call for further analysis and flexible approach. Such difficulties conduce to teacher's authority crisis, which may have negative consequences for education and necessity to prepare young people to active participation in social life both locally and globally.

Keywords: education, teacher, authority, multiculturalis

---

¹ Prof. UJK dr hab. Ilona Żeber-Dzikowska, Dyrektor Instytutu Pedagogiki Wydziału Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, ORCID: 0000-0002-2815-914X.

Wstęp

Od wielu lat mówi się, że rola nauczyciela w edukacji szkolnej stanowczo przekracza granice jedynie przekazywania suchych faktów oraz wiedzy. Poza posiadaniem solidnego przygotowania dydaktycznego, w pracy pedagoga istotne jest także rozwijanie kompetencji interpersonalnych. Ważne jest, aby nauczyciel świadomie kształtował swój wizerunek i budował autorytet adekwatny do roli, jaką zdecydował się pełnić w życiu swoich wychowanków bez względu na ich pochodzenie i narodowość. Jest to temat wciąż istotny, pozostając coraz bardziej aktualny w czasach dzisiejszych.

Nauczyciel w świetle literatury przedmiotu

Wyraz *nauczyciel* pochodzi, jak sama nazwa wskazuje, od czynności jaką wykonuje, czyli uczy, naucza. Wincenty Okoń definiuje nauczyciela jako kogoś, „kto uczy innych przekazując im wiadomości, bądź naucza kogoś jak ma żyć”. Jednak jak sam autor zaznacza, z czasem pojęcie to uległo znacznej ewolucji i obecnie nabrało innego, głębszego znaczenia. Współczesny nauczyciel jest tym, „kto kształci, wychowuje i rozwija znajdujących się pod jego opieką uczniów”². Inną definicję nauczyciela przedstawia Leksykon PWN, według którego jest to „odpowiednio przygotowany specjalista do prowadzenia pracy dydaktyczno-wychowawczej w instytucjach oświatowych publicznych i niepublicznych”³. Jest to zatem osoba, która charakteryzuje się głęboką znajomością swojego obszaru zawodowego oraz poza przekazywaniem wiedzy, jest również odpowiedzialna za wychowywanie swoich podopiecznych.

Rys historyczny zawodu nauczyciela

Zawód nauczyciela jest jednym z najstarszych zawodów świata, ponieważ już od czasów pierwotnych wspólnot, człowiekowi towarzyszyło nauczanie i wychowywanie⁴. Początkowo prowadzeniem swoich wychowanków zajmowała się „starszyzna rodowa”, kapłani, gubernatorzy, aż w końcu nauczyciele zatrudnieni w różnych typach szkół i placówkach pozaszkolnych⁵.

W pierwotnych społeczeństwach gdy jeszcze nie istniały szkoły ani zawód nauczyciela jako taki, wszyscy w wiosce byli „nauczycielami”. Nauczanie to

---

² W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2001, s. 256.

³ *Nowy Leksykon PWN*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998,

⁴ P. Mazur, *Zawód nauczyciela w ciągu dziejów*. Skrypt dla studentów z historii wychowania, Wyd. Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Chełmie, Chełm 2015, s. 5.

⁵ J. Madalińska-Michalak, *Pedeutologia. Prawno-etyczne podstawy zawodu nauczyciela*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2021, s. 22.

polegało na przekazywaniu dzieciom praktycznej wiedzy opartej na życiowych doświadczeniach rodziców, starszych oraz propagowaniu tradycji i obyczajów⁶.

Przez wiele wieków sytuacja szkolnictwa i nauczycieli ewaluowała, ulegając zmianom w mniejszym lub większym stopniu. Jedną z osób, które podjęły wysiłek mający na celu reformę i poprawę poziomu edukacji w Polsce był Stanisław Konarski (1700-1773). Ważne było dla niego zadbanie o wysoki poziom wykształcenia nauczycieli, doskonalenie ich umiejętności zawodowych oraz zapewnienie im optymalnych warunków do pracy. Po dokonaniu analiz funkcjonowania nauczycieli, ich roli w szkole, obowiązków i norm etycznych, przygotował pierwszą pragmatykę zawodu nauczycielskiego. Przygotowanie do wykonywanej profesji miało trwać osiem lat; obejmowało zdobycie wiedzy ze wszystkich przedmiotów nauczanych w szkole, zapoznanie się z podręcznikami, pogłębienie swoich umiejętności poprzez samokształcenie⁷.

Przełom w rozwoju szkolnictwa w Polsce wyznacza ustanowienie w 1773 r. Komisji Edukacji Narodowej (KEN). Ta państwowa instytucja oświatowa, jako jedna z pierwszych w Europie, przejęła kontrolę nad wychowaniem, z kompetencji władz duchownych na rzecz świeckich nauczycieli. KEN dokonała szeregu zmian w polskim szkolnictwie: stworzyła jednolity system szkolny, zreformowała programy nauczania, wprowadziła nowe metody nauczania, opracowała nowe podręczniki, zajęła się kształceniem dziewcząt⁸. Ponadto wprowadziła specjalizację nauczycieli, podniosła ich rangę społeczną, zapewniła swobodę postępowania w ramach Ustaw, zagwarantowała pensje oraz emerytury⁹.

Wraz z nowymi potrzebami edukacyjnymi, które pojawiły się w XIX wieku, ponownie zreformowano program i organizację szkół. Nauczyciele szkół elementarnych zaczęli kształcić się w seminariach nauczycielskich, a nauczyciele szkół średnich na uniwersytetach. Zapoznawali się tam z przedmiotami szkolnymi, metodami ich nauczania, zagłębiali się w pedagogikę, psychologię, a także uczęszczali na zajęcia gimnastyczne czy artystyczne. Pod nadzorem doświadczonych nauczycieli, kandydaci odbywali praktykę w szkołach

---

⁶ Tamże, s. 22.

⁷ Tamże, s. 58.

⁸ S.I. Możdżeń, *Zarys historii wychowania. Cz. I – do 1795 roku*, Wydawnictwo Pedagogiczne ZNP, Kielce 1999, s. 203-209.

⁹ P. Mazur, *Zawód nauczyciela w ciągu dziejów*. Skrypt dla studentów z historii wychowania, Wyd. Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Chełmie, Chełm 2015, s. 61.

ćwiczeń, usytuowanych przy seminariach nauczycielskich¹⁰. Stworzono odrębne placówki edukacyjne dedykowane osobom niedosłyszącym, niedowidzącym, niepełnosprawnym intelektualnie, moralnie zagrożonym oraz dzieciom opuszczonym¹¹.

Wprowadzenie powszechnego obowiązku szkolnego oraz nadzoru lekarskiego nad uczniami w II poł. XIX wieku, przyspieszyło proces rozwoju szkolnictwa specjalnego.

W tym czasie pogłębia się refleksja nad zawodem nauczyciela, przyjmuje on rolę kreatora osobowości podopiecznych, a nie tylko nauczyciela suchych treści programowych. W efekcie dochodzi do wykształcenia nowej dziedziny w ramach pedagogiki, znanej jako *pedeutologia*. Wzrasta ranga i status społeczny nauczycieli, stają się oni urzędnikami państwowymi¹².

W XX wieku *pedeutologia* dojrzała jako nauka. Badano postać nauczyciela, zwracając uwagę na jego osobowość oraz postawę pedagogiczną, w kontekście funkcji nauczania i wychowania. W październiku 1966 r. UNESCO zorganizowało w Paryżu Specjalną Konferencję Międzyrządową we współpracy z Międzynarodową Organizacją Pracy. Przyjęto na niej *Rekomendacje dotyczące statusu nauczyciela* – dokument który stanowi międzynarodowe wytyczne, zalecenia obejmujące warunki pracy nauczycieli, ich zatrudniania, awansu, procedur dyscyplinarnych. Ponadto, dokument dotyka kwestii praw i obowiązków nauczycieli, jakości pracy, wymaganych kwalifikacji, a także zabezpieczeń socjalnych dla pracowników placówek edukacyjnych¹³. Szczegółowo analizowano wpływ nauczyciela na proces edukacyjny uczniów, mający na celu przygotowanie ich do roli twórczych i aktywnych uczestników społeczeństwa w przyszłości. Kładziono nacisk na wielostronność rozwoju, konieczność stosowania mieszanych form organizacyjnych i rodzajów aktywności, koncentrując się na różnorodności i mnogości czynników wpływających na rezultaty edukacyjne¹⁴.

W 1982 roku weszła w życie polska ustawa regulująca prawa i obowiązki nauczyciela, tzw. Karta Nauczyciela. Określa ona między innymi wymagania

---

¹⁰ Tamże, s. 67-69.

¹¹ S.I. Możdżeń, *Zarys historii wychowania. Cz. II – wiek XIX do 1918 roku*, Wydawnictwo Pedagogiczne ZNP, Kielce 1993, s. 35.

¹² P. Mazur, *Zawód nauczyciela w ciągu dziejów*. Skrypt dla studentów z historii wychowania, Wyd. Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Chełmie, Chełm 2015, s. 85.

¹³ J. Madalińska-Michalak, *Pedeutologia. Prawno-etyczne podstawy zawodu nauczyciela*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2021, s. 43.

¹⁴ P. Mazur, *Zawód nauczyciela w ciągu dziejów*. Skrypt dla studentów z historii wychowania, Wyd. Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Chełmie, Chełm 2015, s. 114.

kwalifikacyjne do podjęcia pracy, warunki awansu zawodowego, pracy, wynagrodzenia, uprawnień socjalnych i emerytalnych¹⁵.

Obecnie, zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Pracy i Polityki Społecznej z 7 sierpnia 2014 r., zawód nauczyciela figuruje w grupie *specjalistów* w Klasyfikacji Zawodów i Specjalności (KZiS). W grupie tej znajdują się zawody, które wymagają znacznego poziomu zawodowej wiedzy, umiejętności i doświadczenia w obszarach nauk technicznych, przyrodniczych, społecznych, humanistycznych i pokrewnych. Główne zadania dla tej grupy zawodów obejmują implementację koncepcji naukowych bądź artystycznych w praktykę, poszerzanie dotychczasowej wiedzy poprzez systematyczną naukę, badania i twórczość. W dokumencie KZiS można odnaleźć także krótki opis zawodu nauczyciela (akademickiego, kształcenia zawodowego, gimnazjów i szkół ponadgimnazjalnych, szkół podstawowych i specjalistów do spraw wychowania małego dziecka), zadania zawodowe oraz dodatkowe zadania zawodowe jakie wiążą się z pracą w danej profesji¹⁶.

Ewolucja zawodu nauczyciela od zawsze była silnie związana z kulturowymi i społecznymi zmianami na przestrzeni wieków, aktualnie wraz z postępującą globalizacją, również nauczyciel musi być elastyczny i otwarty na konieczność zmian uwarunkowanych migracją ludności. Każda instytucja edukacyjna, mimo że miała wspólne elementy z innymi, wyznaczała idealny model nauczania pożądany dla jej funkcjonowania i na tej podstawie ustalała kryteria realizacji poszczególnych programów nauczania, a co za tym idzie, wymagań wobec nauczyciela.

Kompetencje zawodowe nauczyciela

Według Wincentego Okonia, *kompetencja* (w pedagogice) to „zdolność do osobistej samorealizacji; (...) jest podstawowym warunkiem wychowania”¹⁷. Inaczej definiuje ją Maria Czerepaniak-Walczak twierdząc, że jest to „szczególna wrażliwość wyrażająca się w demonstrowaniu na wyznaczonym przez społeczne standardy poziomie, umiejętności adekwatnego zachowania się”¹⁸.

---

¹⁵ Ustawa z dnia 26 stycznia 1982 r., *Karta Nauczyciela*, Dz.U. z 1982 r., nr 3, poz. 19.

¹⁶ Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 7 sierpnia 2014 r. w sprawie klasyfikacji zawodów i specjalności na potrzeby rynku pracy oraz zakresu jej stosowania, Dz.U. z 2014 r., poz. 1145.

¹⁷ W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2001, s. 176.

¹⁸ M. Czerepaniak-Walczak, *Aspekty i źródła profesjonalnej refleksji nauczyciela*, Wyd. Edytor, Toruń 1997, s. 87.

Analizując kompetencje nauczycieli, można wyróżnić ich kilka rodzajów, które są istotne w skutecznej pracy w zawodzie nauczycielskim. Najczęściej są to: *kompetencje merytoryczne* – które dotyczą fachowej wiedzy na temat nauczanych przedmiotów; *kompetencje dydaktyczno-metodyczne* – znajomość zasad, metod i technik nauczania; *kompetencje wychowawcze* – umiejętności komunikacyjne, oddziaływania na podopiecznych, rozwiązywania problemów¹⁹.

W literaturze przedmiotu można znaleźć wiele różnych klasyfikacji kompetencji zawodowych nauczyciela. Profesor Stanisław Dylak w swoich pracach proponuje następujący podział tego pojęcia:

- Kompetencje bazowe – pozwalające nauczycielowi efektywnie komunikować się z uczniami i współpracownikami. Obejmują one szereg umiejętności interpersonalnych, takich jak: umiejętność słuchania, empatia, precyzyjne wyrażanie się, współpraca i tym podobne.
- Kompetencje konieczne – obejmują umiejętności, bez których osoby pracujące jako nauczyciele, nie mogłyby efektywnie realizować celów edukacyjnych w szkole. Kompetencje konieczne dzielą się na:
  - Kompetencje interpretacyjne – zdolność rozumnego interpretowania rzeczywistości, sytuacji, niekiedy w różny, lecz zawsze adekwatny sposób.
  - Kompetencje autokreacyjne – samodzielność w zdobywaniu wiedzy, doskonaleniu się, obiektywnej oceny własnych działań.
  - Kompetencje realizacyjne – zdolność skutecznego działania i realizowania celów, poprzez umiejętny dobór środków, metod oraz organizację pracy.
- Kompetencje pożądane – wszelkie dodatkowe kompetencje, które, choć nie są konieczne w wykonywaniu zawodu nauczyciela, stanowią realną pomoc w realizacji obowiązków zawodowych. Mogą to być umiejętności, zainteresowania z różnych dziedzin: kultury, sztuki, sportu i innych²⁰.

Z wielu propozycji podziału kompetencji warto również przybliżyć koncepcję Iwony Czaja-Chudyby, która w swojej książce o przygotowaniu do zawodu nauczyciela, dzieli je na dwie główne grupy: kompetencje profesjonalne (prakseologiczne) i kompetencje osobowe (moralne).

Pierwsze z nich odnoszą się bezpośrednio do specyfiki wykonywanego zawodu, są zauważalne w efektywności nauczyciela w zakresie organizacji,

---

¹⁹ M. Taraszkiewicz, *Jak uczyć jeszcze lepiej! Szkoła pełna ludzi*, Wyd. ARKA, Poznań 2001, s. 175.

²⁰ S. Dylak, *Wizualizacja w kształceniu nauczycieli*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1995, s. 38-39.

przeprowadzania, monitorowania i oceniania procesu nauczania. W skład tych kompetencji wchodzi:

- Kompetencje naukowo-specjalistyczne i naukowo-pedagogiczne – związane są zarówno z głęboką wiedzą specjalistyczną nauczyciela obejmującą strukturę przedmiotu, którego naucza, jak i umiejętnościami dydaktycznymi i metodycznymi obejmującymi zrozumienie kluczowych elementów procesu edukacyjno-wychowawczego.
- Kompetencje realizacyjne – objawiają się w zdolności do praktycznego zastosowania wiedzy, umiejętność efektywnego planowania, działania i wykorzystywania określonych narzędzi do osiągnięcia konkretnych celów.

Drużga z grup związana jest z etycznymi, twórczymi i psychologicznymi możliwościami do wykonywania zawodu. Czaja-Chudyba dzieli je na:

- Kompetencje moralne – obejmują umiejętność refleksji nad aspektami moralnymi, rozumienia i interpretacji dynamicznie ewoluującej rzeczywistości oraz szacunek i odpowiedzialność za siebie i swoje otoczenie.
- Kompetencje psychologiczne – wskazują zdolność analizy własnych działań, konstruktywnej krytyki, ale także wiary we własne możliwości, pewność siebie, sprawiedliwą samoocenę. W kontekście relacji z innymi to umiejętność oceny jakości funkcjonowania podopiecznych w relacjach interpersonalnych, zrozumienie i zaspokojenie ich potrzeb, zapewnianie poczucia bezpieczeństwa, zrozumienia.
- Kompetencje komunikacyjne – uwzględniają umiejętność prowadzenia dialogu, empatycznego i aktywnego słuchania, werbalnego i niewerbalnego przekazu informacji, stosownego do sytuacji zachowania, kultury słowa.
- Kompetencje współdziałania – obejmują zdolność do kooperacji, kompromisu, integracji grupy, negocjacji, rozwiązywania sytuacji konfliktowych. Odnosi się to zarówno do relacji z rodzicami, uczniami jak i partnerami w procesie wychowawczym.
- Kompetencje kreatywne – wskazują twórcze funkcjonowanie w życiu osobistym oraz zawodowym nauczyciela, np. stymulowanie różnorodnej aktywności nowatorskiej u podopiecznych, wyszukiwanie ich twórczego potencjału, stymulowanie ciekawości, jak również samodoskonalenie, wykorzystywanie niestandardowych metod pracy.
- Kompetencje informatyczne – dotyczą wiedzy na temat wyszukiwania oraz selekcji odbieranych informacji, umiejętność posługiwania się środkami technicznymi, urządzeniami, aż po korzystanie z Internetu²¹.

---

²¹ I. Czaja-Chudyba, *Pedagogika zabawy w osobowym i profesjonalnym przygotowaniu do zawodu nauczyciela*, Wydawnictwo Naukowe AP, Kraków 2006, s. 53-54.

Należy zwrócić uwagę, że niektóre grupy kompetencji są wzajemnie powiązane, a rzetelny nauczyciel powinien integrować umiejętności z różnych obszarów, aby efektywnie pełnić swoje funkcje. Obecnie nauczyciel musi także nieustannie podnosić poziom swoich kompetencji, aby sprostać szybkiemu postępowi naukowo-technicznemu i kulturalnemu.

Funkcje i zadania nauczyciela

Praca zawodowa nauczyciela sprowadza się do pełnienia wielorakich funkcji. Bycie opiekunem, przewodnikiem, sprawiedliwym sędzią, wychowawcą, odzwierciedla istotne aspekty tej profesji i podkreśla kluczową rolę, jaką nauczyciel odgrywa w kształtowaniu rozwoju swoich podopiecznych. Funkcje i zadania nauczyciela są uwarunkowane przez szereg czynników zewnętrznych, m.in. takich jak cele społeczne, relacje międzyludzkie, oczekiwania²².

Bardzo ważnym elementem w edukacji jest coraz częściej widoczna wielokulturowość. Trudnym i jednocześnie koniecznym zadaniem nauczyciela jest oczywiste uznanie występowania innych kultur oraz mniejszości narodowych i traktowanie ich jako czynnika, który wzbogaca i ubarwia nasze społeczeństwo, a nie jest źródłem konfliktów ani sporów.

Funkcje jakie pełni nauczyciel często wykraczają poza podstawowy cel jakim jest wychowanie ucznia. Współczesne społeczeństwo stawia nauczycielowi różnorodne wyzwania, a w szczególności rodzice mają szereg oczekiwań wobec edukacji swoich dzieci. Spośród różnych funkcji przypisywanych nauczycielom, profesor Esther Prieto Jiménez specjalizująca się w teorii i historii edukacji, podkreśla te, które jej zdaniem, mają kluczowy wpływ na postrzeganie nauczyciela przez uczniów i ich rodziców:

- Instruktor i specjalista przedmiotu, który jest odpowiedzialny za przekazywanie wiedzy, umiejętności i pasji związanych z danym przedmiotem, zobowiązany jest kształcić, prowadzić i uczyć podopiecznych.
- Wychowawca ma na celu nie tylko instruowanie i szkolenie ucznia w danej dziedzinie, ale także rozwijanie go w ujęciu globalnym, uwzględniając różne aspekty jego życia, także jego rozwój osobisty.
- Nauczyciel musi posiadać umiejętność reagowania na wszystkie konflikty, które mogą pojawić się w szkole, niezależnie od ich charakteru. Obejmuje to zarówno kwestie interpersonalne między uczniami, jak i sytuacje problematyczne wewnątrzklasowe czy organizacyjne.

---

²² E. Poliwczak, I. Żeber-Dzikowska, *Autorytet nauczyciela I i II etapu edukacyjnego w opiniach rodziców*. UJK, Kielce 2024, s. 83.

- Są sytuacje, w których rola wychowawcy wykracza poza tradycyjne zadania nauczycielskie, obejmując wsparcie emocjonalne oraz zaspokajanie pewnych uczuć, które nieletni może nie otrzymywać w pełni w swojej rodzinie.
- Nauczyciel musi zdawać sobie sprawę z rzeczywistości rodzinnej, która otacza ucznia. Jeżeli komplikacje rodzinne wpływają negatywnie na rozwój ucznia, powinien działać jako pośrednik, doradzając samej rodzinie, jakie kroki należy podjąć, aby rozwiązać ten konflikt dla dobra dziecka. To ważna rola, która wymaga dużej wrażliwości, empatii oraz umiejętności komunikacyjnych²³.

Zawód nauczyciela wiąże się także z szeregiem różnych obowiązków i zadań, które wpisują się w kompleksową rolę edukacyjną.

Poza wyżej wymienionymi, wyidealizowanymi przykładami funkcji i zadań nauczyciela, powinno się uczyć dzieci przede wszystkim dobroci, tolerancji, poczucia własnej wartości, interesować się ich życiem oraz być wzorowym przykładem, który będą pamiętać i chętnie naśladować w dorosłym życiu.

Osobowość nauczyciela

Wiele mówi się o skuteczności nauczania związanej z osobowością nauczyciela. Jest ona niezbędna u nauczycieli, ponieważ poza przekazywaniem treści w trakcie lekcji, muszą umieć motywować, podtrzymywać zainteresowanie. Dobrym nauczycielem byłby ten, który posiada zestaw umiejętności, postaw i wiedzy, które pozwalają na skuteczne nauczanie, tworząc tym samym sprzyjające środowisko do pracy i nauki.

Niełatwe jest zdefiniowanie skutecznego nauczyciela, choć wielu autorów ustaliło już pewne pożądane cechy, które powinien posiadać dobry nauczyciel. Pedagog i teoretyk wychowania profesor Zygmunt Karol Mysłakowski definiuje osobowość nauczyciela jako „kontaktowość nauczyciela, żywość wyobraźni, instynkt rodzicielski, zdolność do wyrażania uczuć i nastawienie psychiki na zewnątrz”²⁴. Zaznacza przy tym, że jest to wrodzony talent, pewna predyspozycja psychofizjologiczna do wykonywania tego zawodu. Natomiast Jan Władysław Dawid, prekursor psychologii wychowawczej, za główne cechy osobowości nauczyciela uważał „miłość dusz ludzkich, potrzebę doskonałości, poczucie obowiązku i odpowiedzialności, wewnętrzną praw-

---

²³ E. Prieto Jiménez, *El papel del profesorado en la actualidad. Su función docente y social*, [w:] „Foro de Educación”, vol. 6, nr 10, 2008, s. 329-330.

²⁴ W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*. Wydanie trzecie poprawione, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2001, s. 278.

dziwość i moralną odwagę”²⁵. Nawiązując do jego poglądów, Mieczysław Kreutz w swojej rozprawie *Osobowość nauczyciela-wychowawcy* stwierdził, że warunkiem do posiadania wpływu wychowawczego jest posiadanie trzech dyspozycji: „miłość ludzi, skłonność do społecznego oddziaływania oraz zdolność sugestywną”²⁶. Podał także pewne cechy osobowości dobrego nauczyciela, które uważa za najważniejsze, tj. spokój, pewność siebie, wiara we własne zdolności, w prawdziwość swoich przekonań, sprawiedliwość, konsekwencja²⁷.

Oryginalnym podsumowaniem wyżej wymienionych poglądów jest myśl Marii Grzegorzewskiej: „Bo przecież jeżeli ma się dawać, to trzeba mieć coś do dawania – a żeby dużo dać, trzeba dużo mieć”²⁸. Nauczyciel powinien dbać o samorozwój, wciąż kształcić się w różnych dziedzinach, rozbudowywać własną osobowość, by stawać się wewnątrz bogatym i podnosić jakość swojej praktyki zawodowej.

W osobowości nauczyciela nadzwyczaj istotna jest refleksja nad sobą, umiejętność krytycznej analizy swojej pracy zawodowej, uświadamianie sobie własnego zachowania. Refleksyjność pozwala na poszukiwanie coraz to nowych, lepszych rozwiązań, metod pracy, pozwala także na dostosowywanie odpowiedniego planu nauczania do indywidualnych potrzeb ucznia. Refleksyjny nauczyciel uważnie słucha swoich wychowanków, uwzględnia ich opinie, możliwości i tworzy im optymalne warunki do rozwoju. Promuje także krytyczne myślenie wobec wiedzy oraz zachęca do samodzielnego kształcenia się i zanurzania w głąb nauki²⁹.

Wincenty Okoń uważa, że osobowość nauczyciela należy rozpatrywać z różnych perspektyw: psychologicznej (jego cechy osobowe), pedagogicznej (w jego relacjach z uczniami) i społecznej (jego stosunek do społeczeństwa)³⁰. Każda z nich jest istotna, ponieważ pokazuje jak osobowość człowieka jest złożona i jednocześnie wielowymiarowa. Każdy człowiek posiada określone

---

²⁵ Tamże, s. 278.

²⁶ W. Okoń, *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, Wyd. 4, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1998, s. 372.

²⁷ Tamże, s. 372.

²⁸ M. Grzegorzewska, *Listy do młodego nauczyciela*. Cykl I, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1959, s. 22.

²⁹ I. Żeber-Dzikowska, J. Bąk, *Nauczyciel w lustrze refleksji. Rola twórczości pedagogicznej w kształceniu i praktyce zawodowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, Kielce 2021, s. 32.

³⁰ Okoń W., *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, Wyd. 4, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1998, s. 373-380

cechy osobowościowe, które wpływają na jego myśli, zachowania, i które odróżniają go od innych jednostek³¹.

Dużo uwagi skupia się na sformułowaniu ideału, wzoru nauczyciela. Nie wolno jednak zapominać, że wychowawca jest człowiekiem jak każdy inny, z własnymi zmartwieniami i problemami, który może się pomylić, mimo swojego zaangażowania i dobrych intencji. Nie jest nieomylny, wszechwiedzący i idealny. Na wiele sytuacji nauczyciel nie jest w stanie się przygotować, często musi działać instynktownie, musi improwizować. Dlatego też ważne jest, by nauczyciel był opanowany, potrafił pracować pod presją, był kreatywny.

Pojęcie autorytetu nauczyciela

Słowo *autorytet* ma korzenie w łacińskich terminach „auctoritas” czy „auctoritatis”, które obejmują szeroki zakres znaczeń, takich jak wiarygodność, ważność, wzór, przykład, stanowczość, godność, powagę, znaczenie, wpływ. To rozmaite znaczenie odzwierciedla różnorodne aspekty, jakie mogą być związane z pojęciem autorytetu³².

Według Słownika Języka Polskiego, *autorytet* to „powszechnie uznana czyjaś powaga, wpływ, znaczenie, posłuch, szacunek; człowiek mający duże poważanie ze względu na swą wiedzę lub postawę moralną, stawiany za wzór do naśladowania, mający wpływ na postawy i myślenie innych ludzi; ciesząca się dużym szacunkiem instytucja, doktryna pismo itp.” Oznacza to, że przede wszystkim, podmiotem autorytetu jest jednostka ludzka, jednak autorytet może dotyczyć także instytucji, tradycji czy wartości społecznych, które mają wpływ na kształtowanie postaw i zachowań ludzi.

W procesie komunikacji społecznej, słowo *autorytet* może mieć szeroki zakres semantyczny, a jego stosowanie może obejmować różne aspekty.

Analizując pojęcie *autorytetu nauczyciela*, warto przytoczyć definicję Józefa Pietera, który uważa go za „zespół wielu różnorodnych właściwości nauczyciela, dzięki którym uczeń bez wyraźnych nakazów i bez strachu przed karą chętnie ulega wychowawczemu wpływowi nauczyciela, a w szczególności chętnie uczy się stosownie do jego wymagań”³³. W tym ujęciu istotą autorytetu wychowawcy jest to, jak uczniowie podchodzą do jego osoby, jaka jest ich postawa wobec nauczyciela. Natomiast Janina Kosmala twierdzi, że autorytet nauczyciela „stanowi warunek sprzyjający realizacji podstawowych

---

³¹ Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*. Wyd. 4, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2001, s. 215

³² Jarmoszko S., *Autorytet, kontrowersje i aksjomaty*, Wyd. Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora, Warszawa 2010, s. 16

³³ J. Pieter, *Poznanie środowiska wychowawczego*, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław 1960, s. 175.

zadań szkoły, jak i warunek dobrego samopoczucia osób pracujących w zawodzie nauczyciela zwiększając sprawność ich pracy³⁴.

Warto zaznaczyć, że autorytet nauczyciela składa się wyłącznie z wartości niematerialnych. W skutecznym nauczycielu istotne jest bycie autentycznym, ponieważ uczniowie łatwo wyczują fałsz i będą mniej skłonni do szacunku wobec nauczyciela, a jest on kluczowym czynnikiem, którego brak może stanowić przeszkodę w osiągnięciu autorytetu przez nauczyciela i sukcesu w pracy z uczniami³⁵.

Pojęcie autorytetu, choć powszechne w życiu i świadomości ludzkiej, może być różnie odbierane oraz interpretowane społecznie.

Rola i funkcje autorytetu nauczyciela

Autorytet stanowi istotny czynnik wpływający na kulturę społeczną. Autorytet może być postrzegany jako źródło wartości i wzorców społecznych, ponieważ osoby uznawane za autorytety często pełnią rolę liderów, mentorów lub symboli, które kształtują normy i idee w społeczeństwie. Ich postawy, zachowania i przekonania mogą wpływać na sposób myślenia i postępowania innych ludzi. Ponadto, autorytet może pełnić rolę integrującą, działać jako swoiste spoiwo społeczne³⁶.

Współcześnie dominuje przekonanie o korzystnym wpływie autorytetu w procesie edukacji. Pedagog Friedrich Kron podobnie jak Katarzyna Olbrycht, łączy rolę autorytetu w wychowaniu przede wszystkim z naśladownictwem. Osadza autorytet w konkretnej roli, jaką ma spełniać. W tym kontekście wyróżnia dwa kluczowe elementy. Pierwszym z nich jest działanie osoby z autorytetem, a drugim jest jej naśladowanie. Jeśli więc autorytet osoby znaczącej odzwierciedla uznane normy i porządek społeczny, tak jak to jest w przypadku rodziców, dzieci uczą się tych norm i zasad. Oczywiście, w procesie wykorzystywania autorytetu w edukacji należy również uwzględnić indywidualne potrzeby rozwojowe dorastających jednostek oraz dbać o ich dobro³⁷.

Według Mieczysława Łobockiego autorytety pełnią kluczową rolę w poszukiwaniach i wolnych wyborach optymalnych ścieżek rozwoju w obszarze psychologicznym, społecznym czy kulturalnym. Brak korzystania z pozytyw-

---

³⁴ J. Kosmala, *Autorytet nauczyciela w teorii i badaniach socjologicznych*, Wyd. Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Częstochowa 1999, s. 6.

³⁵ J. Zimny, *Czynniki kształtujące autorytet wychowawcy-nauczyciela*, [w:] „Pedagogia na dziś”, pod red. Zimny J., Stalowa Wola-Rużomberok 2007, s. 90.

³⁶ S. Jarmoszko, *Autorytet, kontrowersje i aksjomaty*, Wyd. Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora, Warszawa 2010, s. 10.

³⁷ M. Jasiński, *Psychologiczne aspekty konstruowania autorytetu*, [w:] *Autorytet. Czy potrzebny w procesie edukacji?*, pod red. Olubiński A., Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2012, s. 14.

nych wzorców autorytetów w społeczeństwie, może prowadzić do wystąpienia sprzecznych systemów wartości, co zapewne zakłóciłoby proces socjalizacji i doprowadziło do konfliktów między różnymi grupami społecznymi. Opieranie się na autorytecie w procesie edukacji, wynika głównie z jego sprawdzonej skuteczności. Rodzice oraz wychowawcy, którzy są autorytetami dla swoich dzieci, mają znacznie większy wpływ na nie niż ci, którzy autorytetu nie posiadają. Pedagogowie, którzy są uznawani za autorytety, z reguły łatwiej nawiązują relacje z wychowankami. Dzięki pozytywnej władzy, którą posiadają, uczniowie ochoczo i dobrowolnie poddają się ich wpływowi, co umożliwia realizację zadań, funkcji i celów rozwojowych³⁸.

Z drugiej strony brak autorytetu sprawia, że trudniej jest skutecznie zarządzać grupą, wpływa to negatywnie na efektywność wspólnego działania³⁹.

Zatem funkcja autorytetu, może być postrzegana jako czynnik pozytywny lub negatywny w zależności od kontekstu społecznego oraz sposobu, w jaki autorytet jest wykorzystywany.

Autorytet skutecznie wypełni jedną ze swoich kluczowych funkcji społecznych, jaką jest rozwijanie inicjatywy oraz samodzielności u osób, które go uznają, tylko wtedy, gdy ta relacja będzie oparta na dobrowolności⁴⁰.

W dzisiejszych czasach młodzież pragnąca samodzielności, często odczuwa zagubienie wśród wielu dostępnych propozycji informacyjnych i kulturowych, dlatego często nieświadomie poszukuje wsparcia i autorytetów. Rola autorytetu odgrywa kluczową rolę w życiu i funkcjonowaniu jednostki. Każdy człowiek potrzebuje autorytetu, który może służyć jako przewodnik, wzór do naśladowania i wprowadzenia w świat uniwersalnych wartości⁴¹. Choć czasami ludzie nie zdają sobie sprawy z tego, jak ważne funkcje w ich życiu pełnią autorytety, pomagają im one odnaleźć się w rzeczywistości, dokonywać właściwych wyborów. Dlatego istotne jest dostarczanie dzieciom pozytywnych autorytetów już od najmłodszych lat, by wpajać im wartości, normy funkcjonujące w społeczeństwie i by same chętnie ich przestrzegały powołując się na swój wzór.

---

³⁸ Tamże, s. 14-15.

³⁹ S. Jarmoszko, *Autorytet, kontrowersje i aksjomaty*, Wyd. Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieyszтора, Warszawa 2010, s. 206-224.

⁴⁰ J. Kosmala, *Autorytet nauczyciela w teorii i badaniach socjologicznych*, Wyd. Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Częstochowa 1999, s. 10.

⁴¹ B. Olender, *Autorytet nauczyciela akademickiego w opinii studentów Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie*, [w:] *Autorytet. Czy potrzebny w procesie edukacji?*, pod red. Olubiński A., Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2012, s. 198.

Kształtowanie się autorytetu nauczyciela

Budowanie autorytetu nauczyciela polega głównie na tworzeniu i rozwijaniu relacji opartych na autonomii zarówno nauczyciela, jak i uczniów. Jest to również kreowanie pozytywnego wizerunku nauczyciela w świadomości wychowanków, który kojarzy się z cechami takimi jak wiedza, godność, niezawodność i inne. W procesie tym istotne jest także wywoływanie u ucznia pozytywnych emocji, takich jak podziw, zainteresowanie, sympatia czy szacunek, w stosunku do nauczyciela⁴².

Budując swój autorytet, nauczyciel musi pamiętać o tym, co integruje społeczność i sprawia, że czuje się ona zjednoczona, solidarna, identyfikująca się z resztą grupy. Wyrazem tego jest silna więź odczuwana przez nauczyciela, łącząca go z uczniami, ich rodzicami oraz lokalną społecznością. Dzięki temu nauczyciel zdaje sobie sprawę z tworzonej wspólnoty, opartej na wspólnych normach, wartościach, celach edukacyjnych oraz podobnych procedurach postępowania w rozwiązywaniu trudności wychowawczych. Zatem czynniki grupotwórcze, takie jak wspólne cele, wartości, charakter relacji interpersonalnych, odgrywają główną rolę w kształtowaniu autorytetu nauczycielskiego w społeczności lokalnej⁴³.

Za najważniejszy czynnik wpływający na autorytet nauczyciela, Wincenty Okoń uznaje poziom intelektualno-kulturalny nauczyciela, a więc rozległą znajomość przyrody, kultury i społeczeństwa oraz jego własny stosunek do tej wiedzy. Dodatkowo oczekuje się, że nauczyciel oprócz posiadania obszernej wiedzy, wypełni ją mądrością i troską, aby stanowiła fundament jego przekonań, kształtując jego światopogląd i postępowanie⁴⁴.

Kolejnym ważnym elementem autorytetu nauczyciela są jego rozległe zainteresowania. Podopieczni wysoko cenią wychowawców, którzy posiadają pasje wykraczające poza ich dziedzinę naukową. Takie zainteresowania, np. artystyczne, sportowe czy techniczne, otwierają szerokie możliwości tworzenia nieformalnych relacji z uczniami. Ograniczenie się do wąskiej specjalizacji nie tylko nie sprzyja rozwojowi osobowości nauczyciela, ale także utrudnia nawiązywanie kontaktów z wychowankami⁴⁵.

---

⁴² J. Zimny, *Czynniki kształtujące autorytet wychowawcy-nauczyciela*, [w:] „Pedagogia na dziś”, pod red. Zimny J., Stalowa Wola-Rużomberok 2007, s. 104.

⁴³ K. Gąsecki, *Autorytet nauczyciela w środowisku lokalnym – problem pedagogiczny i społeczny*, [w:] *Autorytet. Czy potrzebny w procesie edukacji?*, pod red. Olubiński A., Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2012, s. 154.

⁴⁴ W. Okoń, *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*. Wyd. 4, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1998, s. 374.

⁴⁵ J. Zimny, *Czynniki kształtujące autorytet wychowawcy-nauczyciela*, [w:] „Pedagogia na dziś”, pod red. Zimny J., Stalowa Wola-Rużomberok 2007, s. 104.

Kryteria, którymi uczniowie kierują się uznając nauczyciela za autorytet, różnią się w zależności od grupy wiekowej podopiecznych.

Proces budowania autorytetu jest żmudny i wymaga czasu. Tworzenie relacji opartych na szacunku, zaufaniu i umiejętności kompromisu to proces długotrwały, nieraz wieloletni. Z tego względu, mądry i rozsądny nauczyciel powinien cenić i pielęgnować taką partnerską więź. Powinien starać się unikać zachowań, które mogłyby zaszkodzić jego autorytetowi, nie używać obraźliwych uwag, komentarzy ani nic, co mogłoby nadszarpnąć jego wiarygodność⁴⁶.

Mimo, że wraz z wiekiem wzrasta również krytycyzm to jednak niezależnie od tego, istnieją pewne niedostatki w postawie nauczyciela, które szczególnie mogą przyczyniać się do możliwości utraty autorytetu. Oto kilka czynników, które w największym stopniu wpływają na negatywny odbiór nauczyciela, a co za tym idzie, osłabienie bądź utratę autorytetu:

- nieumiejętność zainteresowania tematem, przedmiotem i uczeniem się w ogóle,
- brak wyrozumiałości dla ucznia i jego problemów,
- brak zaangażowania, okazywanie niechęci (również do uczniów),
- niekonsekwencja, brak egzekwowania zasad i norm,
- nieumiejętność przekazywania wiedzy w sposób zrozumiały, ciekawy, przystępny,
- wywyższanie się, rygorystyczne, srogie podejście,
- niesprawiedliwość w traktowaniu i ocenianiu uczniów, faworyzowanie niektórych uczniów,
- obrażanie, poniżanie, pamiętliwość, mściwość,
- nieporadność w utrzymaniu dyscypliny⁴⁷.

Autorytet nauczyciela podlega istotnym zmianom, szczególnie w społeczeństwie, które rozwija się kulturowo. Nauczyciel musi pracować w wyznaczonym obszarze, osiągając takie wyniki w swojej pracy, aby przekonać społeczność do uznania swojej osobowości i w konsekwencji, aby zbudować, utrzymać i umacniać swój autorytet, zarówno moralny, jak i intelektualny⁴⁸.

W procesie budowania autorytetu nauczyciela najważniejsze są jego cechy osobowościowe i podejście do pracy. Niezależnie od czynników takich jak płeć, wiek, czy status materialny, to właśnie zaangażowanie, kreatywność,

---

⁴⁶ Tamże, s. 97.

⁴⁷ S. Jarmoszko, *Autorytet, kontrowersje i aksjomaty*, Wyd. Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieyszтора, Warszawa 2010, s. 163.

⁴⁸ J. Zimny, *Czynniki kształtujące autorytet wychowawcy-nauczyciela*, [w:] „Pedagogia na dziś”, pod red. Zimny J., Stalowa Wola-Rużomberok 2007, s. 104.

pasja oraz serdeczność i szacunek do uczniów mają największy wpływ na sposób, w jaki nauczyciel jest przez nich i przez całą społeczność szkolną postrzegany.

Kryzys autorytetu nauczyciela

Nie ulega wątpliwości, że obecnie doświadczamy kryzysu autorytetów, które dotychczas cieszyły się powszechnym uznaniem w społeczeństwie. Autorytet władzy państwowej oraz instytucji takich jak uniwersytety czy kościoły uległ osłabieniu. Nawet tradycyjnie uznawane autorytety, takie jak nauczyciele, adwokaci czy lekarze, są teraz poddawane w wątpliwość. Kryzys autorytetu zazwyczaj wynika z kryzysu dotychczasowych systemów wartości, które były cenione i uznawane⁴⁹.

Kryzys autorytetu nauczyciela w społeczeństwie może mieć negatywne konsekwencje dla edukacji oraz dla przygotowania młodych ludzi do aktywnego uczestnictwa w życiu społecznym, zarówno na poziomie lokalnym jak i globalnym. Istnieje wiele czynników, które mogą przyczyniać się do kryzysu autorytetu nauczyciela, a jednym z kluczowych czynników w tym procesie są pogarszające się warunki pracy nauczyciela.

Wszystkie te czynniki sprawiają, że sytuacja pracy nauczyciela staje się bardziej skomplikowana i wymagająca, może doprowadzić do pogorszenia stanu psychicznego nauczycieli oraz spadku zaangażowania w wykonywanie obowiązków zawodowych. To wszystko wpływa na spadek autorytetu nauczyciela w oczach uczniów, rodziców oraz społeczeństwa. Nauczyciele często są przygotowani do pracy w idealnych i harmonijnych warunkach, gdzie nauczanie postrzegane jest jako misja pełna inspiracji i satysfakcji z przekazywania wiedzy oraz kształtowania umiejętności u młodych ludzi⁵⁰.

Owszem, w szkołach dąży się do stworzenia bezpiecznego i uporządkowanego środowiska, które sprzyja nauce i edukacji. Niemniej jednak, należy pamiętać, że obowiązek szkolny dotyczy wszystkich uczniów, w tym także tych, którzy mogą niechętnie uczestniczyć w zajęciach, nie spełniają minimalnych standardów kształcenia lub świadomie ignorują obowiązki szkolne. Niskie wymagania, wzrost różnorodności uczniów oraz brak zaangażowania ze strony rodziców mogą utrudniać utrzymanie porządku i sprawowanie władzy w szkole⁵¹.

---

⁴⁹ S. Jarmoszko S., *Autorytet, kontrowersje i aksjomaty*, Wyd. Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora, Warszawa 2010, s. 278.

⁵⁰ K. Gąsecki, *Autorytet nauczyciela w środowisku lokalnym – problem pedagogiczny i społeczny*, [w:] *Autorytet. Czy potrzebny w procesie edukacji?*, pod red. Olubiński A., Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2012, s. 138-139.

⁵¹ J. Plaza de la Hoz, *Autoridad docente y Nuevas Tecnologías: cambios, retos y oportunidades*, [w:] "Revista Complutense de Educación", 2018, vol. 29, nr 1, s. 272.

Istnieje zatem ogromna rozbieżność pomiędzy wyidealizowanym wyobrażeniem zawodu nauczycielskiego a rzeczywistością współczesnych warunków pracy. W rzeczywistości nauczyciele coraz częściej muszą sobie radzić z różnymi, nowymi potrzebami i zachowaniami uczniów, trudnościami, przeciwnościami, co może prowadzić do poczucia rozczarowania i frustracji nauczycieli, którzy mogą czuć się nieprzygotowani do radzenia sobie z takimi sytuacjami. Muszą poruszać się w tak skomplikowanych okolicznościach, gdzie wymaga się od nich dobrej orientacji etycznej, dobrowolnego podejmowania zobowiązań oraz samoregulacji. Jest to zdecydowanie wyzwaniem w kontekście zarządzania klasą oraz zapewnieniem efektywnej nauki⁵².

Autorytety nie są trwałe, wieczne, ani powszechne. Jest to zjawisko społeczne, które podlega zmianom w czasie i ewoluuje z przemianami społecznymi, kulturowymi i historycznymi⁵³. Zazwyczaj zmiany takie nie pojawiają się nagle, niespodziewanie, ale wymagają dużego nakładu pracy i czasu. Tak więc współcześni nauczyciele stoją przed ogromnym wyzwaniem zarówno zawodowym, jak i osobistym, by przywrócić wiarę ludzkości w autorytety. Zaczynając od niewielkich zmian w swoim otoczeniu, lokalnej społeczności, można przyczynić się do wspólnego dobra, które z pewnością zaowocuje w przyszłości.

Zakończenie

Autorytet nauczyciela ma ogromne znaczenie w edukacji szkolnej. W dużej mierze od autorytetu zależy efektywność i powodzenie procesu nauczania. Nauczyciel prawidłowo i pewnie funkcjonujący w czasach, gdzie jedną z podstawowych płaszczyzn przekazu informacji oraz ich zdobywania są techniki cyfrowe, a w grupach uczniów coraz częściej obserwuje się osoby pochodzące z innych kultur z pewnością jest człowiekiem na właściwym miejscu.

Wartościowe są również wskazówki dotyczące działań, zachowań, dzięki którym nauczyciel może zwiększyć swój autorytet. Warto jednak pamiętać, że autorytet nie może być zbudowany ani utrzymany bez oparcia go na rzeczywistych wartościach wyznawanych przez pedagoga. Szczerłość i autentyczność przekonań jest tym, co wzbudza największy szacunek wśród uczniów.

---

⁵² K. Gąsecki, *Autorytet nauczyciela w środowisku lokalnym – problem pedagogiczny i społeczny*, [w:] *Autorytet. Czy potrzebny w procesie edukacji?*, pod red. Olubiński A., Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2012, s. 139.

⁵³ S. Jarmoszko, *Autorytet, kontrowersje i aksjomaty*, Wyd. Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora, Warszawa 2010, s. 277.

Bibliografia

Pozycje zwarte:

1. Czaja-Chudyba I., *Pedagogika zabawy w osobowym i profesjonalnym przygotowaniu do zawodu nauczyciela*, Wydawnictwo Naukowe AP, Kraków 2006.
2. Czerepaniak-Walczak M., *Aspekty i źródła profesjonalnej refleksji nauczyciela*, Wyd. Edytor, Toruń 1997.
3. Dylak S., *Wizualizacja w kształceniu nauczycieli*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1995.
4. Gąsecki K., *Autorytet nauczyciela w środowisku lokalnym – problem pedagogiczny i społeczny*, [w:] *Autorytet. Czy potrzebny w procesie edukacji?*, [pod red.] Olubiński A., Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2012.
5. Grzegorzewska M., *Listy do młodego nauczyciela. Cykl I*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1959.
6. Jarmoszko S., *Autorytet, kontrowersje i aksjomaty*, Wyd. Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora, Warszawa 2010.
7. Jasiński M., *Psychologiczne aspekty konstruowania autorytetu*, [w:] *Autorytet. Czy potrzebny w procesie edukacji?*, [pod red.] Olubiński A., Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2012.
8. Kosmala J., *Autorytet nauczyciela w teorii i badaniach socjologicznych*, Wyd. Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Częstochowa 1999.
9. Madalińska-Michalak J., *Pedeutologia. Prawno-etyczne podstawy zawodu nauczyciela*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2021.
10. Mazur P., *Zawód nauczyciela w ciągu dziejów. Skrypt dla studentów z historii wychowania*, Wyd. Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Chełmie, Chełm 2015.
11. Możdżeń S.I., *Zarys historii wychowania. Cz. I – do 1795 roku*, Wydawnictwo Pedagogiczne ZNP, Kielce 1999.
12. Możdżeń S.I., *Zarys historii wychowania. Cz. II – wiek XIX do 1918 roku*, Wydawnictwo Pedagogiczne ZNP, Kielce 1993.
13. *Nowy Leksykon PWN*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998.
14. Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2001.
15. Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny. Wydanie trzecie poprawione*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2001.
16. Okoń W., *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej. Wyd. 4*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1998.
17. Olender B., *Autorytet nauczyciela akademickiego w opinii studentów Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie*, [w:] *Autorytet. Czy*

- potrzebny w procesie edukacji?, [pod red.] Olubiński A., Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2012.
18. Pieter J., Poznanwanie środowiska wychowawczego, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław 1960.
  19. Poliwczak E., Żeber-Dzikowska I., Autorytet nauczyciela I i II etapu edukacyjnego w opiniach rodziców. UJK, Kielce 2024.
  20. Taraszkiewicz M., Jak uczyć jeszcze lepiej! Szkoła pełna ludzi, Wyd. ARKA, Poznań 2001.
  21. Zimny J., Czynniki kształtujące autorytet wychowawcy-nauczyciela, [w:] Pedagogia na dziś, [pod red.] Zimny J., Stalowa Wola – Rużomberok 2007.
  22. Żeber-Dzikowska I., Bąk J., Nauczyciel w lustrze refleksji. Rola twórczości pedagogicznej w kształceniu i praktyce zawodowej, Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, Kielce 2021.

Pozycje artykułowe:

1. Plaza de la Hoz J., Autoridad docente y Nuevas Tecnologías: cambios, retos y oportunidades, [w:] Revista Complutense de Educación, 2018, vol. 29, nr 1.
2. Prieto Jiménez E., El papel del profesorado en la actualidad. Su función docente y social, [w:] Foro de Educación, 2008, vol. 6, nr 10.

Akty prawne:

1. Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 7 sierpnia 2014 r. w sprawie klasyfikacji zawodów i specjalności na potrzeby rynku pracy oraz zakresu jej stosowania, Dz.U. z 2014 r., poz. 1145.
2. Ustawa z dnia 26 stycznia 1982 r., Karta Nauczyciela, Dz.U. z 1982 r., nr 3, poz. 19.

SŁAWOMIR BYLINA¹

JACEK GOLBIAK²

ARCHIWALIA MIĘDZYNARODOWE NA TEMAT MIGRACJI POLAKÓW W II WOJNIE ŚWIATOWEJ

INTERNATIONAL ARCHIVES ON THE MIGRATION OF POLES DURING WORLD WAR II

Streszczenie. Publikacja ma na celu ukazanie międzynarodowych zasobów archiwalnych w zakresie zjawiska migracji okresu początku drugiej wojny światowej. Zasoby zagranicznych archiwów wskazują na jeszcze nie do końca zbadany zasób materiałów, które ukazują potrzebną do odkrycia wiedzę na temat procesów migracyjnych. Do podstawowych kategorii migracji należą: deportacje rosyjska na wschód, wysiedlenia przez Niemców na zachód, oraz uchodźstwo wojenne. Kwerendy archiwalne, oraz analiza i synteza dostępnych inwentarzy, opracowań wskazała na potrzebę dalszych badań w omawianym zagadnieniu problemowym.

Słowa kluczowe: migracja, deportacja, przesiedlenie, uchodźca, społeczeństwo, bezpieczeństwo, wojna

Abstract. The publication aims to present international archival resources in the area of migration phenomena in the period of the beginning of World War II. The resources of foreign archives indicate a not yet fully explored resource of materials that show the knowledge needed to be discovered about migration processes. The basic categories of migration include: Russian deportations to the east, German displacements to the west, and war refugees. Archival research, as well as analysis and synthesis of available inventories and studies, indicated the need for further research in the discussed problem area.

Keywords: migration, deportation, resettlement, refugee, society, security, war

---

¹ Ks. nadkom. prof. KUL dr hab. Sławomir Bylina, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Wydział Nauk Społecznych, ORCID: 0000-0002-3975-5625.

² Ks. dr Jacek Golbiak, Akademia Katolicka w Warszawie.

Wprowadzenie

Na migrację można spojrzeć pod wieloma aspektami. Należą do nich aspekty polityczne, społeczne, ekonomiczne, ale także aspekty kulturowo-społeczne, etyczno- aksjologiczne, czy nawet geograficzno-demograficzne. Celem niniejszej publikacji jest wskazanie na aspekty historyczne, które determinują refleksję, oraz wskazują na pewne określone procesy mające miejsce chociażby w okresie II wojny światowej³.

Mając na uwadze pochylenie się nad dziejami migracji Polaków należy pochylić się nad jej zasobami archiwalnymi rozsianymi po całym świecie. Dzięki udziałowi w międzynarodowym projekcie badawczym założone cele badawcze mogły być realizowane⁴, co znajduje odzwierciedlenie w publikacjach naukowych⁵.

Za przedmiot badań niniejszej publikacji przyjęto kwestię próby ukazania źródeł do badań migracji Polaków w II wojnie światowej. Możliwie pełne ujęcie zakresu badań wymagało zarówno osobistej jak i przy pomocy źródeł internetowych kwerendy archiwalnej w głównych archiwach zagranicznych wielu stolic Europy i poza nią. Warto w tym miejscu dostrzec kwestie rozproszenia źródeł archiwalnych opisujących migrację Polaków w dobie II wojny światowej. Poniższe opracowanie zawiera dokumenty na temat migracji Polaków w obliczu II wojny światowej następujących archiwów: Archiwa Francji, Rumunii, Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej, Szwajcarii, Wielkiej Brytanii, Włoch, Archiwa Litwy, Ukrainy, Białorusi, Łotwy i Estonii, Kazachstanu, oraz Archiwa Rosyjskie.

Omawiając podstawowe informacje na temat zasobów archiwalnych sięgnąłem także do publikacji naukowych w zakresie badanego zjawiska. Cenne okazały się opracowania archiwaliów pod redakcją Edwarda Kołodzieja⁶, Sławomira Łukasiewicza⁷, Sławomira

---

³ S. Bylina, *Zjawisko migracji Polaków w obliczu wybuchu drugiej wojny światowej. Zarys problematyki*, *Spoleczność i Polityka* 3/2023, s. 215-230.

⁴ Projekt badawczy MEiN Kampania Polska 1939 Synteza. Projekt badawczy MEiN/2021/DPI/319. oraz plan realizacji działania nr K39/22/D7/2/3.

⁵S. Bylina, *Archiwalia krajowe na temat migracji Polaków w obliczu wybuchu II wojny światowej*, [w:] *Bezpieczeństwo człowieka a migracje*, red. E. Jarmoch, A. Klim-Klimaszewska, S. Bylina, WN IKRiBL, Siedlce- Drohiczyń 2024, s. 77-106.

⁶ E. Kołodziej, *Emigracja z ziem polskich i polonia 1939-1965. Informator o źródłach przechowywanych w centralnych archiwach państwowych w Polsce*, Naczel-

Łukasiewicza i Mariusza Olczaka⁸, D. Nałęcz⁹, E. Habielskiego¹⁰. Ważne źródła zawierają informatory, autorstwa Andrzeja Suchcitz¹¹, Władysława Stępnia¹², Janusza Ciska¹³, Stanisława Flisa¹⁴, Małgorzaty Kot¹⁵, Marii Wrede¹⁶ czy Anny Krochmal¹⁷. Interesujące zasoby można znaleźć także w monografiach S. Ciesielskiego, G. Hryciuka, A. Srebrakowskiego¹⁸, T. Dubickiego¹⁹, oraz artyku-

---

na Dyrekcja Archiwów Państwowych Archiwum Art Nowych Uniwersytet Jagielloński Instytut Polonijny, Warszawa 1996; E. Kołodziej, *Emigracja z ziem polskich i polonia 1831-1939. Informator o źródłach przechowywanych w terenowych archiwach państwowych w Polsce*, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych Archiwum Akt Nowych Uniwersytet Jagielloński Instytut Polonijny, Warszawa 1997.

⁷ *Polska Emigracja Polityczna 1939-1990. Stan Badań*, pod redakcją Sławomira Łukasiewicza, Instytut Pamięci Narodowej Komisja Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu, Warszawa 2016.

⁸ *Archiwalia do dziejów Polskiej Emigracji Politycznej z lat 1939-1990*, pod red. Sławomira Łukasiewicza i Mariusza Olczaka, IPN, Warszawa 2018. Publikacja w ramach Centralnego Projektu Badawczego IPN „Polska emigracja polityczna 1939-1990”.

⁹ *Ślady polskości: Polonia i emigracja w świetle badań i źródeł historycznych*, red. D. Nałęcz, Warszawa 1999.

¹⁰ R. Habielski, *Stan badań nad polską emigracją polityczną po II wojnie światowej (przegląd bibliografii)*, [w:] *Ślady polskości. Polonia i emigracja w świetle badań i źródeł historycznych*, red. D. Nałces, Warszawa 1999.

¹¹ A. Suchcitz, *Studium Polski Podziemnej*, Londyn 1947-1997, Informator/The Polish Underground Movement (1939-1945), Study Trust, Londyn 1997.

¹² W. Stępnia, *Archiwalia polskie w zbiorach Instytutu Hoovera Uniwersytetu Stanforda*, Warszawa 1997.

¹³ J. Cisek, *Instytut Józefa Piłsudskiego w Ameryce i jego zbiory*, Warszawa 1997; *Informator o zasobie archiwalnym Instytutu Józefa Piłsudskiego w Ameryce*, oprac. P. Pietrzyk, Warszawa 2011.

¹⁴ *Polski Instytut Naukowy w Ameryce. Przewodnik po zbiorach archiwalnych*, oprac. S. Flis, Warszawa 2004. Także *Emigracja a środowiska kultury niezależnej w kraju*, red. S. Flis, Bydgoszcz Gdańsk 2014.

¹⁵ M. Kot [et al.], *Muzeum Polskie w Ameryce. Dzieje i zbiory*. Przewodnik, Warszawa 2003.

¹⁶ *Przewodnik po zespołach rękopisów Towarzystwa Historyczno-Literackiego i Biblioteki Polskiej w Paryżu*, oprac. M. Wrede, M.P. Prokop, J. Pezda, Paryż-Warszawa 2000; *Przewodnik po zespołach rękopisów Biblioteki Polskiej POSK w Londynie*, oprac. M. Wrede, J. Szmidt, Londyn-Warszawa 2006.

¹⁷ *Polskie instytucje za granicą: przewodnik po zbiorach archiwalnych*, oprac. A. Krochmal, Warszawa 2004.

¹⁸ S. Ciesielski, G. Hryciuk, A. Srebrakowski, *Masowe deportacje ludności w Związku Radzieckim*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2004

łach Wandy K. Roman²⁰, Mariusza Olczaka²¹, Rafała Leśkiewicza²², Anny Zapalec²³.

Praca została podzielona na dwie części. W pierwszej części publikacji omówię archiwalia na temat uchodźstwa wojennego, natomiast w drugiej archiwalia dotyczące deportacji Polaków na wschód. Dodatkowo w zasobach poszczególnego kraju wymienione zostaną także opracowania archiwalne, w których znajdują się dokumenty archiwalne.

I. ARCHIWALIA NA TEMAT UCHODŹCTWA WOJENNEGO

ARCHIWA FRANCJI

ZASOBY ARCHIWALNE TOWARZYSTWA HISTORYCZNO-LITERACKIEGO/ BIBLIOTEKI POLSKIEJ W PARYŻU

- Dziennik wojenny 18 IX 1939 – 19 IX 1945, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2009.
- Płyta DVD zatytułowana *La Resistance polonaise en France* [Polacy we francuskim ruchu oporu] 1939-1945.
- Katalog „Dyplomacja” (materiały ambasady polskiej w Paryżu z lata 1927-1957; raporty konsularne, rozliczenia finansowe, spis inwentarzowe, teczki osobowe pracowników, korespon-

---

¹⁹ T. Dubicki, *Wojsko Polskie w Rumunii 1939-1941*, Warszawska Oficyna Wydawnicza, Warszawa 1994.

²⁰ W. K. Roman, *Archiwalia prywatne polskich emigrantów – problemy gromadzenia, przechowywania, opracowania i udostępniania*, „Archiwista Polski” 2015, nr 2 (78), s. 35-51.

²¹ M. Olczak, *Archiwum Akt Nowych, źródła do badania dziejów polskiej emigracji politycznej w latach 1939-1990 w zasobie Archiwum Akt Nowych*, w: *Polska emigracja polityczna 1939-1990 stan badań pod redakcją Sławomira Łukasiewicza*, Instytut Pamięci Narodowej Komisja Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu, Warszawa 2016, s. 529-557.

²² R. Leśkiewicz, *Archiwalia polskich instytucji zagranicznych w zasobie Instytutu Pamięci Narodowej*, w: *Archiwalia do dziejów Polskiej Emigracji Politycznej z lat 1939-1990*, pod redakcją Sławomira Łukasiewicza i Mariusza Olczaka, IPN, Warszawa 2018.

²³ A. Zapalec, *Źródła dotyczące deportacji obywateli polskich województwa tarnopolskiego w okresie pierwszej okupacji sowieckiej (1939-1941)*, w: *Exodus. Deportacje i migracje (wątek wschodni). Stan i perspektywy badań*, Instytut Pamięci Narodowej, red. Marcin Zwolski, Warszawa-Białystok 2008, s. 65-69.

dencję i sprawozdania z działalności konsulatu w Tuluzie z lat 1938-1945.

- Działalność Polskiego Czerwonego Krzyża we Francji²⁴.

Opracowania archiwalne:

- A. Călinescu, *Insemnarii politice*, (ez. V), Magazin istorie, 1972 nr 9.
- E. Dvoicenco, *In Polonia intre viața și moarte*, Valenii de Munte 1940.
- J. Gruszczyński, *Spoleczność polska we Francji w latach 1918-1978*, Warszawa 1981.
- J. Krzeczkowski, *Z marszałkiem Śmigłym-Rydzem w Rumunii*, „Kultura” (Paryż) 1950 nr 9.
- K. Morawski, *Wspólna droga, Wspomnienia*, Paryż 1965.
- R. Raczyński, *Zapiski ambasadora Rogera Raczyńskiego*, „Kultura” (Paryż) 1948 nr 9-10.
- M. Romeyko, *Wspomnienia o Weniawie i rzymskich czasach*, Londyn 1969.
- S. Skudrzyk, *50 lat w zakonie*, Hamburg 1968.
- F. Sławoj-Składkowski, *Prace i czynności Rządu Polskiego we wrześniu 1939 r.*, „Kultura” (Paryż), 1948 nr 5-6.

ARCHIWA RUMUNII

ARCHIVA ISTORICA CENTRALA BUCUREȘTI

- Casa Regale, Presedinta Consuliului de Ministri, Ministerul de Interne. Directiunea Constabilitați Refugiati Poloni. (AAN mikrofilmy, M-346).

ARHIVA MINISTERULUI NAȚIONALE

- Wojskowy Instytut Historyczny Materiały obozowe. Dokumenty II/52/16. Nr 916, dosar (tomy): 12, 13, 14.

---

²⁴ E. Rutkowska, *Odcisk serca i ślady życia. Wybór materiałów źródłowych ze zbiorów archiwalnych Towarzystwa Historyczno-Literackiego/Biblioteki Polskiej w Paryżu z lat 1939-1990*, w: *Archiwalia do dziejów Polskiej Emigracji Politycznej z lat 1939-1990*, pod redakcją Sławomira Łukasiewicza i Mariusza Olczaka, IPN, Warszawa 2018, s. 61-73.

ARHIVA STATULUI TÂRGU JIU

- Primaria oraşului Târgu Jiu/1939.

ARHIVA STATULUI CRAIOVA REŞIDENŢA REGALA OLT

- Prefectura Dolj.

BIBLIOTECA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Dział druków i czasopism.

Records of the National German Labour Party (NSDAP). National Archives Microcopy. Washington 1956/1961 (Mikrofilmy aleksandryjskie) T-77, roll. 884, T-81, roll. 524, T-120, roll. 1127.

Zbiory T. Rokickiego (Londyn).

Zbiory K. Świdorskiego (Londyn).

Dokumenty publikowane

- Documents on British Foreign Policy 1919-1939 r., series 3, from March 1938 September 1939.
- Documents on German Foreign Policy 1918-1945. From the Archives of the German Foreign Policy (4 IX 1939 – 18 III 1940).
- Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers 1939, Washington 1956.
- Monitorul Oficial, Nr 206/219/1939, 1939 nr 226, 1939 nr 234. Ordin Circular, Nr 63, 20 października 1939.
- Poland in the British Parliament 1939-1945 (opr. W. Jędrzejewicz). N. York 1946.
- Polska Służba Zagraniczna po 1 września 1939, Londyn 1954.
- Rocznik Służby Zagranicznej Rzeczypospolitej Polskiej. Stan na 15 lutego 1940, Angers 1940²⁵.

ARCHIWA STANÓW ZJEDNOCZONYCH AMERYKI PÓŁNOCNEJ**INSTYTUT HOOVERA W STANFORD W STANACH ZJEDNOCZONYCH**

---

²⁵ T. Dubicki, *Wojsko Polskie w Rumunii 1939-1941*, Warszawska Oficyna Wydawnicza, Warszawa 1994.

- relacje zesłańców, którzy wyszli ze Związku Sowieckiego do Iranu jako żołnierze polskiej armii²⁶.

INSTYTUTU JÓZEFA PIŁSUDSKIEGO W AMERYCE (IJPA)²⁷

- Rząd Polski na Emigracji (1939-1986).
- Konsulat Generalny Rzeczypospolitej Polskiej w Nowym Jorku (1930-1945).
- Uchodźcy Polscy w Niemczech (1939-1952).
- Sprawy polskie – wycinki prasowe.
- Koło Związku Oficerów Rezerwy Rzeczypospolitej Polskiej w Nowym Jorku.
- Archiwum Włodzimierza Bączkowskiego.
- Archiwum Wacława Jędrzejewicza.

BIBLIOTEKA I ARCHIWUM MUZEUM POLSKIEGO W AMERYCE²⁸

AKTA RADY POLONII AMERYKAŃSKIEJ

- Polskie Obywatelskie Zjednoczenie Pomocy Wojennej Amerykańskiego Czerwonego Krzyża Oddział w Chicago (1940-1975).
- Stowarzyszenie Weteranów Armii Polskiej w Ameryce (1921-2003).
- Polski Komitet Ratunkowy w Stanie Deleware (1940).

ARCHIWA SZWAJCARII

- Archiwum żołnierzy 2 Dywizji Strzelców Pieszych internowanych w Szwajcarii (1940-2010).
- Archiwum ojca prof. Józefa Bocheńskiego.

---

²⁶ Kopie znajdujemy w AAN, Kolekcji Andersa.

²⁷ M. Zieliński, I. Drag-Korga, *Najważniejsze zbiory Instytutu Józefa Piłsudskiego w Ameryce dotyczące polskiej emigracji politycznej*, w: *Archiwalia do dziejów Polskiej Emigracji Politycznej z lat 1939-1990*, pod redakcją Sławomira Łukasiewicza i Mariusza Olczaka, IPN, Warszawa 2018, s. 147-164.

²⁸ M. Kot, H. Misterka, *Zbiory Biblioteki i Archiwum Muzeum Polskiego w Ameryce i możliwości ich wykorzystania w badaniach nad polską emigracją polityczną*, w: *Archiwalia do dziejów Polskiej Emigracji Politycznej z lat 1939-1990*, pod redakcją Sławomira Łukasiewicza i Mariusza Olczaka, IPN, Warszawa 2018, s. 206-230.

- Zespół Heleny Laubitz, sekretarki Poselstwa RP w Bernie podczas II wojny światowej²⁹.

ARCHIWA WIELKIEJ BRYTANII

INSTYTUTU POLSKIEGO I MUZEUM IM, GEN. SIKORSKIEGO (IPMS)

- Akta Armii Polskiej we Francji.
- Akta z obozów internowanych.
- Ambasada RP w Bukareszcie.
- Attaché Wojskowy w Bukareszcie.
- Delegatura WP Okręgu Internowania Tulcza.
- Dowództwo Obozów WP na terenie Rumunii.
- Dowództwo Piechoty Zgrupowania WP Okręgu Tulcza.
- Dowództwo Tymczasowego Obozu Oficerskiego przy 22 pułku w Târgoviște.
- Dziennik Czynności Naczelnego Wodza.
- Kolekcja Nr 25 Stanisława Kota.
- Konsulat RP w Bukareszcie.
- Konsulat RP w Czerniowcach.
- Ministerstwa Skarbu.
- Ministerstwa Spraw Zagranicznych .
- Ministerstwo Spraw Wewnętrznych.
- Ministerstwo Spraw Wojskowych.
- Oddział II Sztabu NW.
- Oddział Organizacyjny Sztabu NW Rumunia.
- Prezydium Rady Ministrów.
- Relacje z kampanii wrześniowej.
- Samodzielny Referat Ewakuacji.
- Wydział Prac Kontynentalnych.

Andrzej Sucheitz w publikacji *Źródła do dziejów polskich władz państwowych na uchodźstwie w zbiorach Instytutu Polskiego*

---

²⁹ B. Kozbiał, „*Fundacja Archivum Helveto-Polonicum*” we Fryburgu i jej zbiorzy, *Archiwalia do dziejów Polskiej Emigracji Politycznej z lat 1939-1990*, pod redakcją Sławomira Łukasiewicza i Mariusza Olczaka, IPN, Warszawa 2018, s. 133-146.

*i Muzeum im. gen. Sikorskiego*³⁰, Z badanego okresu wymienia tylko akta Ministerstwa Spraw Zagranicznych i Ministerstwa Skarbu.

Opracowania archiwalne:

- S. Kopański, *Wspomnienia wojenne 1939-1946*, Londyn 1961.
- K. Popiel, *General Sikorski w mojej pamięci*, Londyn 1978.
- R. Raczyński, *W sojusznicy Londynie* (wyd. II), Londyn 1947.
- M. Sokolnicki, *Ankarski dziennik (1939-1946)*, Londyn 1974.
- M. Sokolnicki, *Dziennik ankarski (1939-1943)*, Londyn 1965.

INSTYTUT IM. J. PIŁSUDSKIEGO ODDZ. W LONDYNIE

- Kolekcja Tadeusza Schaetzla.
- Kolekcja Felicjana Sławoja-Składkowskiego.

Opracowania archiwalne:

- W. Łań, *Relacja z 12 stycznia 1940 r.*, IPMS, B-1, 105/c.
- T. Münnich, *Relacja złożona w Sztabie Naczelnego Wodza*, IPMS, B-1, 1a/7.
- J.A. Niezbrzycki, *Meldunek dla Szefa O II Szt. Naczelnego Wodza*, Paryż, 26 stycznia 1940, IPMS, B-1.
- M. J. Smoleński, *Relacja złożona w Sztabie Naczelnego Wodza*, IPMS, B-1, 60/6.
- M. Zimnal, *Ewakuacja żołnierzy WP z Rumunii*, IPMS, B-1, 119/6.
- M. Zimnal, *Szczególne zagadnienia do omówienia w relacji ppłk. dypl. M. Zimnala*, Londyn, 28 marca 1949, IPMS, B-1, 119/6.

ARCHIWA WŁOCH

- Ambasada Polska przy Stolicy Apostolskiej w czasie II wojny światowej³¹.

---

³⁰ A. Suchcitz, *Źródła do dziejów polskich władz państwowych na uchodźstwie w zbiorach Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego*, [w:] *Archiwalia do dziejów Polskiej Emigracji Politycznej z lat 1939-1990*, pod red. Sławomira Łukasiewicza i Mariusza Olczaka, IPN, Warszawa 2018, s. 12-19.

II. ARCHIWALIA DOTYCZĄCE DEPORTACJI POLAKÓW NA WSCHÓD

Zagadnienie deportacji rosyjskiej, zachodnioeuropejskiej i amerykańskiej oraz polskiej emigracyjnej i krajowej opracowany został przez historyków wrocławskich³². Przeglądu piśmiennictwa, na temat deportacji i przemieszczenia ludności polskiej w głąb ZSRR 1939-1945 znajdujemy w pracy pod redakcją Tadeusza Walichnowskiego³³. Również w XX wieku ukazały się prace podejmujące tę problematykę³⁴. Na ich podstawie źródeł Amerykańskich i Londyńskich powstało wiele prac³⁵.

---

³¹ H. Fokciński, *Zbiory Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych w Rzymie w badaniach nad polską emigracją we Włoszech po 1939 roku*, w: *Archiwalia do dziejów Polskiej Emigracji Politycznej z lat 1939-1990*, pod redakcją Sławomira Łukasiewicza i Mariusza Olczaka, IPN, Warszawa 2018, s. 92-104.

³² Stan badań w historiografii światowej:

S. Ciesielski, G. Hryciuk, A. Srebrakowski, *Masowe deportacje radzieckie w okresie II wojny światowej*. Wrocław 1993 [wyd. II zmienione i rozszerzone Wrocław 1994], eidem,

S. Ciesielski, G. Hryciuk, A. Srebrakowski, *Masowe deportacje ludności w Związku Radzieckim*, Toruń 2004.

Analiza polskiego stanu badań zob: S. Ciesielski, *Masowe deportacje z ziem wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1940-1941 i losy deportowanych*, *Uwagi o stanie badań*, w: *Wschodnie losy Polaków*, red. S. Ciesielski, Wrocław 1997.

³³ *Deportacje i przemieszczenie ludności polskiej w głąb ZSRR 1939-1945*, red. T. Walichnowski, Warszawa 1989.

³⁴ B. Podoski, *Polska wschodnia 1939-1941 w cyfrach*, Rzym 1945; S. Mora (K. Zamorski). P. Zwierniak (S. Starzewski), *Sprawiedliwość sowiecka*, Włochy 1945 (wyd. krajowe Warszawa 1994); A. Gurjanow, *Sowieckie represje polityczne na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1939-1941*, w: *Exodus. Deportacje i migracje (wątek wschodni). Stan i perspektywy badań*, Instytut Pamięci Narodowej, red. Marcin Zwolski, Warszawa-Białystok 2008, s. 21-30; S. Ciesielski, G. Hryciuk, A. Srebrakowski, *Masowe deportacje ludności w Związku Radzieckim*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2004.

³⁵ *Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej*, t. 3: *Armia Krajowa*, Londyn 1950; W. Wielhorski, *Los Polaków w niewoli sowieckiej (1939-1956)*, Londyn 1956; *Documents on Polish-Soviet Relations 1939-1943*, 1. 1-2, London-Melbourne-Toronto 1961-1968; W. Wielhorski, *Trzy pytania i trzy odpowiedzi. Prawda o deportacjach Polaków pod panowaniem sowieckim*, Londyn 1964; R. Buczek, *Działalność opiekuńcza Ambasady RP w ZSRR w latach 1941-1943*, „Zeszyty Historyczne” (Paryż) 1974, z. 29; J.T. Gross, 1. Grudzińska-Gross, *W czterdziestym nas matka na Sibir zesłali. Polska a Rosja 1939-1942*, Londyn 1983; J. Siedlecki, *Losy Pola-*

ARCHIWA LITWY

LIETUVOS YPATINGAS ARCHYVAS W WILNIE

- F. 3377, Ap. 58, B. 916.

ROSSIJSKIJ GOSUDARSTWIENNYJ ARCHIW SOCYALNO-POLITICZESKOJ ISTORII

- zespół Komitetu Centralnego KPZR.

Opracowania archiwalne:

- *Białe płamy ZSRR-Niemcy 1939-1941*, Vilnius 1990.
- *Latvian – Russian Relations. Documents*, ed. A. Bilmanis, Washington 1944.
- *Lietuviu archyvas bolševizmo metai II*, Kaunas 1942.
- *Lietuvos gyventojų genocidas*, t. 1: 1939-1941, Vilnius 1992.
- *Lietuvos gyventojų trėmimai 1940-1941, 1944-1953 metais* so vietines okupacines valdžios dokumentuose, ed. E. Grunskis, V. Kašauskiene, H. Šadžius, Vilnius 1995.
- J. Urbšys, *Lietuva lemtingaisiais 1939-1940 metais*, Vilnius 1988.

ARCHIWA UKRAINY

CENTRALNYJ DERŻAWNYJ ARCHIW HROMADSKYCH OB-JEDNAŃ UKRAJINY

- zespół Komitetu Centralnego KPU .

CENTRALNYJ DERŻAWNYJ ISTORYCZNYJ ARCHIW UKRAJINY U LWOWI

- zespół Zgromadzenia Narodowego Zachodniej Ukrainy.

DERŻAWNYJ ARCHIW ODEŚKOJI OBLASTI

- zespół obwodowego komitetu KP(b)U-KPU.

CENTRALNE ARCHIWUM PAŃSTWOWE SPOŁECZNYCH ORGANIZACJI UKRAINY (CDAHOU)³⁶

- Dokumenty centralnych organów Komunistycznej Partii (bol-szewików) Ukrainy.
- Postanowienia Biura Politycznego Komitetu Centralnego KP(b)U.
- CDAHOU, f. 1, op. 16, spr. 18, k. 49-51.
- CDAHOU, f. 1, spr. 19, k. 1-4.
- Protokoły posiedzeń BP KC KP(b)U w sprawie organizacji wysiedlenia osadników i leśników w lutym 1940 r. z terenów USRS.

PAŃSTWOWE ARCHIWUM OBWODU TARNOPOLSKIEGO (DATO)³⁷

- DATO, f. P-1, op. 1, spr. 6, k. 140.
- DATO, f. P-1, op. 1, spr. 3, k. 88-89.
- DATO, f. P-1, op. 1, spr. 7, k. 24-25.

ARCHIWUM ZARZĄDU SPRAW WEWNĘTRZNYCH OBWODU TARNOPOLSKIEGO

Opracowania archiwalne:

- T. Andrusyszyn, *Pjat dokumentiw do istoriji nacionalno wyzwolnoji borot by na Le czyni (1944-1947)*, w: *Ukrajina w mynułomu*, wyp. 3. Kyjiw-Lwiv 1992.

---

³⁶ Zdaniem Anny Zapalec, tego rodzaju materiały, m.in. meldunki operacyjne z przebiegu akcji deportacyjnej w poszczególnych zachodnich obwodach USRS, znajdują się w Centralnym Archiwum Federalnej Służby Bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej. A. Zapalec, *Źródła dotyczące deportacji obywateli polskich województwa tarnopolskiego w okresie pierwszej okupacji sowieckiej (1939-1941)*, w: *Exodus. Deportacje i migracje (wątek wschodni). Stan i perspektywy badań*, Instytut Pamięci Narodowej, red. M. Zwolski, Warszawa-Białystok 2008, s. 65-69.

³⁷ Jak uważa Anna Zapalec, dokumentacja dotyczącej pierwszej akcji deportacyjnej przeprowadzanej w obwodzie tarnopolskim, nie została przekazana do Państwowego Archiwum Obwodu Tarnopolskiego (DATO), ponieważ zespół "Osadnicy" znajduje się w Archiwum Zarządu Spraw Wewnętrznych Obwodu Tarnopolskiego, gdzie umieszczono go w kwietniu 1956 r. po przesłaniu z I Wydziału Specjalnego MSW USRS. A. Zapalec, *Źródła dotyczące deportacji obywateli polskich województwa tarnopolskiego w okresie pierwszej okupacji sowieckiej (1939-1941)*, [w:] *Exodus. Deportacje i migracje (wątek wschodni). Stan i perspektywy badań*, Instytut Pamięci Narodowej, red. Marcin Zwolski, Warszawa-Białystok 2008, s. 65-69.

- *Deportaciji. Zachidni zemli Ukrainy kincia 30-ch-poczatku 50-ch r. Dokumenty, materialy, spohady*, 1. 1-2, Lwiv 1996-1998.
- A. Graziosi, *Collectivisation, révoltes paysannes et politiques gounementales à travers les rapports du GPU d'Ukraine de fevrier-mars 1930. Rapports du GPU d'Ukraine de fevrier-mars 1930*, "Cahiers du Monde Russe" 1994, vol. 35.
- *HoŁod 1932-1933 rokiw na Ukraini: oczyma istorikiw, mowo-ju dokumentiw*, Kyjiw 1990.
- L. Komar, *Proces 59-ty*, Lwiv 1997.
- *Litopys neskorenoji Ukrainy, Dokumenty, materialy, spohady*, t. 1-2, Lwiv 1993-1997.
- *Litopys Ukrajinskoji Powstanskoji Armiji*, t. 9: *Ukrajinska Hołowna Wyzwolna Rada. Dokumenty, oficjini publikaciji, materialy*, t 2: 1946-1948, Lwiv 1992.
- *Litopys Ukrajinskoji Powstanskoji Armiji. Nowa serija*, T. 3: *Borot'ba proty UPA i nacionalistyczneho pidpilla: dyrektynni dokumenty CK Kompartiji Ukrainy 1943-1959*, Kyjiw-Toronto 2001.
- *Polska i Ukraina w latach trzydziestych z archiwów słuħ specjalnych Polskie Podziemie 1939-1941.1: Lwów-Kolomyjs Stryj-Złoczów*, Warszawa Kijów 1998.
- W. Serhijczuk, *Neskorena cerkwa. Podwyżnyctwo kreko katołykie Ukrainy w borot'b za wiru i derżawu*, Kyjiw 2001.
- W. Serhijczuk, *Desiat' buremnych lit. Zackidnoukrajiniiki zemli u 1944-1953 rr. Nomi dokumenty i materialy*, Kyjiw 1998.
- W. Serhijczuk, *OUN-UPA w roky wijny. Nowi dokumenty i materialy*, Kyjiw 1996.
- W. Serhijczuk, *Deportacija polakiw z Ukrainy*, Kijiw 1999.
- *Zachidnia Ukraina pid bolszewykamy IX 1939-VI 1941*, Zbirnyk za red. M. Rudnyćkoji, Nju Jork 1958.

ARCHIWA BIAŁORUSI

Zasoby do dziejów Polski XX wieku ze zbiorów Narodowego Archiwum Republiki Białoruś znajdujemy m.in. w opracowaniach „ZACHODNIA BIAŁORUŚ” 17 IX 1939-22 VI 1941. Deportacje Po-

laków z północno-wschodnich ziem II Rzeczypospolitej 1940-1941³⁸, oraz Deportacje Polaków z północno-wschodnich ziem II Rzeczypospolitej 1940-1941³⁹.

NARODOWE ARCHIWUM REPUBLIKI BIAŁORUSI (NARB) Nacjonalnyj Archiw Rjespubliki Bielaruś, 4/21/2085, k. 73-75.

- NARB, f. 4, op. 21, d. 1, s. 44-45 (IPN BU, sygn. BI/404, s.1-2).
- NARB, f. 4, op. 21, d. 1521, s. 266-288 (IPN BU, sygn. BI/381, s. 1-3).
- NARB, f. 4, op. 21, d. 1907, s. 1-44 (IPN BU, sygn. BI/382, s. 1-44).
- NARB, f. 4, op. 21, d. 1940, s. 25-30, 203-204, 208-211, 227-230, 232-245, 361 (IPN BU, sygn. BI/383-9, s. 1-6).
- NARB, f. 4, op. 21, d. 2076, s. 136-137,165-168 (IPN BU, sygn. BI/411, s. 1-4; 440, s. 1-2).
- NARB, f. 4, op. 21, d. 2077, s. 82-84 (IPN BU, sygn. BI/408, s. 1-3).
- NARB, f. 4, op. 21, d. 2078, s. 12-15 (IPN BU, sygn. BI/442, s. 1-4).
- NARB, f. 4, op. 21, d. 2080, s. 1-30 (IPN BU, sygn. BI/409, s. 1).
- NARB, f. 4, op. 21, d. 2085, s. 137-140 (IPN BU, sygn. BI/400, s. 1-4).
- NARB, f. 4, op. 21, d. 2085, s. 1-40, 56-88, 92-116, 120-136, 141-145 (IPN BU, sygn. BI/400 A-G, s. 1-11).
- NARB, f. 4, op. 21, d. 2086, s. 1-22, 22-41 (IPN BU, sygn. BI/401 A-F, s. 1-7).
- NARB, f. 4, op. 21, d. 2432, s. 192-199 (IPN BU, sygn. BI/443, s. 1-8).
- NARB, f. 4, op. 21, d. 2505, s. 2-4, 32-33 (IPN BU, sygn. BI/207-210, s. 1-2).
- NARB, f. 4, op. 21, t. 2062, Informacja o polityczno-ekonomicznej sytuacji w rejonie Jedwabne z 16 IX 1940 r., k. 11.

---

³⁸ „ZACHODNIA BIAŁORUŚ” 17 IX 1939-22 VI 1941. *Deportacje Polaków z północno-wschodnich ziem II Rzeczypospolitej 1940-1941*, Instytut Pamięci Narodowej Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa 2001

³⁹ *Deportacje Polaków z północno-wschodnich ziem II Rzeczypospolitej 1940-1941*, red. B. Gronek, G. Jakubowski, Warszawa 2001.

- NARB, f. 4, op. 21, t. 2432, Sprawozdanie Ł. Canawy dla Ponomarienki z 21 IV 1941 r., k. 193. 24 Ibidem, k. 192.
- NARB, f. 4, op. 21. t. 1340, Informacja o wysiedleniu osadników i pracowników leśnych w obwodzie brzeskim, k. 246-259.
- NARB, f. 4, op. 3, d. 956, s. 1230.
- NARB, f. 4, op. 659, d. 17, s. 1-2 (IPN BU, sygn. BI/402, s. 1-2).
- NARB, f. 4, op. 21, t. 2085, Ruchomy i nieruchomy majątek w gospodarstwach podlegających wysiedleniu, k. 57.
- NARB, f. 659, op. 1, d. 116, s. 9-10 (IPN BU, sygn. BI/403, s. 1-2).
- NARB, f. 659, op. 1, d. 17, s. 19 (IPN BU, sygn. BI/413, s. 1).
- NARB, f. 672, op. 1, d. 15, s. 43 (IPN BU, sygn. BI/4035 s. 1).

ARCHIWUM WSCHODNIE istniejące przy Ośrodku „Karta” w Warszawie

- wspomnienia i relacje zesłańców z Kresów Wschodnich. Kopie dokumentów w sprawie deportacji z archiwów rosyjskich i ukraińskich. Wspomnienia i relacje podzielone zostały na części według przedwojennego podziału administracyjnego.

ARCHIWA ŁOTWY I ESTONII

RAHVUSARHIIV ERA (Estońskie Archiwum Narodowe, Tallin)

- Zespół 30 - Lääne-Saare Prefektuur ja selle eelkäijad (Prefektura Lääne-Saare i jej poprzednicy).
  - ERA, f. 30, n. 3, s. 925, Notatka w sprawie robotników polskich, 1940.
- Zespół 75 - Tartu-Valga Prefektuur ja selle eelkäijad (Prefektura Tartu-Valga i jej poprzednicy).
  - ERA, f. 75, n. 4, s. 2026, 1, 48, 100, 101, 113.
- Zespół 395 – Ajaloolis-revolutsiooniliste Dokumentide Kollektsioon (Kolekcja Dokumentów Historyczno-Rewolucyjnych).
  - ERA, f. 395, n. 1, s. 139, Akta Piotra Giarasika, 1939. 15.
  - ERA, f. 395, n. 1, s. 139, Akta Włodzimierza Switkowicza, 1939.
  - ERA, f. 395, n. 1, s. 139, Akta Michała Gajkowicza, 1939.
  - ERA, f. 395, n. 1, s. 139, Akta Konstantego Knysza, 1939.
  - ERA, f. 395, n. 1, s. 139, Akta Włodzimierza Berezy, 1939.

- ERA, f. 395, n. 1, s. 139, Akta Edwarda Jurgieła, 1939.
- Zespól 949 - Poliitilise Politsei Komissar Tallinnas (Komisarz Policji Politycznej w Tallinie).
- ERA, f. 949, n. 3, s. 141, Protokół przesłuchania Szymona Tymoteusza Czudio 12 VII 1940.

LATVIJAS NACIONĀLAIS ARHĪVS – LATVIJAS VALSTS ARHĪVS
LVA (Łotewskie Archiwum Państwowe Łotewskiego Archiwum Narodowego, Ryga):

- Zespól 270-Latvijas PSR Ministru Padomes (Rada Ministrów Łotewskiej SRS), 1940-1958.
  - LVA, f. 270, apr. 1C, L. 194, lp. 3. Ip. 42-57.
- Zespól 1986 – Latvijas PSR Valsts Drošības Komitejas par Sevišķi Bīstamiem Pretvalstiskiem Noziegumiem Apsūdzēto Personu Krimināllietas (Akta Kryminalne Komitetu Bezpiecēnštva Państwoweego Łotewskiej SRS, dot. osób oskarżonych o szczególnie ciężkie przestępstwa antypaństwowe).
  - LVA, f. 1986, apr. 2, 1 P-796, lp. 11-12 24.
  - LVA, f. 1986, apr. 2, 1. P-29294, Ip. 13.
  - LVA, f. 1986, apr. 2, L. P. P796, ip. 11-12.

LATVIJAS NACIONĀLAIS ARHĪVS – LATVIJAS VALSTS VĒSTURES ARHĪVS LVVA (Łotewskie Państwowe Archiwum Historyczne Łotewskiego Archiwum Narodowego, Ryga):

- LVVA, f. 1676, apr. 1, 1. 41, lp. 679.
- LVVA, f. 1677, apr. 1, 1. 4831, lp. 3.
- LVVA, f. 1679, apr. 7, 1. 1679, lp. 60.
- Zespól 1690 – Latvijas Lauksaimniecības Kamera (Łotewska Izba Rolnicza), 1924-1945.
- LVVA, f. 1690, apr. 7, 1. 1679, lp. 1.
- LVVA, f. 1690, apr. 7, L. 1679, lp. 2-9.
- Zespól 3219 – Polijas Konsulāts (Konsulat RP – w Rydze).
- LVVA, f. 3219, apr. 1, 17-18080. Obwieszczenie Konsulatu RP w Rydze o zgłoszeniu się do rejestracji wojskowej, „Nasze Życie” 1939, 245, s. 15.

Opracowania archiwalne:

- *No NKVD līdz KGB politiskās prāvas Latvijā 1940-1986. Noziegumos pret padomju valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs*, ed. R. Viksnes, K. Kangera, Rīga 1999.
- *Okupācijas varu politika Latvijā 1939-1991. Dokumentu krajumas*, Rīga 1999.
- *Represēto saraksts 1941. Abrenes aprinkis-Rezeknes aprinkis*, ed. J. Riekstink, Rīga 1905 .

ARCHIWA KAZACHSTANU

Zasoby Archiwum Prezydenta Republiki Kazachstanu w Alma-Atie znajdują się w publikacjach „Deportacje Polaków i obywatele polskich do Kazachstanu w latach 1936-1941. Dokumenty ze zbiorów Archiwum Prezydenta Republiki Kazachstanu”, Gdańsk 2019. Druga część książki to wybór dokumentów dotyczących deportacji, przechowywanych w Archiwum Prezydenta Republiki Kazachstanu w Alma-Atie oraz w zasobach jego filii w całym Kazachstanie. Materiały te zaprezentowano w dwóch rozdziałach - Deportacje Polaków do Kazachstanu do 1939 r. oraz Deportacje obywateli polskich do Kazachstanu w latach 1940-1941. Większość z nich jest publikowana po raz pierwszy w języku polskim.

ARCHIWUM PAŃSTWOWE OBWODU AKTIUBIŃSKIEGO (APOA)

- APOA, f. 515, op. 1, t. 116, k. 15.

ARCHIWUM PAŃSTWOWE OBWODU KYZYŁ-ORDYŃSKIEGO (APOKO)

- APOK, f. 283, op. 1, t. 184, k. 233-237.

ARCHIWUM PAŃSTWOWE MIASTA BAŁCHASZ (APmB)

- APmB, f. 3, op. 1, t. 40, k. 174.

ARCHIWUM PREZYDENTA REPUBLIKI KAZACHSTANU (APRK)

- APRK, f. 141, op. 1, t. 9541, k. 58-61-65.
- APRK, f. 141, op. 1, t. 10603, k. 179-179v.
- APRK, f. 141, op. 1, t. 10411, k. 195 .
- APRK, f. 141, op. 1, t. 10644, k. 96-97.

- APRK, f. 141, op. 1, t. 12857, k. 87.
- APRK, f. 708, op. 4/2, t. 55, k. 54-55, 116-120.
- APRK, f. 708, op. 1/1, t. 1, k. 346-351.
- APRK, f. 708, op. 5/2, t. 17, k. 42-45.
- APRK, f. 708, op. 5/2, t. 76, k. 8.
- APRK, f. 708, op. 5/2, t. 239, k. 39, 39v, 86-87.
- APRK, f. 708, op. 5/2, t. 257, k. 56.
- APRK, f. 708, op. 5/2, t. 265, k. 28-28v.

ARCHIWUM PAŃSTWOWE PAWŁODARSKIEGO OBWODU (APPO)

- APPO, f. 3-P, op. 1a, t.1, k. 2, 38.

CENTRALNE ARCHIWUM FEDERALNEJ SŁUŻBY BEZPIECZEŃSTWA (CAFSB)

- CAFSB f. 3, op. 4, t. 8, k. 49-51.
- CAFSB f. 3, op. 7, t. 1, k. 2-8.

CENTRALNE ARCHIWUM PAŃSTWOWE UKRAINY (CAP OO)

- CAP OO Ukrainy, f. 1, op. 16, t. 26, k. 32, 57, 63-65.

CENTRALNE ARCHIWUM PAŃSTWOWE REPUBLIKI KAZACHSTANU (CAPRK)

- CAPRK, f. R-1146, op. 1, t. 287, k. 9.

PÓŁNOCNOKAZACHSTAŃSKIE ARCHIWUM PAŃSTWOWE (PKAP)

- PKAP, f. 22-P, op. 1, t. 39, k. 143, 147-148v, 167.
- PKAP, f. 121, op. 6, t. 17, k. 7.
- PKAP, f. 121, op. 6, t. 23, k. 19.
- PKAP, f. 1189, op. 1, t. 334, k. 7, 41.
- PKAP, f. 1189, op. 1, t. 445, k. 204.

Opracowania archiwalne:

- „Zachodnia Białoruś” 17 IX 1939-22 VI 1941. nich ziem II Rzeczypospolitej 1940-1941. Źródła do historii Polski XX wieku ze zbiorów Narodowego Archiwum Republiki Białoruś, t. 2, Warszawa 2001.

ARCHIWA ROSYJSKIE

ARCHIWUM PAŃSTWOWE FEDERACJI ROSYJSKIEJ (APFR)

- APFR, f. 5446, op. 18c, t. 209, k. 23-23v.
- APFR, f. 5446, op. 1c, t. 513, k. 123-124.
- APFR, f. 9479, op. 1, t. 35, k. 44-46.
- APFR, f. 9479, op. 1, t. 36, k. 7-11-16, 20-22-27, 31-32.
- APFR, f. 9479, op. 1, t. 55, k. 35-36.
- APFR, f. 9479, op. 1, t. 59, k. 7-12, 24-58.
- APFR, f. 9479, op. 1, t. 62, k. 67.
- APFR, f. 9479, op. 1, t. 65, k. 307-308.
- APFR, f. 9479, op. 1, t. 87, k. 1v-2v, 111-113, 202-204, 243-244.

ARCHIWUM PAŃSTWOWE FEDERACJI ROSYJSKIEJ (GARF)

Gosudarstwiennyj Archiw Rossijskoj Fiedieracyi⁴⁰

- GARF, f. 9479, op.1 d. 52, s. 4-7, 8-10.
- GARF, f. 9479, op.1 d. 57 .
- GARF, f. 9479, op. 1, d. 59, 1. 13, 25.
- GARF, f. 9479, op. 1, d. 61, 1. 27, 34-39, 55-60, 1-126, 127-133.
- GARF, f. 9479, op. 1, d 62, 1.65, 10-67.
- GARF, f. 9479, op.1 d. 76, 1. 42.
- GARF, f. 9479, op. 1, d. 89, 1. 219).
- GARF, f. 9479, op. 1, d. 75, 1.5, L. 5.

ROSYJSKIE PAŃSTWOWE ARCHIWUM WOJSKOWE (Rossijskij Gosudarstwiennyj Wojennyj Archiw), f. 38082, op. 2, d. 1, 1. 37-72. 15

OTP GULagu NKWD .

OTP-OTSP GULagu NKWD.

DAHAHW, z. 6195, op. 1, 1. 93. Raport Obwodowej Trójki Operacyjnej o przeprowadzeniu deportacji 10 II 1940 r. w obwodzie białostockim do Ludowego Komisariatu Spraw Wewnętrznych BSRS K. Canawy, k. 116. Ibidem, k. 117.

DAHAHW, z. 6195, op. 1, t 93, Informacja o mieniu pozostawionym przez przesiedleńców, k. 118.

---

⁴⁰ GARF, zespół (fond) 9479, inwentarz (opis) 1,teczka (dielo) 57, karta (list) 37 (dalej sygnatury podawane będą z użyciem skrótów rosyjskich).

H. i E. Cwikowscy, *Sybiracy*, mps w zbiorach OBEP IPN w Białymstoku.

CENTRALNE ARCHIWUM FEDERALNEJ SŁUŻBY BEZPIECZEŃSTWA FEDERACJI ROSYJSKIEJ⁴¹.

Opracowane zestawienia dotyczą deportowanych obywateli polskich w obwodzie archangielskim Komi ASRS⁴² i obwodzie wołogodzkiem, umożliwiając weryfikację danych statystycznych ze sprawozdawczości centralnego OTP-OTSP, które pochodziły z raportów i doniesień władz NK WD trzech regionów. Dane te nazywamy „osiedleńczymi”. Drugi rodzaj danych statystycznych pochodzi z dokumentów Wojsk Konwojowych NKWD oraz Wydziału Przewozów Kolejowych i Wodnych NKWD, dzięki którym udało się opracować katalogi kolejowych transportów deportacyjnych (eszelonów) z 1940 r.⁴³ i 1941 r.⁴⁴ oraz określić liczby przewożonych zesłańców (dane eszelonowe”).

Opracowania archiwalne:

- *20-40-je годы. Tragiedija narodow*, ed. N. Bugaj, „Wostok” 1992, nr 2.

---

⁴¹ *Deportacje obywateli polskich z Zachodniej Ukrainy i Zachodniej Białorusi w 1940 roku*, oprac. W. Christoforow, Z. Gajowniczek, B. Groniek i in., Warszawa-Moskwa 2003, s. 752.

⁴² *Pokajanje: Komi-riespublikanskij martirolog tertie massowych politiczeskich riepriessij*, t. 5, red. M. Rogaczow, Syktywkar 2002, s. 467-773; Indeks Represjonowanych, t. 14: *Deportowani w obwodzie archangielskim*, cz. 1, 2, red. E. Rybarska, A. Gurjanow, A. Raczinskij, T. Łozinskaja, Warszawa 2003, 2004; cz. 3, red. E. Dzwonkiewicz, A. Gurjanow, A. Raczinskij, T. Łozinskaja, Warszawa 2004; cz. 4, red. E. Rybarska, A. Gurjanow, A. Raczinskii, T. Łozinskaja, Warszawa 2006; cz. 5, red. E. Kolodziejska, A. Gurjanow, A. Raczinskij, T. Łozinskaja, Warszawa 2006, cz. 6, red. E. Kolodziejska, A. Gurjanow, A. Raczinskij, T. Łozinskaja, Warszawa 2007, cz. 7, red. E. Rybarska, A. Dzienkiewicz, A. Gurjanow, A. Raczinskij, T. Łozinskaja, Warszawa 2007; 1, 17: *Deportowani w obwodzie wologodzkiem*, red. E. Rybarska, A. Dzienkiewicz, S. Starostin i in., Warszawa 2005.

Komi ASRS (GARF, f. 9479, op. 1, d. 62. 1. 67) i obwodu kirowskiego

⁴³ A. Gurjanow, *Cztery deportacje*, s. 130-135.

⁴⁴ A. Gurjanow, *Massztaby dieportacyi nasielenija...*, s. 164-172.

- *40-50-je gody. Posledstvija dieportaryi narodow (Swidietiel-stwigut archivy NKWD-MWD SSSR)*, ed. N. F. Bugaj, Istorija SSSR", 1992, nr 1.
- *Dieportacyi narodow SSSR (1930-je- 1950-je gody)*, cz. 2: Dieportacyja memcew, Moskwa 1995.
- *Dieportacyi narodow SSSR (1930-je-1950-je gody)*, cz. 1: Dokumentalnyje istoczniki Centralnogo Gosudarstwiennogo Archiwa Oktiabrskoj riewolucyt, wyszych organow gosudarstwiennoj własti i organow gosudarstwiennogo uprawlenija (CGAOR) SSSR Moskwa 1992.
- *Ewidencja Berii*, „Karta", 1993, nr 11.
- M. N. Gubogło, S. M. Czerwonnaja, *Krymskotatarskoje nacyonalnoje dżiżenije*, t. 1-2. Moskwa 1992.
- *GULAG: Gławnaje Uprawlenije Łagieriej 1917-1960*, ed. A. N. Jakowlew, sost. A. I. Kokurin, N. W. Pietrow, Moskwa 2000.
- *Iosif Stalin - Ławrientiju Bierii: „Ich nado dieportirowat". Dokumenty, fakty, kommientarii*, ed. N. F. Bugaj, Moskwa 1992.
- *Istorija rossijskich niemcew w dokumentach (1763-1992 gg.)*, ed. W. N. Auman, W G. Czebotariewa, Moskwa 1993.
- *Iz istorii niemcew Kazachstana (1921-1975 gg). Sbornik dokumentow*, ed. G. A. Karpykowa, Almaty- Moskwa 1997.
- S. Kot, *Rozmowy z Kremlem*, Londyn 1959.
- Cz. Madajczyk, *Niemieckie dokumenty o sytuacji Polaków pod okupacją radziecką w roku 1940*, „Dzieje Najnowsze" 1991, nr 3.
- *Mobilizowat niemcew w raboczyje kolonny... L. Stalin. Sbornik dokumentow (1940-je gody)*, ed. N.F. Bugaj, Moskwa 1998.
- *Wysielenii koriejcew iz Dalniewostoc'nogo kraja*, ed. N.F. Bugaj, „Otieczestwiennaja istorija" 1992, nr 6.
- *Organy gosudarstwiennoj biezopasnosti SSSR w Wielikoj Otieczestwiennoj wojnie. Sbornik dokumentow, t 1: Nakanunie. Kniga pierwaja (nojabr 1938 g-diekabr 1940 g.). Kniga wtoraja (1 janwaria-21 ijunia 1941 g.)*. Moskwa 1995.
- W. Passat, *Trudnyje Stranicy stori Moldovy 1940-1956-je gg.*, Moskwa 1994.
- *Pogrudeny w exzelony i oprawleny k miesto posedenie*, Ł., Bie-ria – J. Stalin, ed. N.F. Bagaj, „Istorija SSSR" 1991, zz 1.
- *Polskie podziemie na terenach Zachodniej Ukrainy i Zachodniej Bank 1939 -1941*, Warszawa-Moskwa 2001.

- *Sowietskaja dieriewnia glazami WC:K-OGPU-NKWD Dokumenty i materiały*, 1-2 Moskwa 1998-2000.
- *Spiecpieriesielency w Zapadnoj Sibiri 1933-1938*, ed. W.P. Danilow iS. A. Krasilnikow, Nowosibirsk 1994.
- *Spiecpieriesielency w Zapadnoj Sibiri 1939-1945*, ed. W.P. Danilow iS. A. Krasilnikow. Nowosibirsk 1996.
- *Spiecpostołki w Komi oblasti. Sbornik dokumentow*, ed. G.F. Dobronoženko (L.S. Szabałowa, Syktywkar 1997.
- *Ssylnyje muzyki. Prawda o spiecposielkach*, ed. N. W. Tiepcowa, [w:] *Nietzwiestnaja Rossija. XX wiek*, wyp. 1, Moskwa 1992.
- *Tak eto było. Nacyonalnyje riepriesii w SSSR 1919-1952 gody*, t. 1-3, Moskwa 1993.
- *These Names Accuse*, Stockholm 1951.
- *These Names Accuse. Nominal List of Latvians Deported to Soviet Russia in 1940-41*, Stockholm 1982.
- N. Tiepcow, *W dni wielikogo pierieloma. Istorija kollektiwizacyi, raskulaczywanija i kriestianskoj ssyłki w Rossii (SSSR) po pis'mam i wospominanijam 1929-1933 gody*. Moskwa 2002.
- *Tragedija sowietskoj dieriewni. Kollektiwizacija i raskulaczywanije. Dokumenty i materiały*, t. 1-4, Moskwa 1999-2002.
- *Trojki dla Polaków (Rozkaz Ludowego Komisarza Spraw Wewnętrznych ZSRR L. Berii nr 00308 z 7 III 1940 r.)*, „Biuletyn Historycznej Agencji Informacyjnej”, nr 1, 19 XI [1993].
- *W czterdziestym nas matko na Sybir zesłali... Polska a Rosja 1939-42*, wybór i opracowanie J. T. Gross, I. Grudzińska-Gross, wstęp J. T. Gross, Londyn 1983.
- *Z archiwów sowieckich*, t. 1: *Polscy jeńcy wojenni w ZSSR 1939-1941*, ed. W. Materski, Warszawa 1992.
- *Z archiwów sowieckich*, t. 3: *Konflikty polsko-sowieckie 1942-1944*, ed. W. Roszkowski, Warszawa 1993.
- *Za czto my strielajem?*, podg. M. Akiszyn, Istocznik. Dokumenty russkoj istorii" 2000, nr 1(43).

Podsumowanie

Zaprezentowane w pracy zasoby archiwalne z poszczególnych państw zasługują na podsumowanie i doprecyzowanie, chociażby pod względem konkretnych archiwów w danym kraju. W pracy za-

cytowano zasoby takich archiwów jak: Archiwa Francji (Zasoby archiwalne Towarzystwa Historyczno-Literackiego/ Biblioteki Polskiej w Paryżu). Archiwa Rumunii (Archiva Istorică Centrală București, Arhiva Ministerului Național, Arhiva Statului Târgu Jiu, Arhiva Statului Craiova Reșidența Regală Olt, Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România). Archiwa Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej (Instytut Hoovera w Stanford w Stanach Zjednoczonych, Biblioteka i Archiwum Muzeum Polskiego w Ameryce, Instytutu Józefa Piłsudskiego w Ameryce). Archiwa Szwajcarii. Archiwa Wielkiej Brytanii (Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego, Instytut im. J. Piłsudskiego oddz. w Londynie). Archiwa Włoch. Archiwalia dotyczące deportacji Polaków na wschód: Archiwa Litwy (Lietuvos Ypatingas Archyvas w Wilnie). Archiwa Ukrainy (Centralnyj Derżawnyj Archiw Hromadskych Objednań Ukrajiny, Centralnyj Derżawnyj Istorycznyj Archiw Ukrainy u Lwowi, Derżawnyj Archiw Odeśkoji Oblasti, Centralne Archiwum Państwowe Społecznych Organizacji Ukrainy (CDAHOU), Państwowe Archiwum Obwodu Tarnopolskiego, Centralne Archiwum Państwowe Ukrainy, Archiwum Zarządu Spraw Wewnętrznych Obwodu Tarnopolskiego). Archiwa Białorusi (Narodowe Archiwum Republiki Białorusi Nacyonalnyj Archiw Riespubliki Bielaruś). Archiwum Wschodnie istniejące przy Óśrodku „Karta” w Warszawie. Archiwa Łotwy i Estonii [Rahvusaarhiiv Era (Estońskie Archiwum Narodowe, Tallin), Latvijas Nacionālais Arhīvs – Latvijas Valsts Arhīvs LVA (Łotewskie Archiwum Państwowe Łotewskiego Archiwum Narodowego, Ryga), Latvijas Nacionālais Arhīvs – Latvijas Valsts Vēstures Arhīvs LVVA (Łotewskie Państwowe Archiwum Historyczne Łotewskiego Archiwum Narodowego, Ryga)]. Archiwa Kazachstanu (Archiwum Państwowe Obwodu Aktiubińskiego, Archiwum Państwowe Obwodu Kyzyl-Ordyńskiego, Archiwum Państwowe Miasta Bałchasz, Archiwum Prezydenta Republiki Kazachstanu, Archiwum Państwowe Pawłodarskiego Obwodu, Centralne Archiwum Federalnej Służby Bezpieczeństwa, Centralne Archiwum Państwowe Republiki Kazachstanu, Północnokazachstańskie Archiwum Państwowe. Archiwa Rosyjskie (Archiwum Państwowe Federacji Rosyjskiej, Archiwum Państwowe Federacji Rosyjskiej, Gosudarstwiennyj Archiw Rossijskoj Fiedieracyi Rosyjskie Państwowe Archiwum Wojskowe (Rossijskij Gosudarstwiennyj Wojennyj Ar-

chiw), Centralne Archiwum Federalnej Służby Bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej).

Znaczący zasób archiwów wskazuje na szeroki zakres badawczy, który w tematyce migracji Polaków w obliczu II wojny światowej w dalszym ciągu jest do szerszego zbadania, co stanowi kolejne perspektywy badawcze.

Bibliografia

Archiwalia do dziejów Polskiej Emigracji Politycznej z lat 1939-1990, pod red. S. Łukasiewicza i M. Olczaka, IPN, Warszawa 2018. Publikacja w ramach Centralnego Projektu Badawczego IPN „Polska emigracja polityczna 1939-1990”.

Buczek R., *Działalność opiekuńcza Ambasady RP w ZSRR w latach 1941-1943*, „Zeszyty Historyczne” (Paryż) 1974, z. 29.

Bylina S., *Archiwalia krajowe na temat migracji Polaków w obliczu wybuchu II wojny światowej*, w: *Bezpieczeństwo człowieka a migracje*, red. E. Jarmoch, A. Klim-Klimaszewska, S. Bylina, WN IKRiBL, Siedlce-Drohiczyn 2024, s. 77-106.

Bylina S., *Zjawisko migracji Polaków w obliczu wybuchu drugiej wojny światowej. Zarys problematyki*, *Społeczność i Polityka* 3/2023, s. 215-230.

Ciesielski S., G. Hryciuk, Srebrakowski A., *Masowe deportacje radzieckie w okresie II wojny światowej*, Wrocław 1993 [wyd. II zmienione i rozszerzone Wrocław 1994].

Ciesielski S., Hryciuk G., Srebrakowski A., *Masowe deportacje ludności w Związku Radzieckim*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2004.

Ciesielski S., *Masowe deportacje z ziem wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1940-1941 i losy deportowanych*, *Uwagi o stanie badań w: Wschodnie losy Polaków*, red. S. Ciesielski, Wrocław 1997.

Cisek J., *Instytut Józefa Piłsudskiego w Ameryce i jego zbiory*, Warszawa 1997.

Deportacje i przemieszczenie ludności polskiej w głąb ZSRR 1939-1945, red. T. Walichnowski, Warszawa 1989.

Deportacje obywateli polskich z Zachodniej Ukrainy i Zachodniej Białorusi w 1940 roku, oprac. W. Christoforow, Z. Gajowniczek, B. Groniek i in., Warszawa-Moskwa 2003.

- Deportacje Polaków i obywateli polskich do Kazachstanu w latach 1936-1941. Dokumenty ze zbiorów Archiwum Prezydenta Republiki Kazachstanu*, Gdańsk 2019.
- Deportacje Polaków z północno-wschodnich ziem II Rzeczypospolitej 1940-1941*, red. B. Gronek, G. Jakubowski, Warszawa 2001.
- Deportowani w obwodzie archangielskim*, cz. 1, 2, red. E. Rybarska, A. Gurjanow, A. Raczinskij, T. Łozinskaja, Warszawa 2003, 2004.
- Deportowani w obwodzie wologodzkiem*, red. E. Rybarska, A. Dzieńkiewicz, S. Starostin i in., Warszawa 2005.
- Documents on Polish-Soviet Relations 1939-1943*, 1. 1-2, London-Melbourne-Toronto 1961-1968.
- Dubicki T., *Wojsko Polskie w Rumunii 1939-1941*, Warszawska Oficyna Wydawnicza, Warszawa 1994.
- Emigracja a środowiska kultury niezależnej w kraju*, red. S. Flis, Bydgoszcz Gdańsk 2014.
- Fokciński H., *Zbiory Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych w Rzymie w badaniach nad polską emigracją we Włoszech po 1939 roku*, w: *Archiwalia do dziejów Polskiej Emigracji Politycznej z lat 1939-1990*, pod redakcją Sławomira Łukasiewicza i Mariusza Olczaka, IPN, Warszawa 2018, s. 92-104.
- Gross J.T., Grudzińska-Gross, *W czterdziestym nas matko na Sibir zesłali. Polska a Rosja 1939-1942*, Londyn 1983.
- Gurjanow A., *Sowieckie represje polityczne na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1939-1941*, w: *Exodus. Deportacje i migracje (wątek wschodni). Stan i perspektywy badań*, Instytut Pamięci Narodowej, red. Marcin Zwolski, Warszawa-Białystok 2008, s. 21-30.
- Indeks Represjonowanych* cz. 3. red. E. Dzwonkiewicz, A. Gurjanow, A. Raczinskij, T. Łozinskaja, Warszawa 2004; cz. 4. red. E. Rybarska, A. Gurjanow, A. Raczinskii, T. Łozinskaja, Warszawa 2006.
- Indeks Represjonowanych* cz. 5, red. E. Kolodziejska, A. Gurjanow, A. Raczinskij, T. Łozinskaja, Warszawa 2006.
- Indeks Represjonowanych* cz. 6, red. E. Kolodziejska, A. Gurjanow, A. Raczinskij, T. Łozinskaja, Warszawa 2007.
- Indeks Represjonowanych* cz. 7. red. E. Rybarska, A. Dzieńkiewicz, A. Gurjanow, A. Raczinskij, T. Łozinskaja, Warszawa 2007;
- Indeks Represjonowanych* t. 17.
- Indeks Represjonowanych*, t. 14.

Informator o zasobie archiwalnym Instytutu Józefa Piłsudskiego w Ameryce, oprac. P. Pietrzyk, Warszawa 2011.

Kołodziej E., *Emigracja z ziem polskich i polonia 1831-1939. Informator o źródłach przechowywanych w terenowych archiwach państwowych w Polsce*, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych Archiwum Akt Nowych Uniwersytet Jagielloński Instytut Polonijny, Warszawa 1997.

Kołodziej E., *Emigracja z ziem polskich i polonia 1939-1965. Informator o źródłach przechowywanych w centralnych archiwach państwowych w Polsce*, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych Archiwum Akt Nowych Uniwersytet Jagielloński Instytut Polonijny, Warszawa 1996.

Kot M. [et al.], *Muzeum Polskie w Ameryce. Dzieje i zbiory. Przewodnik*, Warszawa 2003.

Kot M., Misterka H., *Zbiory Biblioteki i Archiwum Muzeum Polskiego w Ameryce i możliwości ich wykorzystania w badaniach nad polską emigracją polityczną*, w: *Archiwalia do dziejów Polskiej Emigracji Politycznej z lat 1939-1990*, pod redakcją Sławomira Łukasiewicza i Mariusza Olczaka, IPN, Warszawa 2018, s. 206-230.

Kozbial B., *Fundacja „Archivum Helveto-Polonicum” we Fryburgu i jej zbiory*, w: *Archiwalia do dziejów Polskiej Emigracji Politycznej z lat 1939-1990*, pod redakcją Sławomira Łukasiewicza i Mariusza Olczaka, IPN, Warszawa 2018, s. 133-146.

Leśkiewicz R., *Archiwalia polskich instytucji zagranicznych w zasobie Instytutu Pamięci Narodowej*, w: *Archiwalia do dziejów Polskiej Emigracji Politycznej z lat 1939-1990*, pod redakcją Sławomira Łukasiewicza i Mariusza Olczaka, IPN, Warszawa 2018.

Mora S. [K. Zamorski]. Zwierniak P. (S. Starzewski), *Sprawiedliwość sowiecka*, Włochy 1945 [wyd. krajowe Warszawa 1994].

Olczak M., *Archiwum Akt Nowych, źródła do badania dziejów polskiej emigracji politycznej w latach 1939-1990 w zasobie Archiwum Akt Nowych*, w: *Polska emigracja polityczna 1939-1990 stan badań*, pod redakcją Sławomira Łukasiewicza, Instytut Pamięci Narodowej Komisja Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu, Warszawa 2016, s. 529-557.

Podoski B., *Polska wschodnia 1939-1941 w cyfrach*, Rzym 1945.

Pokajanje: Komiriespublikanskij martirolog tertje massowych političeskich riepriessij, t. 5, red. M. Rogaczow, Syktywkar 2002.

- Polska Emigracja Polityczna 1939-1990. Stan Badań*, pod redakcją Sławomira Łukasiewicza, Instytut Pamięci Narodowej Komisja Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu, Warszawa 2016.
- Polski Instytut Naukowy w Ameryce. Przewodnik po zbiorach archiwalnych*, oprac. S. Flis, Warszawa 2004.
- Polskie instytucje za granicą: przewodnik po zbiorach archiwalnych*, oprac. A. Krochmal, Warszawa 2004.
- Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej*, t. 3: *Armia Krajowa*, Londyn 1950.
- Przewodnik po zespołach rękopisów Biblioteki Polskiej POSK w Londynie*, oprac. M. Wrede, J. Szmidt, Londyn-Warszawa 2006.
- Przewodnik po zespołach rękopisów Towarzystwa Historyczno-Literackiego i Biblioteki Polskiej w Paryżu*, oprac. M. Wrede, M.P. Prokop, J. Pezda, Paryż-Warszawa 2000.
- Roman, W.K., *Archiwalia prywatne polskich emigrantów - problemy gromadzenia, przechowywania, opracowania i udostępniania*, „Archiwista Polski” 2015, nr 2 (78), s. 35-51.
- Rutkowska E., *Odcisk serca i ślady życia. Wybór materiałów źródłowych ze zbiorów archiwalnych Towarzystwa Historyczno-Literackiego/Biblioteki Polskiej w Paryżu z lat 1939-1990*, [w:] *Archiwalia do dziejów Polskiej Emigracji Politycznej z lat 1939-1990*, pod redakcją S. Łukasiewicza i M. Olczaka, IPN, Warszawa 2018, s. 61-73.
- Siedlecki J., *Losy Polaków w ZSRR w latach 1939-1986*, Londyn 1987.
- Siemaszko S., *W sowieckim osaczeniu 1939-1986*, Londyn 1991.
- Stępiak W., *Archiwalia polskie w zbiorach Instytutu Hoovera Uniwersytetu Stanforda*, Warszawa 1997.
- Suchcitz A., *Studium Polski Podziemnej, Londyn 1947-1997, Informator/The Polish Underground Movement (1939-1945)*, Study Trust, Londyn 1997.
- Suchcitz A., *Źródła do dziejów polskich władz państwowych na uchodźstwie w zbiorach Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego*, w: *Archiwalia do dziejów Polskiej Emigracji Politycznej z lat 1939-1990*, pod redakcją S. Łukasiewicza i M. Olczaka, IPN, Warszawa 2018, s. 12-19.
- Ślady polskości: Polonia i emigracja w świetle badań i źródeł historycznych*, red. D. Nałęcz, Warszawa 1999.

Wielhorski W., *Los Polaków w niewoli sowieckiej (1939-1956)*, Londyn 1956.

Wielhorski W., *Trzy pytania i trzy odpowiedzi. Prawda o deportacjach Polaków pod panowaniem sowieckim*, Londyn 1964;

Zachodnia Białoruś 17 IX 1939-22 VI 1941. Deportacje Polaków z północno-wschodnich ziem II Rzeczypospolitej 1940-1941, Instytut Pamięci Narodowej Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa 2001.

Zapalec A., *Źródła dotyczące deportacji obywateli polskich województwa tarnopolskiego w okresie pierwszej okupacji sowieckiej (1939-1941)*, w: *Exodus. Deportacje i migracje (wątek wschodni). Stan i perspektywy badań*, Instytut Pamięci Narodowej, red. M. Zwolski, Warszawa-Białystok 2008, s. 65-69.

Zieliński M., Drag-Korga I., *Najważniejsze zbiory Instytutu Józefa Piłsudskiego w Ameryce dotyczące polskiej emigracji politycznej*, [w:] *Archiwalia do dziejów Polskiej Emigracji Politycznej z lat 1939-1990*, pod redakcją S. Łukasiewicza i M. Olczaka, IPN, Warszawa 2018, s. 147-164.

ANDRZEJ SZYMAŃSKI¹

URZĄD BEZPIECZEŃSTWA PUBLICZNEGO I WŁADZE
KOŚCIELNE WOBEC KS. MICHAŁA NORKA.
CZY MIAŁA MIEJSCE WSPÓŁPRACA PONAD PODZIAŁAMI?

THE OFFICE OF PUBLIC SECURITY AND THE CHURCH
AUTHORITIES TOWARDS FR. MICHAŁ NOREK. WAS THERE
COOPERATION ACROSS DIVISIONS?

Streszczenie. Historia ta opowiada o prawie zupełnie obecnie zapomnianym kapłanie niezłomnym z ziemi opolskiej, zatrzymanym przez Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w swej parafii w Krzywiźnie koło Kluczborka w lutym 1948 r. Ksiądz Norek, urodzony w USA, był ostrym krytykiem powojennych porządków przyniesionych ze wschodu na sowieckich bagnietach. W swych zdecydowanych wypowiedziach piętnował nie tylko komunizm, ale także wady moralne swoich parafian spowodowane wojenną demoralizacją. Podczas zatrzymania księdza UB zastrzeliło jedną z protestujących kobiet. Po sfińgowanym procesie ks. Norek odbył 4-letni wyrok, po zwolnieniu był dalej prześladowany, umieszczony w szpitalu psychiatrycznym, potem w domu pomocy społecznej. Zmarł 25 grudnia 1981 r.

Słowa kluczowe: ksiądz, stalinizm, represje, zabójstwo, Urząd Bezpieczeństwa Publicznego, zapomnienie

Abstract. This story tells about an almost completely forgotten but unbroken priest from the Opole region, detained by the Public Security Office in his parish in Krzywizna near Kluczbork in February 1948. Father Norek, born in the USA, was a sharp critic of the post-war orders brought from the East on Soviet bayonets. In his decisive statements, he denounced not only communism, but also the moral defects of his parishioners caused by the demoralization of the war. During

---

¹ Prof. UO, dr hab. Andrzej Szymański, Uniwersytet Opolski, Wydział Prawa i Administracji, ORCID 0000-0002-3504-0497.

the arrest of the priest, the Public Security Office shot one of the protesting women. After the bogus trial, Fr. Norek served a 4-year sentence, after his release he was further persecuted, placed in a psychiatric hospital, then in a social welfare home. He died on December 25, 1981.

Keywords: priest, Stalinism, repressions, murder, Public Security Office, oblivion

I. Wstęp

„Sprawa ks. Norka” doczekała się już swojej bibliografii. Jeden artykuł (A. Szymański, *Sprawa księdza Norka*, [w:] Tenże, *Podróż Polaków przez Morze Czerwone. Komunizm nasz codzienny. Szkice historyczno – prawne*, Opole 2022, s. 11-46.), książeczka wydana przez Instytut Pamięci Narodowej (A. Szymański, P. Moroz, *Ks. Michał Norek*, IPN Opole, 2021, ss. 48.), półgodzinny program zrealizowany przez lokalną telewizję. W Krzywiźnie postawiono monument pamiątkowy, odbyły się parafialne obchody. To jednak ciągle mało. Sprawa nadal rodzi pytania, chociaż żyje obecnie w świadomości większego grona osób. Niedawno udało się pozyskać nieznane dotąd dokumenty, które rozszerzają nieco naszą wiedzę. Wypada zatem powrócić do „sprawy księdza Norka”, do ustaleń dawniejszych dodając nowe.

Michał Norek urodził się 2 lipca 1912 r. w miejscowości Woonsocket (Rhode Island) w Stanach Zjednoczonych². Jego rodzice, pochodzący z województwa kieleckiego w 1910 r. wyjechali do Ameryki „za chlebem”. Po kilku latach Michał wyjechał wraz z rodzicami do Detroit (Michigan), gdzie zaczął uczęszczać do 1 klasy szkoły parafialnej św. Wojciecha. W 1920 r. rodzina Norków powróciła do Polski i zakupiła działkę ziemi o powierzchni 7,5 ha w powiecie czortkowskim w województwie tarnopolskim w „kolonii” Bartoszówka. Tam też Michał ukończył szkołę powszechną, potem gimnazjum w Czortkowie, po czym studiował teologię w Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie³. W 1938 r. przyjął święcenia kapłańskie. 17 sierpnia tegoż roku został mianowany księdzem – koopera-

---

² https://en.wikipedia.org/wiki/Woonsocket,_Rhode_Island, (dostęp: 13.10.2020 r.), Tamże. IPN Ka 03/1357, k. 71-72.

³ Zob. *Karta pobytu czasowego Michała Norka wydana przez starostwo w Czortkowie 30 czerwca 1933 r.*, bez numeru, Archiwum prywatne Marii Wieczorek (APMW), sygn. 4.

torem w Olejowie w powiecie Zborowskim, w województwie tarnopolskim⁴. Posługę tę pełnił do 5 października 1941 r.⁵, kiedy to został przez władze duchowne przeniesiony do Obarzaniec, gdzie pozostawał jako administrator parafii do 31 grudnia 1944 r.⁶ 16 czerwca wyjechał z Tarnopola i przybył do powiatu kluczborskiego, gdzie w miejscowości Krzywizna [wcześniej używana nazwa to Szywałd]⁷ pracował od 1945 r. do 27 lutego 1948 r. jako administrator parafii⁸. Tego dnia został zatrzymany przez Urząd Bezpieczeństwa, represjonowany i pozbawiony wolności do 1952 r., o czym poniżej. Po odzyskaniu wolności i urlopie zdrowotnym objął parafię w Zawiszycach w powiecie głubczyckim⁹, gdzie pracował także jako administrator parafii formalnie do 17 lutego 1954 r.¹⁰ Była to jego ostatnia placówka duszpasterska. Po tej dacie w kurialnej ankiecie personalnej znajduje się lakoniczny zapis „Branice, pacjent”¹¹, a potem już tylko data śmierci – 25 grudnia 1981 r.¹² W „charakterystyce księdza Norka Michała” sporządzonej przez Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego (PUBP) w Kluczborku w dniu 13 września 1947 r. znajdujemy pewne „ukonkretnienie” tych danych. Oto ks. Norek miał przybyć na teren wsi Szywałd 7 lipca

---

⁴ *Pismo Kurii Metropolitalnej Obrządku Łacińskiego we Lwowie do ks. Michała Norka z 1 sierpnia 1938 r.*, (L-5943), APMW, sygn. 1.

⁵ Dokument pt. *Posady*, bez daty i numeru, Archiwum Diecezji Opolskiej (ADO),teczka personalna ks. Michała Norka, k. 3.

⁶ Tamże.

⁷ Wcześniejsza nazwa tej miejscowości to Szywałd (Schönwald). W Roczniku Administracji Apostolskiej Śląska Opolskiego z 1947 r. w opisie dekanatu kluczborskiego znajdujemy już zapis: „Szywałd = Krzywizna”. Zob. J. Kopiec, *Schematyzmy diecezji opolskiej z lat 1947 – 1974*, Lublin 1992, s. 178.

⁸ Tamże.

⁹ Życiorys sporządzony własnoręcznie przez ks. Norka 31 października 1953 r., bez numeru, *Materiały kontrolne dot. Norka Michała imię ojca Stanisław [...] duchownego rzymskokatolickiego karanego sądownie za wrogą działalność wobec Polski Ludowej [...]*, Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (dalej IPN), sygn. Wr 011/1337, s. 28.

¹⁰ Dokument pt. *Posady*, Archiwum Diecezji Opolskiej (ADO),teczka personalna ks. Michała Norka, k. 3.

¹¹ W Państwowym Zakładzie dla Nerwowo i Psychicznie Chorych w Branicach ks. Norek przebywał jako pacjent od 23 lutego 1954 r. Zob. *kwestionariusz osobowy ks. Norka*, bez daty i numeru, tamże, k. 7.

¹² Tamże.

1945 r.¹³, „nie otrzymywał żadnego uposażenia rządowego”, miał jako swoje utrzymanie jedynie 2 hektary ziemi i „datki zbierane w kościele na mszach”. Ksiądz miał „prowadzić dosyć wysoką stopę życiową, na jaką pozwala mu jego dochód”, prócz tego był „częstym gościem na uroczystościach w domach prywatnych”, gdzie „lubił pić wódkę”¹⁴. Ponadto „nie należał do żadnej partii, jednak [był] dużym zwolennikiem sanacji, sympatyzował z partią PSL”. Jednak najważniejsze było to, iż: „Ksiądz Norek Michał podczas pobytu na swym stanowisku, wygłaszając kazania publiczne przeważnie stara się wywierać zły wpływ na ludność miejscową przez wygłaszanie kazań¹⁵ o treści niereligijnej lecz krytykującej Rząd Jedności Narodowej i partię PPR (Polska Partia Robotnicza – AS), prócz tego rozdaje ludności miejscowej broszurki wypisywane i redagowane przez samego siebie o treści dwuznaczej i wrogiej dla [...] demokracji, co uwidacznia się w miejscowej ludności, która większą częścią należy do partii PSL [...]. Podczas referendum¹⁶ jako szyld wygłosił kaza-

---

¹³ Zainteresowanie ks. Norka pracą duszpasterską w Krzywiźnie (Szywałd) potwierdza pismo ks. Bolesława Kominka, administratora apostolskiego Śląska Opolskiego skierowane 21 września 1945 r. do ks. dziekana Karola Piechoty z Kujakowic (V.C. – 67/45), w którym czytamy m. in.: „Zgłosił się do nas ks. Michał Norek, kapłan archidiecezji lwowskiej, z prośbą o mianowanie go administratorem parafii w Szywałdzie [...]. Jak wynika ze schematyzmu archidiecezji wrocławskiej, taka parafia jeszcze w ogóle nie była erygowana [...]”. Zob. Archiwum Diecezji Opolskiej (ADO), *teczka personalna ks. Michała Norka*, k. 10.

¹⁴ *Charakterystyka Księdza Norka Michała z 13 września 1947 r.*, bez numeru, IPN Wr 011/1337, k. 1.

¹⁵ Tam, gdzie nie utrudnia to zrozumienia tekstu, zachowano zapisy oryginalne, autorstwa pracowników PUBP.

¹⁶ Chodzi o sfalszowane przez władze komunistyczne referendum z 30 czerwca 1946 r. Uczestnikom tego głosowania ludowego zadano trzy pytania: Czy jesteś za zniesieniem Senatu? Czy chcesz utrwalenia w przyszłej Konstytucji ustroju gospodarczego, zaprowadzonego przez reformę rolną i unarodowienie podstawowych gałęzi gospodarki krajowej, z zachowaniem ustawowych uprawnień inicjatywy prywatnej? Czy chcesz utrwalenia zachodnich granic Państwa Polskiego na Bałtyku, Odrze i Nysie Łużyckiej? Rzeczywiste wyniki referendum były niekorzystne dla komunistów, mimo to odtrąbili oni sukces. Zob. np. Cz. Osekowski, *Referendum 30 czerwca 1946 roku w Polsce*, Warszawa 2000, A. Paczkowski, *Referendum z 30 czerwca 1946 r. Próba wstępnego bilansu*, http://www.kedyw.info/wiki/Andrzej_Paczkowski,_Referendum_z_30_czerwca_1946_r._Pr%C3%B3ba_wst%C4%99pnego_bilansu, (dostęp 17.10.2020 r.), A. Chwalba, *Referendum ludowe (klęska i sukces komunistów)*, http://www.kedyw.info/wiki/Andrzej_Chwalba,_Referendum_ludowe_%28kl%C4%99ska_i_sukces_komunist%C3%B3w%29, (dostęp: 17.10.2020 r.),

nie zagłosować do referendum, ale po cichu propagował, aby ludzie głosowali przeciwko referendum [sic!]. [...] wydaje prawdopodobnie na maszynie lub powielaczu pieśni pobożne pisane przez siebie oraz nową Rotę, którą śpiewają już wszyscy. W kościele nie ma prawie kazania, aby z ambony nie nalatywał na członków PPR. Straszy ludzi, [że] jeśli go nie będą słuchać, wiecznym potępieniem i innymi zabobonami. Ksiądz ten zachowuje się niemoralnie, nie pije dużo wódki [tak w oryginale – AS]”. Dalszy ciąg dokumentu jest niezrozumiały, narracja autora (Jerzy Ścibor, kierownik V referatu PUBP w Kluczborku) przypomina bełkot¹⁷: „Władzę księdza wykorzystuje [...] dla swoich celów osobistych jak na przykład rządu (sic!) powody [prawdopodobnie chodzi o „podwodę”, czyli udostępnienie środka transportu, najczęściej furmanki z woźnicą – AS], a gdy ktoś jemu odmówi, straszy ludzi piekłem, mówiąc, że każdemu z nich stanie się to, co się stało z końmi, jednego, któremu prąd zabił konie itd.”¹⁸

II. Donosy

Przeciwko tak „nieprawomyślnemu” duchownemu sukcesywnie zbierał materiały kluczborski Urząd Bezpieczeństwa. Zachowało się stosunkowo dużo tego typu raportów. Poniżej prezentuję cztery, kilka innych znajdzie się w aneksie.

I tak, 14 października 1946 r. placówka UB w Skalęgach informowała PUBP w Kluczborku, iż dzień wcześniej ksiądz w Szywałdzie podczas kazania oświadczył „do ludności, że jeszcze przyjdzie taki czas, że będziecie sami wnosić ławki i ołtarze z kościoła tak, że kościół zostanie pusty”¹⁹. Dodano także, że „po odbyciu mszy tj. sumy o godzinie 13 minut 30 została odśpiewana nowa rota przez tego księdza ułożona i w trzeciej zwrotce ludność przy pełnym kościele podniosła dwa palce do góry jak do przysięgi”²⁰.

K. Kersten, *Referendum (30 VI 1946)*, http://www.kedyw.info/wiki/Krystyna_Kersten_Referendum_%2830_VI_1946%29, (dostęp: 17.10.2020 r.).

¹⁷ *Charakterystyka Księdza Norka Michała z 13 września 1947 r.*, bez numeru, IPN Wr 011/1337, k. 1.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ *Pismo placówki PUBP w Skalęgach do referatu V PUBP w Kluczborku z 14 października 1946 r.*, odpis, bez numeru, IPN Ka 03/1357, k. 3.

²⁰ Tamże.

29 marca 1947 r. Władysław Łata, referent placówki PUBP w Łowkowicach próbował przeprowadzić rozmowę z „księdzem z Szywałdu” w sprawie ogłoszenia przez rząd amnestii i „nawoływania ludności w celu ujawnienia się elementu przestępczego”²¹. Został przyjęty w przedpokoj, na stojąco, ksiądz Norek odmówił podania wiernym z ambony postulowanych treści twierdząc, że „to nie biuro ogłoszeń tylko wyższa instancja Boża nad wszystkimi władzami”, zalecił w przyszłości przybicie stosownych ogłoszeń do tablicy, a w razie wątpliwości – wizytę w kurii biskupiej w Opolu, gdzie „biskup wszystko wyjaśni”.

5 czerwca 1947 r. niejaki Stefan Orlik, referent V referatu PUBP w Kluczborku raportował, że tego dnia ks. Norek podczas kazania powiedział m. in. „jesteśmy biedni, nie mamy tego, co powinno być w kościele katolickim, przez co nie jest tak pięknie ustrojony lecz nie dbamy o to, gdyż i tak na tych ziemiach długo nie będziemy, gdyż nas stąd przerzuca [...] gdyż taki jest los Polaków”²². Ponadto kaznodzieja „opowiadał na temat podatków płaconych przez gospodarzy, że przez duże sumy jakie muszą płacić, nie mogą oni starć się, aby kościół też coś posiadał, gdyż nie mają z czego. Następnie opowiadał o pysze ludzkiej mówiąc, że przyjdzie taki czas, że ci wszyscy, którzy tera [tak w oryginale – AS] są bogaci, będą jeszcze w workach chodzić”²³. Dalej ks. Norek wspomniał o wiernych, którzy przekazują treść kazań „różnym Urzędem”, porównał władzę „ludową” do reżimu hitlerowskiego, zapowiedział niskie plony i susze. Kazania wysłuchało ok. 350 osób, w większości kobiet²⁴.

W doniesieniu z 18 lipca 1947 r. nieznana agentka przekazała pracownikowi UB treść rozmowy z ks. Norkiem. Podczas wymiany zdań na temat aresztowanego byłego profesora gimnazjum w Pionkach koło Radomia, tenże miał rzec: „człowiek, który pracował dla idei, dla pięknego celu, aresztowany, jakie to okropne. Ale niech się Pani nie martwi, długo taki stan rzeczy nie potrwa, bo oni idą bez Boga, a więc niedaleko zajdą. Lepiej w Polsce nie będzie dotąd, dopóki żydzi będą w „górze” (w Rządzie). Bo któż dziś rządzi? Wszę-

---

²¹ *Pismo placówki PUBP w Łowkowicach do referatu V PUBP w Kluczborku z 29 marca 1947 r.*, bez numeru, tamże, k. 5.

²² *Raport PUBP w Kluczborku „z odbytego nabożeństwa w dniu 5. 6. 47 r. w kościele w Szywałdzie”*, bez numeru, tamże, k. 4.

²³ Tamże.

²⁴ Tamże.

dzie Rosja i żydzi, a tylko trzeźwi i sprawiedliwi mają prawo rządzić”. I dalej: „Gdybym ja mógł mieć władzę i do dyspozycji samoloty, auta, okręty, pociągi – to inaczej by kraj wyglądał i inaczej bym młodzież wychowywał”²⁵.

III. Zatrzymanie księdza i przypadkowa śmierć Mirosławy Zarzyckiej

18 sierpnia 1947 r. PUBP w Kluczborku sporządził raport specjalny dotyczący „kazania kościelnego” wygłoszonego w Szywałdzie trzy dni wcześniej. Ks. Norek powiedział wtedy m. in. że będzie organizowany wyjazd do Częstochowy na tzw. „jarmarki i wystawy kościelne” oraz wyjazd dla młodzieży na Górę św. Anny. „Przystępując do wygłoszenia pisma NMP przy wygłaszaniu tegoż pisma, zamieszywał pewną ilość polityki mieszając z religią. A natomiast: proponował, aby się ludzie poprawili, nie słuchali cygaństwa i szubactwa [tak w oryginale – AS], żeby wierzyli w Boga i NMP a nie w coś innego, żeby nie słuchali tych ludzi, którzy są naprzeciw Bogu”²⁶. Według relacji informatorki ks. Norek zmienił także brzmienie dziecinnego wierszyka „Kto ty jesteś”. Kazał mianowicie dzieciom mówić, zamiast „i w co wierzysz, w Polskę wierzę” – „i w co wierzysz, w Boga wierzę”. Ponadto nauczył dzieci modlitwy: „O Mario bez grzechu poczęta, módl się za nami, którzy się do Ciebie uciekamy, a także za tymi, którzy się do ciebie nie uciekają, a to za żydami, komunistami i masonami”. Ks. Norek mówił także do rodziców: „Nie dawajcie dzieciom wpisywać się do PCK [Polski Czerwony Krzyż – AS] – szatan zasłonił się krzyżem i sieje spustoszenie w duszach dzieci”²⁷.

18 sierpnia 1947 r. PUBP w Kluczborku stworzył „spec – raport z przebiegu święta kościelnego N.M.P. w dniu 15. 8. 47 w Kluczborku”.

---

²⁵ *Meldunek ze spotkania z informatorem*, bez numeru, miejsca i daty wydania, tamże, k. 6. Autorką donosów jest kobieta, której mąż został aresztowany przez UB. W meldunku znajduje się także donos na Stanisława Smalińskiego, kierownika szkoły w Szywałdzie oraz na Dominika Mikę.

²⁶ *Raport specjalny PUBP w Kluczborku z dnia 15 VIII 47 r. „z wygłoszonego kazania kościelnego w Szywałdzie”*, tamże, k. 5.

²⁷ Tamże, k. 6.

ku i powiecie”²⁸. Czytamy w nim m.in.: „Do zanotowania jest znów wystąpienie księdza Norka Michała z Szywałdu, który w czasie swego kazania wygłosił następujące słowa: >>żeby się ludzie porowali, nie słuchali cygaństwa ani szubrastwa, a wierzyli w Boga a nie w co innego, nie słuchali tych ludzi, którzy są przeciwni Bogu, a cygaństwa swoje tak pięknie upiększając i was do tego namawiają. Nie wiercie im, a wiercie w Boga i N.M.P., i módlcie się, nie traćcie nadziei, gdyż Bóg i N.M.P. da tak, że tych szubrawców, co was cyganią będzie po głowach deptać<<”²⁹. W kolejnej notatce „funkcjonariusz UB Bednarski Stanisław [...] dowiedział się, ks. Norek Michał podczas kazania w dniu 21 września 1947 r. m. in. powiedział, że >>nie chce widzieć na odpuście żadnych sztandarów PPR ani też innych, na których nie będzie świętego<<”³⁰.

Cierpliwości starczyło do lutego 1948 r. 27 dnia tego miesiąca (często w dokumentach i zeznaniach mowa o 26 lutego, jednak tego dnia akcja została zapoczątkowana, a swój finał w postaci fizycznego zatrzymania kapłana miała nazajutrz) ks. Norek został zatrzymany. Podczas akcji została zastrzelona przez funkcjonariusza niewinna kobieta, Mirosława Zarzycka. Wydarzenia opisuje kilka dokumentów w wytworzonych przez UB. Najobszerniejszy, niedatowany raport³¹ podpisany przez kpt J. Kanię³², naczelnika Wydziału V WUBP³³ w Katowicach. Według niego „st. referent Rap Mirosław działając na mocy rozkazu dyrektora V Departamentu Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego³⁴ o przeprowadzeniu rewizji domowej i zastosowaniu środka zapobiegawczego w formie aresztu

---

²⁸ „Spec – raport z przebiegu święta kościelnego N.M.P. w dniu 15. 8. 47 w Kluczborku i powiecie” z 18 sierpnia 1947 r., bez numeru, IPN Wr 011/1337, k. 5.

²⁹ Tamże.

³⁰ Odręczna notatka (odpis z raportu) sporządzona przez funkcjonariusza UB Szymona Szymonowicza, bez daty i miejsca wydania, tamże, k. 6.

³¹ Raport dotyczący przebiegu zatrzymania ks. Norka Michała w Szywałdzie (Krzywiźnie) dnia 26. II. 1948 r., bez daty i numeru, IPN Wr 011/1337, k. 11-13.

³² Na stanowisku naczelnika i zastępcy naczelnika Wydziału V WUBP w Katowicach od 15 VIII 1947 (pełniący obowiązki) do 15 IX 1948 r. W tym czasie awans ze stopnia chorążego do kapitana, K. Szwagrzyk (red.), *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza, t. I 1944-1956*, s. 170, https://ipn.gov.pl/ftp/pdf/Aparat_kadra_kier_tom%20I.pdf, (dostęp: 20.11.2020 r.).

³³ Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego.

³⁴ Departament ten zajmował się przeciwdziałaniem infiltracji i zwalczaniem wpływów Kościoła.

odnośnie podejrzanego ks. Norka Michała, wyjechał dnia 26. II. 1948 r. do PUBP w Kluczborku celem realizacji powierzonego mu zadania”. Po przybyciu na miejsce „stwierdził nieobecność” szefa urzędu, który w tym czasie przebywał służbowo w terenie. Skontaktował się jednak z nim telefonicznie i uświadomiwszy go o celu swej misji, poprosił o wsparcie. Został jednak skierowany do zastępcy kluczborskiego komendanta, który wydelegował do pomocy „referenta V Referatu Szlachcica Mieczysława”.

Dalszy ciąg akcji przedstawiał się następująco (wg relacji Rapa): „Z chwilą przybycia do mieszkania ks. Norka [...] wraz z funkcjonariuszem PUBP Kluczbork [...] i okazaniem ks. Norkowi postanowienia o przeprowadzeniu rewizji, w/w zwrócił się do nas oraz do wezwanych dwóch świadków [...] ze słowami: >>znowu szatani nas prześladują << kwestionując i nie chcąc podpisać postanowienia o zarządzeniu rewizji z braku na tymże pieczętce urzędowej. W czasie przeprowadzania rewizji ks. Norek Michał w swej bezustannej mowie na tematy religijne [twierdził], że śluby cywilne wprowadzone przez Rząd Polski są pozostałościami hitleryzmu, i że muszą one być przez Państwo zmienione. Wtedy to on nie będzie miał żadnych powodów do wystąpienia przeciwko temu. [...] Po dokonanej rewizji w obecności w/w świadków przedstawiono księdzu rozkaz zatrzymania, na co on powstał z krzesła, chwycił leżący na stole krzyż krzycząc, że w żadnym wypadku z nami nie pójdzie – to powtarzał kilkanaście razy nie dopuszczając nas do słowa. Na ten fakt oporu [...] zwrócono uwagę będącym przy rewizji świadkom i oznajmiono księdzu, że pogarsza tym wystąpieniem sytuację przez odmowę posłuszeństwa organom bezpieczeństwa. Na wszczęty krzyk i alarm przez ks. Norka dwie jego kucharki wybiegły z kuchni alarmując głośnym krzykiem mieszkańców wsi Krzywizna, którzy zbiegłszy się, weszli do mieszkania [...] stwarzając tam ferment i sprzeciwiając się [...] jego zatrzymaniu. Z chwilą przyścia ludzi do mieszkania ks. Norek wymachując krzyżem oznajmił: >>proszę się stąd wynosić, bo z panem coś się stanie<<. Forma ostrzeżenia wypowiedziana była z krzykiem i ze złością. Podziałało to elektryzująco na zebranych mieszkańców, którzy byli tak dalece sfanatyzowani i wrogo nastawieni przeciwko nam, że nie było sposobu, by przemocą lub w innej formie wyprowadzić księdza do auta. Ksiądz Norek [...]

klęknał i począł śpiewać pieśń >> Pod Twoją obronę<<, którą zebrane tłumy podchwyciła [...]”³⁵.

Dalsze wypadki tak relacjonował szef PUBP w Kluczborku, kpt. Kazimierz Burzyński³⁶: „O godzinie 10 z minutami pojechałem po wtórnie z delegatem WUBP i trzema funkcjonariuszami tut. Urzędu do wsi Krzywizna celem aresztowania księdza Norka. Po przybyciu zastaliśmy wieś w zupełnym spokoju. Wchodząc na plebanie zauważyliśmy ks. Norka [...] w otoczeniu ok. 20 osób – mężczyzn i kobiet, który na nasz widok chwycił krzyż i padając na kolana krzyknął: >> ludzie, brońcie mnie, bo szatani przyjechali po mnie<<. Po czym zaczął śpiewać >> Pod Twoją obronę<<. Za przykładem księdza wszyscy obecni tam padli na kolana i podnosząc ręce do góry śpiewali wraz z nim. Widząc, że w takiej sytuacji aresztowanie księdza jest niemożliwe [...] udałem się na posterunek MO [Milicji Obywatelskiej – AS] w Kluczborku celem zabrania kilku milicjantów [...]. W chwili, gdy wyjeżdżałem z Krzywizny usłyszałem, jak na alarm zaczęły bić dzwony [...]. Gdy wróciłem z funkcjonariuszami MO do Krzywizny spotkałem na skraju wsi pozostałych tam funkcjonariuszy, którzy zameldowali mi, że na skutek alarmujących dzwonów i trąbek zbiegła się cała wieś (około 300 osób) [...], którzy mieli przy sobie kije, sztachety i inne nieustalone przedmioty, które miały im służyć do obrony księdza. Wśród tłumu padały okrzyki: „Wy bolszewicy!”, „Wy bandyci, banderowcy, precz stąd! My się z wami zaraz rozprawimy!” – postawa tłumu zaczęła nabierać cech agresywnych [...]. Wreszcie st. referent Rap Mieczysław widząc, że stojącego przed nim szofera WUBP posiadającego automat tłum coraz bardziej atakuje i nie zważając na ostrzegawcze okrzyki funkcjonariuszy [bezpieczeństwa publicznego] by się rozszli i chcą mu odebrać automat³⁷, dla odstraszenia ich wystrzelił ponad głowę szofera i stojących przy nim ludzi. Po chwili rozległy się okrzyki, że na wzniesieniu którego w ogóle ze względu na ciemną i mglistą noc nie było widać, została ranna tam stojąca kobieta

---

³⁵ *Raport dotyczący przebiegu zatrzymania ks. Norka Michała w Szywałdzie (Krzywiznie) dnia 26. II. 1948 r.*, bez daty i numeru, IPN Wr 011/1337, k. 11-13.

³⁶ Na tym stanowisku od 1 lutego 1947 r. do 1 kwietnia 1949 r., K. Szwagrzyk (red.), *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza, t. I 1944-1956*, s. 345, https://ipn.gov.pl/ftp/pdf/Aparat_kadra_kier_tom%20I.pdf, (dostęp: 25.11.2020 r.).

³⁷ Pisownia oryginalna.

w głowę³⁸. Dowiedziawszy się o powyższym udano się na miejsce wypadku i natychmiast wysłano auto do Kluczborka po lekarza. W międzyczasie udaliśmy się na plebanię. W drodze napotkano grupy ludzi powracających z plebanii. Na plebanii nie zastano ks. Norka, a na zapytanie gdzie się znajduje odpowiedziano, że u rannej kobiety. Nie zastawszy go jednak tam przeprowadzono w kilku domach rewizję, który jednak znikł w niewiadomym kierunku (sic!). Przybyły z Kluczborka lekarz stwierdził zgon rannej kobiety. Ponieważ poszukiwania księdza nie dały żadnych rezultatów, przeto zostawiono dwóch funkcjonariuszy Urzędu na miejscu w celu przeprowadzenia dyskretnego wywiadu możliwie drogą agenturalną i ustalenia miejsca ukrycia się księdza Norka³⁹.

W dniu 27. II. 1948 r. o godz. 11.30 udałem się do wsi Krzywizna na spotkanie z ref. Orlikiem który zameldował, że agentura ustalił, iż ks. Norek ukrywa się w kościele (w zakrystii) i wpuszcza do siebie jedynie za umówionym znakiem, tj. trzykrotnego uderzenia w klamkę. Natychmiast udano się do kościoła i po trzykrotnym uderzeniu w klamkę tylnych drzwi od zakrystii odezwał się ks. Norek, pytając się kto idzie. Odpowiedziano mu, że szef PUBP z Kluczborka i że prosi go, by nie bojąc się wyszedł z kościoła, gdyż chce się z nim zamienić kilka zdań. Ks. Norek odpowiedział, że z kościoła nie wyjdzie. Po uświadomieniu mu, że drzwi zostaną wysadzone w wypadku niewyjścia z kościoła ks. Norek poprosił o zostawienie mu 30 minut na modlitwę, na co się zgodzono. Po upływie 30 minut ks. Norek wyszedł z kościoła i udano się wraz z nim na plebanię prosząc, by się nie obawiał i pojechał do Urzędu B.P. w Kluczborku komunikując mu, że chodzi o wyjaśnienie pewnych spraw i natychmiastowe wypuszczenie go. Ks. Norek zgodził się na wyjazd⁴⁰. W podsumowaniu raportu znajduje się opinia kpt. Jana Kani, ówczesnego naczelnika Wydziału V WUBP w Katowicach⁴¹.

---

³⁸ Zob. A. Dziurok, *Kruchtoizacja. Polityka władz partyjno-państwowych wobec Kościoła katolickiego w latach 1945-1956 w województwie śląskim/katowickim*, Katowice 2012, s. 576.

³⁹ *Raport dotyczący przebiegu zatrzymania ks. Norka Michała w Szywałdzie (Krzywiznie) dnia 26. II. 1948 r.*, bez daty i numeru, IPN Wr 011/1337, k. 11-13.

⁴⁰ Tamże, k. 14-15.

⁴¹ Na tym stanowisku od 15 sierpnia 1947 r. do 15 września 1948 r., K. Szwagrzyk (red.), *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza, t. I*

Wskazywał on, że podczas akcji w Krzywiźnie nie doceniono „ważności aresztowania księdza przez szefa PUBP w Kluczborku”, co wynikało z „braku operacyjnej oceny i podejścia, i wydelegowania na wykonanie zadania niedoświadczonego operacyjnie referenta Szlachcica Mieczysława”. Natomiast st. ref. Rapa Mieczysław, jako obcy na tym terenie, winien był wyjechać na akcję jedynie z szefem albo z zastępcą szefa Urzędu⁴². Ponadto samemu szefowi PUBP w Kluczborku przełożony zarzucił „impulsywność w wykonaniu zadania operacyjnego”, brak zastosowania ostrożniejszej taktyki w zatrzymaniu księdza” oraz niewłaściwe wykorzystanie agentury we wsi. Nie odniósł się natomiast zupełnie do faktu oddania strzału ostrzegawczego „na ślepo”, co spowodowało śmierć niewinnej osoby⁴³.

Oceniając sytuację w Krzywiźnie po dokonanych zabójstwie naczelnik Wydziału V WUBP z Katowic stwierdzał, że „nastroje wśród ludności Krzywizny były i są pozytywne”, według relacji informatora o kryptonimie „Buczniak” aresztowanie księdza „rozładowało atmosferę”, pogrzeb ofiary był spokojny, wystąpienie wrogich nie odnotowano, a ludność wsi oczekuje represji i ewentualnych aresztów ze strony UB. Na dokumencie znajduje się zamasysty dopisek wykonany ołówkiem: „Ludność oczekuje aresztów”⁴⁴.

W tej sprawie do 1 marca 1948 r. przesłuchano 35 osób, wszystkich dorosłych mieszkańców Krzywizny⁴⁵.

IV. Śledztwo, osądzenie, uwięzienie, próby werbunku

1 marca 1948 r. WUBP w Katowicach przesłał naczelnikowi Wydziału Śledczego tegoż WUBP akta sprawy ks. Norka „podejrzanego

---

1944-1956, s. 345, https://ipn.gov.pl/ftp/pdf/Aparat_kadra_kier_tom%20I.pdf, (dostęp: 18.12.2020 r.).

⁴² *Raport dotyczący przebiegu zatrzymania ks. Norka Michała w Szywałdzie (Krzywiźnie) dnia 26. II. 1948 r.*, bez daty i numeru, IPN Wr 011/1337, k. 14-15.

⁴³ Skróconą wersję wydarzeń w Krzywiźnie przedstawił w odrębnym piśmie z 28 lutego 1948 r. skierowanym do kurii Administracji Apostolskiej Śląska Opolskiego (PN-III-10/48) ks. dziekan Butra z Byczyny (podpis nieczytelny). Pomija w nim całkowicie fakt dokonanego zabójstwa. Zob. Archiwum Diecezji Opolskiej (ADO), *teczka personalna ks. Michała Norka*, k. 22.

⁴⁴ IPN Wr 011/1337, k. 15.

⁴⁵ *Arkusze streszczenia z 1 marca 1948 r. (63/48)*, tamże, k. 61 i n.

o szerzenie propagandy antyrządowej i kwestionowanie obecnych granic Polski⁴⁶. Także z dniem 1 marca 1948 r. ks. Norek został „przekazany do dyspozycji Wydziału Śledczego WUBP w Katowicach”⁴⁷. Także 1 marca starszy referent Mieczysław Rąb przeprowadził rewizję osobistą ks. Norka, podczas której zakwestionowano: zegarek srebrny „International Patek”, okulary w futerale, 8 „książek do modlitwy”, krzyż, szaty liturgiczne, zapalniczki, notatki...⁴⁸.

3 marca 1948 r. wojskowy prokurator rejonowy w Katowicach „biorąc pod uwagę, że przeciwko [księdzu] Norkowi Michałowi [...] w pierwsiastkowym dochodzeniu zebrano poważne poszlaki wskazujące na popełnienie przez niego przestępstw przewidzianych w art. 87⁴⁹ w zw. z art. 86⁵⁰ Kodeksu Karnego Wojska Polskiego⁵¹ (KKWP), a mianowicie: ks. Norek Michał na terenie pow. Kluczbork w okresie od początku 1945 r. do dnia aresztowania tj. do dnia

---

⁴⁶ *Pismo WUBP w Katowicach do Wydziału Śledczego WUBP w Katowicach* (A.J. 4/48), tamże, k. 7.

⁴⁷ Tamże, k. 8.

⁴⁸ Tamże, k. 13.

⁴⁹ Art. 87 dekretu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 23 września 1944 r. – *Kodeks Karny Wojska Polskiego* (Dz.U. 1944, nr 6, poz. 27): „Kto czyni przygotowania do popełnienia przestępstwa określonego w art. 85 lub 86, podlega karze więzienia”. Art. 85: „Kto usiłuje pozbawić Państwo Polskie niepodległego bytu lub oderwać część jego obszaru, podlega karze więzienia od lat 10 do 15 albo karze śmierci”.

⁵⁰ Art. 86 § 1 dekretu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 23 września 1944 r. – *Kodeks Karny Wojska Polskiego* (Dz.U. 1944, nr 6, poz. 27): „Kto usiłuje przemocą usunąć ustanowione organa władzy zwierzchniej Narodu albo zagarnąć ich władzę, podlega karze więzienia na okres nie krótszy od lat 5 lub karze śmierci”. §2: „Kto usiłuje przemocą zmienić ustroj Państwa Polskiego podlega karze więzienia na okres nie krótszy od lat 5 lub karze śmierci”.

⁵¹ Na mocy art. 16 p. 1-3 dekretu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego (PKWN) z 30 września 1944 r. *O ochronie Państwa* (Dz.U. 1944, nr 10, poz. 50) wojskowym sądom rejonowym oraz wojskowym prokuraturom rejonowym podlegali także cywile podejrzani o dokonanie przestępstw z art. 85-90 i 101-103 *Kodeksu Karnego Wojska Polskiego* z 23 września 1944 r. Dochodzenia w tych sprawach należało do organów bezpieczeństwa publicznego, „o ile nie zostało lub nie zostanie wszczęte postępowanie przez prokuratora wojskowego”. Na ten temat m. in.: E. Romanowska, *Wojskowe Prokuratury Rejonowe (1944-1955)*, <https://www.witrynahistoryczna.pl/artykuly/wojskowe-prokuratury-rejonowe-1946-1955/>, (dostęp: 18.12.2020 r.), A. Lityński, *O sądach wojskowych dla osób cywilnych w Polsce (1946)*, „Studia Iuridica Lublinensia” 3 (2016), s. 523 i n., DOI: 10.17951/sil.2016.25.3.523; M. Kallas, A. Lityński, *Historia ustroju i prawa polski Ludowej*, Warszawa 2000, s. 290.

24 lutego 1948 r.⁵² w zamiśle usunięcia rządu Rzeczypospolitej Polskiej i zmiany ustroju demokratycznego nawoływał miejscową ludność do wrogiego ustosunkowania się względem partii politycznych i obecnej rzeczywistości” – postanowił zastosować wobec ks. Norka środek zapobiegawczy w postaci aresztu tymczasowego. W dokumencie tym nie oznaczono jednak, do kiedy areszt ma obowiązywać – stosowna rubryka pozostaje pusta!⁵³ Pod tekstem znajduje się odrębne oświadczenie ks. Norka: „Żadnego takiego zamysłu nie miałem i nie mam, a mianowicie jakie mi przeczytano. Przez podpis stwierdzam tylko to, że mi przeczytano to postanowienie o tymczasowym aresztowaniu”⁵⁴. Ksiądz miał być osadzony w więzieniu karne – śledczym w Katowicach. Samo postanowienie o tymczasowym aresztowaniu skonstruowane było nader „beztrosko”, bowiem oprócz wskazanego wyżej braku, wadliwie wpisano datę zatrzymania księdza, określając ją dodatkowo jako „aresztowanie”, nie zaś zatrzymanie. Ponadto w dokumencie mowa o tym, że ks. Norek dopuścić się miał przestępstw w okresie „od początku 1945 r.”, podczas gdy z dokumentów UB jasno wynika, że przybył do Krzywizny (Szywałdu) dopiero 7 lipca tego roku⁵⁵.

Jednym słowem ks. Norkowi zarzucano „zbrodnię stanu”, tzn. przygotowywanie się do pozbawienia Polski niepodległości, godzenie w jej integralność terytorialną, dążenie do dokonania zamachu stanu, które to przestępstwa były zagrożone karą śmierci. Oczywiście zarzuty te pozbawione były jakiegokolwiek sensu, jednak w okresie stalinowskim podobnie postępowano z wieloma duchownymi w Polsce⁵⁶.

5 kwietnia 1948 r. ze sprawy ks. Norka wyłączono sprawę przeciwko niejakiej Annie Rudanieckiej. Chodzi prawdopodobnie o oso-

---

⁵² Według dokumentów UB zatrzymanie miało miejsce 26 lutego 1948 r.

⁵³ *Postanowienie o tymczasowym aresztowaniu ks. Michała Norka z 3 marca 1948 r.* (Pr. 405/48), IPN Ka 03/1357, k. 8.

⁵⁴ Tamże.

⁵⁵ Zob. *Charakterystyka Księdza Norka Michała z 13 września 1947 r.*, bez numeru, IPN Wr 011/1337, k. 1.

⁵⁶ Zob. np. A. Szymański, *Sprawa ks. Alfonsa Millera. Oskarżenie – śledztwo – wyrok – uwolnienie*, [w:] A. Szymański, *Szkice historyczno-prawne*, Opole 2020, s. 73-95.

bę, która uruchomiła dzwony kościelne podczas wydarzeń w Krzywiznie⁵⁷.

8 kwietnia 1948 r. Jan Kieres, oficer śledczy WUBP w Katowicach zaznajomił ks. Norka z materiałami śledztwa⁵⁸. Tego samego dnia tenże oficer zdecydował o pociągnięciu podejrzanego Norka do odpowiedzialności karnej⁵⁹. Nazajutrz, 9 kwietnia 1948 r., zamknięto śledztwo⁶⁰.

9 kwietnia 1948 r. sporządzono akt oskarżenia przeciwko ks. Norkowi⁶¹. W tym interesującym dokumencie czytamy m. in., że oskarżony „rozpoczął działalność antypaństwową, chcąc wszelkimi siłami przeciwstawić się wszystkiemu co jest demokratyczne”⁶². Osadnicy z Centralnej Polski, przeważnie członkowie Polskiej Partii Robotniczej (PPR) byli przez oskarżonego Norka napiętnowani, zaklinani i z kościoła wypędzani”. Ponadto ks. Norek jakoby zabronił osadnikom przyjmowania koni pochodzących z pomocy międzynarodowej (UNRRA) mówiąc, „że kto przyjmie, będzie tym samym zmuszony wstąpić do PPR i odsprzeda duszę diabłu”. Ostrzegał także ludzi przed „parszywymi lisami zarażającymi całą wioskę”, co zdaniem oskarżających było atakiem na ludzi „idących z postępem i poświęceniem dla dobra ogółu i Państwa. Ks. Norek „prawie na każdym kazaniu” zalecał modlitwy za sprawujących władzę w Polsce twierdząc, że są to komuniści i Żydzi, prowadzący kraj do zguby. Dążenie do zmiany ustroju Państwa Polskiego miało polegać na „stwarzaniu antagonizmów i nienawiści pomiędzy repatriantami i osadnikami”. Zabraniał ponoć także czytania gazet „Rolnik” i „Chłopska Droga”, występował przeciwko nauce tańców ludowych w miejscowej szkole, zabraniał posyłania dzieci do tej szkoły, oglądania filmów kinowych mówiących o rozwoju gospodarczym kraju,

---

⁵⁷ *Postanowienie o wyłączeniu ze sprawy z 5 kwietnia 1948 r.*, bez numeru, IPN Ka 03/1357, k. 8.

⁵⁸ *Protokół zaznajomienia podejrzanego z materiałami śledztwa z 8 kwietnia 1948 r.*, bez numeru, tamże, k. 9.

⁵⁹ *Postanowienie o pociągnięciu do odpowiedzialności karnej z 8 kwietnia 1948 r.*, bez numeru, tamże, k. 10.

⁶⁰ *Postanowienie o zamknięciu śledztwa w sprawie ks. Norka z 9 kwietnia 1948 r.*, tamże, k. 11.

⁶¹ *Akt oskarżenia przeciwko Norkowi Michałowi z 9 kwietnia 1948 r.*, odpis, bez numeru, tamże, k. 76-79.

⁶² Tamże.

stawiał opór przy „aresztowaniu”⁶³. Nie wiadomo jednak, w jaki sposób ten wiejski proboszcz chciał zagarnąć władzę w kraju i dla kogo. W jaki sposób i po co miałby chcieć oderwać Ziemię Zachodnie od Polski i przekazać je Niemcom, a także w jaki sposób pracował na rzecz obcej agentury.

Ostatecznie ks. Norka oskarżono o to, że:

1. „W czasie od 1945 r. do dnia aresztowania, tj. 27 lutego 1948 r.⁶⁴ [...] czynił przygotowania do usunięcia przemocą zwierzchniej władzy narodu i zmiany demokratycznego ustroju Państwa Polskiego przez to, że będąc księdzem [...] podczas kazań z ambony głosił, iż Państwem Polskim rządzą komuniści i żydzi, prowadzą swoją polityką kraj do zguby, a wszystko to, co głoszą, jest zakłamaną propagandą. Nawoływał ludność, aby nie zajmowała się pracą, gdyż wkrótce wybuchnie wojna i wszyscy wrócą na tereny wschodnie za Bugiem. Na skutek tego ludność nie wykonywała poszczególnych zarządzeń Państwa i zaniedbywała pracę w swoich gospodarstwach rolnych”⁶⁵. Według Jana Kieresa, oficera śledczego WUBP w Katowicach, który podpisany jest pod aktem oskarżenia, tak określone działania ks. Norka wyczerpywały znamiona czynów opisanych w art. 87 w zw. z art. 86 §1 i 2 KKWP.
2. „W dniu 26 lutego 1948 r. w godzinach nocnych w swym mieszkaniu we wsi Krzywizna [...] nawoływał ludność do dokonania gwałtownego zamach na funkcjonariuszy Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego podczas i z powodu pełnienia przez nich obowiązków służbowych przez to, że: wiedząc, iż będzie aresztowany, polecił przy pomocy dzwonów kościelnych wywołać alarm, poczem zwołanej w ten sposób ludności kazał, aby bronili go przed funkcjonariuszami UBP⁶⁶. Ludność polecenia Norka zamierzała wykonać grożąc funkcjonariuszom, wobec czego musieli oni użyć broni palnej”. Ten opór zakwalifikowano jako przestępstwo z art. 27 KKWP w zw. z art. 1 §2 dekretu z dnia 13 czerwca 1946 r.

---

⁶³ Tamże.

⁶⁴ Zob. przypis 38.

⁶⁵ *Akt oskarżenia przeciwko Norkowi Michałowi z 9 kwietnia 1948 r.*, odpis, bez numeru, IPN Ka 03/1357, k. 76-79.

⁶⁶ Tamże.

Duszpasterz z Krzywizny oskarżony był zatem m. in. o zbrodnie stanu zagrożoną karą główną!

Na „zasadzie” art. 51 dekretu z dnia 13 czerwca 1946 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy Państwa sprawę ks. Norcka winien rozpatrzyć Wojskowy Sąd Rejonowy w Katowicach⁶⁷. Dekret o którym mowa, znany był powszechnie jako tzw. „mały kodeks karny”. Sprawy z rozdziału I („przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu publicznemu”) podlegały właściwości sądów wojskowych także w odniesieniu do osób cywilnych⁶⁸.

Częścią aktu oskarżenia był wykaz osób „podlegających wezwaniu na rozprawę sądową”⁶⁹. Oprócz podejrzanego Norcka, który przebywał w więzieniu karno-śledczym w Katowicach od 3 marca 1948 r., wezwano w charakterze świadków 26 mieszkańców Krzywizny, miejscowości okolicznych, a nawet z Zabrze. Wśród świadków znalazł się np. Karol Klus, pastor ewangelicki z Kluczborka.

W uwagach podano, że oskarżony został „aresztowany” 27 lutego 1948 r., śledztwo rozpoczęto 30 marca tego roku, a zakończono 6 kwietnia. Szczególnie dyskusyjna jest ta pierwsza data, gdyż według innych dokumentów zatrzymanie ks. Norcka nastąpiło 26 lutego. Może mieć to związek z tym, że działania miały miejsce w porze nocnej, zaczęły się wieczorem 26 lutego i trwały jeszcze 27 lutego⁷⁰.

---

⁶⁷ *Akt oskarżenia przeciwko Norkowi Michałowi z 9 kwietnia 1948 r.*, odpis, bez numeru, IPN Ka 03/1357, k. 76-79.

⁶⁸ Art. 51 dekretu z dnia 13 czerwca 1946 r. *o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy Państwa* (Dz.U. 1946, nr 30, poz. 192): „W sprawach o przestępstwa przewidziane w rozdziale I niniejszego dekretu oraz w art. 85-88 kodeksu karnego wojska Polskiego właściwe są sądy wojskowe także względem osób podlegających orzecznictwu sądów powszechnych, jednak w przypadku przestępstwa z art. 14 niniejszego dekretu tylko o tyle, o ile związek ma na celu jedno z wyżej wskazanych przestępstw”. Zob. przypis 37 oraz np. M. Kallas, A. Lityński, dz. cyt., s. 299.

⁶⁹ *Akt oskarżenia przeciwko Norkowi Michałowi z 9 kwietnia 1948 r.*, odpis, bez numeru, IPN Ka 03/1357, k. 76-79. Byli to: Jan Morel, Jan Kleszcz, Jan Guzik, Piotr Płonka, Jan Gołąb, Dominik Mik, Piotr Wolek, Jan Szulc, Gabriela Jakubczyk, Piotr Grabus, Petronela Środa, Danuta Śliwińska, Stanisław Kubik, Anna Rudaniecka, Karol Klus, Antonina Kleszcz, Konstanty Szar, Danuta Szar, Szczepan Siwak, Jan Lasiewicz, Stanisław Łuszczynski, Władysław Kubica, Jan Gajewski, Anna Masztalerz, Stanisław Madziarski, Mieczysław Rąb.

⁷⁰ *Akt oskarżenia przeciwko Norkowi Michałowi z 9 kwietnia 1948 r.*, odpis, bez numeru, IPN Ka 03/1357, k. 76-79.

Akt oskarżenia został przesłany przez Wojskową Prokuraturę Rejonową do Wojskowego Sądu Rejonowego tamże 5 czerwca 1948 r. Sam oskarżony nadal przebywał w więzieniu w Katowicach⁷¹.

Obrony ks. Norka podjął się m. in. mecenas Wilf, adwokat z Katowic⁷². Ks. Kominek, administrator apostolski Śląska Opolskiego w obszernym piśmie z 13 marca 1948 r. dziękuje mu za tę gotowość i udziela pewnych wskazówek i objaśnień, które zapewne miały być pomocne przy wybraniu linii obrony. Jest tutaj zatem mowa o tym, że „ks. Norek zdradzał od pewnego czasu coraz bardziej postępujące zamroczenie umysłowe”, co miało być dziedziczne, gdyż „jego matka zmarła w całkowitym zamroczeniu umysłowym”. Nie wiadomo, skąd Administracja Apostolska posiadała informacje na temat śmierci matki ks. Norka. Osoby związane z jego rodziną (siostrzenica) twierdzą jedynie, że jej zgon nastąpił w pociągu wiozącym Polaków na Syberię⁷³. Chorobliwy stan kapłana miał objawiać się tym, że „ma nieobliczalne wybuchy i był opanowany przez pewną *idee fixe*, że w kurii roztrząsano już kiedyś kwestię, by oddać go na leczenie do zakładu psychiatrycznego w Branicach”⁷⁴. Dalej administrator apostolski pisze: „Gdybym był przypuszczał, że sprawa weźmie tak tragiczny obrót i że przy tym osoba ludzka utraci życie, byłbym to od razu uczynił, chociażby nawet przy pomocy milicji. Na kilka dni przed aresztowaniem ks. Norka prosiłem go w Opolu [...] by przecież przestał wygadywać nieobliczalne historie na władze [...]. Wówczas otworzył ks. Norek Pismo Święte i zaczął mi udowadniać, że wszyscy jego przeciwnicy są >>opętani przez diabła<<, są >>nasieniem diabelskim<< itd. Zamierzał jakieś wielki orędzie napisać do Prezydenta Trumana [...]. Później donieśli mi księza

---

⁷¹ *Przesłanie aktu oskarżenia przeciwko Norkowi Michałowi z 5 czerwca 1948 r.* (Pr. 405/48), IPN Ka 03/1357, k. 82.

⁷² Ks. Norka broniło co najmniej dwóch adwokatów, koszty obrony zostały podzielone pomiędzy kurię i parafian, Archiwum Diecezji Opolskiej (ADO), *teczka personalna ks. Michała Norka*, k. 35.

⁷³ *Ustna relacja p. Marii Wieczorek* (w posiadaniu autora) zawiera jedynie informację o śmierci matki ks. Norka w pociągu jadącym na Sybir oraz o wyrzuceniu jej ciała z wagonu (wraz ciałami innych zmarłych podczas transportu) na nieznaną stacji.

⁷⁴ *Pismo Administracji Apostolskiej Śląska Opolskiego do mec. Wilfa w Katowicach z 13 marca 1948 r.* (F.N.-III/10/48), Archiwum Diecezji Opolskiej (ADO), *teczka personalna ks. Michała Norka*, k. 24.

sąsiedzi, że idea o obsesji szatańskiej powracała u niego wciąż na nowo. Rzucił publiczne klątwy z ambony na wszystkich, którzy się nie poddali jego zdaniu i których uważał za wrogów swoich i Kościoła. O księdzu Norku, który był powszechnie znany [...] ze swoich nieobliczalnych, a czasami bardzo śmiesznych interpelacji, księży ogólnie mówili, że >>siedzi w nim pół wariata i pół geniusza<< i skończy albo w domu [dla] obłąkanych albo będzie jakimś wielkim świętym dziwakiem”⁷⁵. Ks. dziekan Butra z Byczyny na kilka dni przed tragedią w Krzywiźnie prosił nawet o „usunięcie ks. Norka z parafii zanim dojdzie do katastrofy”, jednak nie było to wówczas możliwe wobec oporu dużej liczby parafian, wspierających ks. Norka. Podsumowując ks. Bolesław Kominek pisze, że w przypadku, gdyby udało się uratować ks. Norka przed konsekwencjami karnymi, „wtedy trzeba go będzie koniecznie przekazać do zakładu psychiatrycznego, bo w stanie obecnym nie nadaje się absolutnie do duszpasterstwa”⁷⁶.

Decyzja zatem zapadła. Jej realizacja musiała być jednak opóźniona, gdyż nie udało się ostatecznie księdza uchronić od „konsekwencji karnych”.

Interesujące jest także pismo skierowane przez kanclerza kurii opolskiej do katowickiego Wojskowego Sądu Rejonowego, mającego rozpatrywać sprawę ks. Norka⁷⁷. W piśmie powtarzano część wyżej przytoczonych uwag dotyczących księdza i jego stanu psychicznego, często je jednak rozwijając. I tak, dowiadujemy się m. in. że jego matka zmarła w obłąkaniu, była jednak kochana przez syna, który miał jednak jakąś urazę do ojca. Młody Michał już w szkole miał mieć obyczaj krytykowania władz, „co się spotęgowało, gdy został księdzem”. W 1947 r. miał chorować na tyfus, co spowodowało ciężkie bóle głowy. Sam u siebie miał zdiagnozować chorobę psychiczną na podstawie rozmów z parafianami. Popelniał „wiele pomyłek i błędów”, za które strofować go mieli okoliczni księży, pouczał biskupa i papieża, a nawet „żądał, aby i władze świeckie respektowały jego zamierzenia”. Dalej czytamy: „Na ambonie często się zapo-

---

⁷⁵ Tamże.

⁷⁶ Tamże.

⁷⁷ *Pismo kanclerza kurii Administracji Apostolskiej Śląska Opolskiego do Wojskowego Sądu Rejonowego w Katowicach z 15 czerwca 1948 r.* (P.N.III-11/48), tamże, k. 32.

minał, dlatego ze stosu książek wyczytywał różne urywki bez łączności logicznej, napadając na różne osoby, rzucał na nie przekleństwa, cieszył się z ich nieszczęść. Nie zachowywał przepisów liturgicznych (przez cały listopad stał katafalk przed ołtarzem i mimo silnego oporu ludzi przed nim dawał śluby, udzielał błogosławieństw Najświętszym Sakramentem). Często miał napady nerwowe w których popełniał czyny anormalne, np. potłukł lustro, podarł obrazy treści religijnej, w dzieciach upatrywał wielkich ludzi, przed chłopczykiem sześciolatkiem ukląkł z krzyżem w ręku wołając głośno „Ty będziesz królem polskim, tyś wielki itp.”. Dalej kurialne próby uczynienia z ks. Norka szaleńca w oczach sądu rozwijały się. Ponoć „w czasie emocjonalnych przeżyć nie rozstawał się z krzyżem”, miał chwalić się, że „zawiesił krzyż na UB”. Jak już wyżej wspomniano, na początku 1948 r. sam przyznał się nowemu księdzu dziekanowi, że jest psychicznie chory, stan ten ukrywał przed kurią. Posunął się nawet do tego, że „przed zamkniętymi drzwiami kościoła często klęczał”⁷⁸. W jego kancelarii panował nieład, na kopertach [zapewne z pieniędzmi – AS] z pieniędzmi miał napisy „nie kradnij”, a wszystko to w sumie „dawało przykry obraz chorego człowieka, który mając wygórowane ambicje, nie miał siły przyznać się do swoich psychicznych cierpień i trudności”⁷⁹. Kończąc, kanclerz kurii wyraża nadzieję, że sąd „głęboko rozważy pobudki czynów nieszczęśliwego ks. Norka” i ułatwi mu „leczenie zgodne z opinią lekarzy”. Natomiast Administracja Apostolska zapewniła, że „żadnych placówek samodzielnych nie będzie mu powierzała, lecz skieruje go do zakładu psychiatrycznego w Branicach”⁸⁰.

W dostępnych mi aktach danych na temat przebiegu procesu ks. Norka brak. Wiadomo jednak, że sąd nie przejął się pismami kanclerza kurii opolskiej i kapłan został skazany 18 czerwca 1948 r. na 4 lata więzienia. Tekst na zachowanym w archiwum wycinku z nieznanego gazety kończy się stwierdzeniem: „[...] Zeznania świadków udowodniły całkowicie winę oskarżonego. Rejonowy Sąd Wojskowy [w Katowicach] biorąc pod uwagę, że oskarżony jako człowiek inteligentny zdawał sobie doskonale sprawę z tego, co robił i do czego zmierzał oraz ujemne skutki, jakie działalność oskarżonego mogła

---

⁷⁸ Tamże.

⁷⁹ Tamże.

⁸⁰ Tamże.

wywołać u miejscowego społeczeństwa, skazał byłego proboszcza w Krzywiznie na 4 lata więzienia”⁸¹.

23 czerwca 1948 r. Administracja Apostolska Śląska Opolskiego poinformowała mecenasa Józefa Malczyka, kolejnego obrońcę w procesie ks. Norka, iż: „[...] jako kościelna władza nadzorcza zobowiązuje się w wypadku zwolnienia księdza Michała Norka do umieszczenia go jako niepoczytalnego oraz niezdolnego dla swojego obecnego stanu psychicznego do żadnej pracy duszpasterskiej, do umieszczenia go w miejscu odosobnienia albo w zakładzie psychiatrycznym w Branicach albo też w innym zakładzie wzgl. klasztorze tak, aby nie stykał się z ludźmi”⁸². Z pisma zdaje się wynikać, że władza kościelna rościła sobie prawo do pozbawienia wolności kapłana i obywatela polskiego bez powoływania się na jakiegokolwiek świadectwa lekarskie i zalecenia medyczne.

Zachowało się także w zbiorach prywatnych postanowienie Najwyższego Sądu Wojskowego z 3 listopada 1948 r.⁸³, który pod przewodnictwem sędziego płk Kazimierza Drohomireckiego rozpoznał na posiedzeniu niejawnym „skargę rewizyjną obrońcy wojskowego oraz poddał z urzędu rewizji wyrok Wojskowego Sądu Rejonowego w Katowicach z dnia 18 czerwca 1948 r. nr Sr 393/48 w sprawie Norka Michała s. Stanisława skazanego za przestępstwo z art. 87 KKWP w związku z art. 86 KKWP na karę czterech lat więzienia”. Sąd postanowił „skargę rewizyjną obrońcy wojskowego pozostawić bez uwzględnienia a wyrok Wojskowego Sądu rejonowego w Katowicach z dnia 18 czerwca 1948 r. [...] w sprawie Norka Michała [...] utrzymać w mocy”. W uzasadnieniu czytamy m. in., że „ustalenia sądu I - ej instancji są trafne i oparte na zeznaniach przesłuchanych na rozprawie świadków: Kleszcza Jana, Guzka Jana, Płonki Piotra, Wołka Piotra, Szulca Jana, Kubika Stanisława, Kleszcz Antoniny, Szor Konstantego i Szor Danuty. Z zeznań tych świadków wynika, iż skazany w wygłaszanych kazaniach wypowiadał się przeciwko osobom stojącym na czele Rządu oraz przeciwko obecne-

---

⁸¹ Tamże.

⁸² *Pismo kanclerza kurii opolskiej (w zastępstwie administratora apostolskiego) do adwokata Józefa Malczyka w Katowicach z 23 czerwca 1948 r.* (P.N.III. -12/48), Archiwum Diecezji Opolskiej (ADO), *teczka personalna ks. Michała Norka*, k. 38.

⁸³ *Postanowienie Najwyższego Sądu wojskowego z 3 listopada 1948 r.* (nr akt Sr. 393/48), APMW, sygn. 2.

mu demokratycznemu ustrojowi Polski Ludowej. Kazania te słuchali ludzie, którzy przychodzili do kościoła na nabożeństwo. W ten sposób skazany wpływał na psychikę słuchaczy, wzniecając w nich nienawiść do ustroju Państwa Polskiego. Kto zaś stanie się wrogiem tego ustroju, to będzie usiłował przemocą zmienić go. W ten sposób skazany przygotowywał przyszłych sprawców zbrodni stanu z art. 86 § 2 KKWP, a więc czynił przygotowania do popełnienia tych zbrodni. Czyn przeto skazanego wypełnia znamiona przestępstwa z art. 87 KKWP w związku z art. 86 §2KKWP [...]”⁸⁴.

Jako, że wyrok I instancji utrzymano w mocy, stał się on prawomocny⁸⁵.

Ks. Norek został zwolniony z więzienia 27 lutego 1952 r., równo 4 lata po zatrzymaniu. Przez Dział Specjalny (?) więzienia we Wronkach⁸⁶ został wytypowany jako kandydat na informatora. W związku z tym WUBP w Poznaniu, któremu „podlegało” to więzienie prosiło WUBP w Opolu o „wydelegowanie pracownika celem przygotowania prac związanych z werbunkiem”⁸⁷. W odrębnym piśmie z 18 lutego 1952 r. Stanisław Foks, „referent V wydziału sekcji V” WUBP w Opolu prosił o „zatwierdzenie wytypowanego kandydata na werbunek w charakterze informatora”. Wskazując na wszystkie „grzechy” ks. Norka zaznaczał, że ten przed aresztowaniem „prowadził się moralnie”, posiadał szerokie znajomości wśród księży diecezji i cieszył się ich zaufaniem”⁸⁸. Wskazywał, że tenże musiał cieszyć się poparciem ks. Emila Kobierzyckiego, ordynariusza opolskiego, ponieważ ten „żałował go bardzo” po aresztowaniu. Ks. Norek jako agent miał służyć do rozpracowania środowiska „księży lwowskich”, których opolskie UB na swoim terenie miało 66. Jako ksiądz, który odsiedział wyrok polityczny, miał mieć „wszyst-

---

⁸⁴ *Pismo kanclerza kurii opolskiej (w zastępstwie administratora apostolskiego) do adwokata Józefa Malczyka w Katowicach z 23 czerwca 1948 r.* (P.N.III.-12/48), Archiwum Diecezji Opolskiej (ADO),teczka personalna ks. Michała Norka, k. 38.

⁸⁵ *Postanowienie Najwyższego Sądu Wojskowego z 3 listopada 1948 r.* (nr akt Sr. 393/48), APMW, sygn. 2.

⁸⁶ *Historia Zakładu Karnego we Wronkach – Służba Więzienna* (sw.gov.pl), (dostęp: 10.08.2024 r.).

⁸⁷ *Pismo WUBP w Poznaniu do WUBP w Opolu z 30 stycznia 1952 r.* (LAS – 275/52), IPN Wr 011/1337, k. 19, 20.

⁸⁸ *Historia Zakładu Karnego we Wronkach – Służba Więzienna* (sw.gov.pl), (dostęp: 09.01.2021 r.).

kie drzwi otwarte”. „Po zawarbowaniu i wyjściu z więzienia powinien pozostać na terenie woj. opolskiego⁸⁹ i zamieszkać w Nysie, Głubczycach ewentualnie w Opolu. Dlatego powinien zająć stanowisko jako wikary w tych miastach, gdyż posiadamy tam największe nasilenie księży tego środowiska i grupy te nie są odpowiednio rozpracowane”⁹⁰. Werbunek miał się odbyć 19 lub 20 lutego 1952 r. w więzieniu we Wronkach. Miał on być uzależniony od informacji, które ks. Norek miał przekazać UB niejako na rozpoczęcie działalności. Kapłan miał być „załamany i szukać poparcia”, dlatego postrzegany był jako dobry kandydat na współpracownika. Po przekazaniu tych informacji na piśmie miała nastąpić propozycja współpracy. UB uważało, że zostanie przyjęta. Po tygodniu od wyjścia z więzienia planowane było kontrolne spotkanie w Opolu. Ks. Norek miał także otrzymać 500 zł, które miały być wysłane na *poste restante*. Na dokumencie znajduje się odręczna akredytacja szefa WUBP w Opolu, dokonana zielonym ołówkiem: „Rozmowę przeprowadzić według uzgodnionego pytajnika. Werbunek całkowicie uzależniony od otrzymania od „N” materiałów”⁹¹. Także 18 lutego 1952 r. referent Foks został oficjalnie delegowany do Wronek celem zwerbowania ks. Norka⁹².

V. Uwolnienie i dalsze prześladowania ks. Norka. Pobyt w zakładzie psychiatrycznym i domu pomocy społecznej. Wykluczenie. Śmierć

Dwa dni po wyjściu na wolność, 29 lutego 1952 r. ks. Norek zgłosił się w PUBP w Kluczborku z prośbą o zwrot cennego zegarka (prawdopodobnie marki Patek), którego nie zwrócono mu podczas zwolnienia z więzienia we Wronkach⁹³. Zegarek, nabyty w 1938 r. został odebrany właścicielowi podczas rewizji osobistej w WUBP w Katowicach w 1948 r. i nie został przekazany do depozytu we

---

⁸⁹ *Pismo WUBP w Poznaniu do WUBP w Opolu z 30 stycznia 1952 r.* (LAS – 275/52), IPN Wr 011/1337, k. 19, 20.

⁹⁰ Tamże.

⁹¹ Tamże.

⁹² *Odręczny raport referenta St. Foksa skierowany do szefa WUBP w Opolu z 18 lutego 1952 r.*, ściśle tajne, bez numeru, IPN Wr 011/1337, k. 21-24.

⁹³ Tamże.

Wronkach, dlatego szanse na jego odzyskanie po czterech latach były praktycznie bliskie zeru.

Nie wiadomo, jaki obrót przyjęły sprawy werbunku kapłana. Brak na ten temat dokumentów archiwalnych. W swoim życiorysie, napisanym 31 października 1953 r. informował on, że po opuszczeniu więzienia i zakończeniu urlopu zdrowotnego został przez władzę kościelną oddelegowany na stanowisko duszpasterza w Zawiszycach, niedaleko Lisięcic w powiecie głubczyckim. Parafię tę objął w końcu listopada 1952 r.⁹⁴ Wcześniej, w marcu tego roku otrzymał od władz kościelnych zapomogę (*subsidium charitativum*) na zaspokojenia najistotniejszych potrzeb życiowych⁹⁵. Podobną pomoc otrzymał w okresie wielkanocnym 1952 r.⁹⁶ W październiku tego roku wystąpił z prośbą o zamianę obowiązkowego odmawiania brewiarza na modlitwę różańcową. Jako powód podał „chorobę nerwową spowodowaną czteroletnim pobytem w więzieniu”⁹⁷.

Opuszczenie więzienia nie oznaczało jednak końca trudności i prześladowań. Na ks. Norka wysyłano kolejne donosy, nawet wtedy, gdy przebywał już w szpitalu psychiatrycznym w Branicach. Najprawdopodobniej chodziło o stworzenie wrażenia, że jest on chory psychicznie i wymaga specjalistycznego leczenia w izolowanym zakładzie. Wydaje się, że owo planowane i przygotowywane zesłanie do „psychuszki” mogło być zemstą UB za odmowę agenturalnej współpracy. Oto 7 stycznia 1954 r. Jan Głuszek kierownik referatu ds. wyznań z Głubczyc meldował, że ks. Norek wkrótce po przybyciu do Zawiszyc z nieznanых przyczyn chciał wieźć dzieci szkolne na badania lekarskie do Opola, czemu skutecznie sprzeciwiły się lokalne władze oświatowe. Ponadto „w ostatnią niedzielę z ambony obrugał te panienki, które chodzą w nylonowych bluzkach, bo i cyc-

---

⁹⁴ *Odpis życiorysu ks. Norka z 31 października 1953 r.*, bez numeru, tamże, k. 28. W piśmie do kurii opolskiej z 8 grudnia 1952 r. informował o „ochotnym objęciu administracji w parafii rzymskokatolickiej w Zawiszycach stosownie do czasu wyznaczonego w nominacji”, Archiwum Diecezji Opolskiej (ADO), *teczka personalna ks. Michała Norka*, k. 38.

⁹⁵ *Pismo ks. dziekana Butry z Byczyny do kurii Ordynariatu Apostolskiego Śląska Opolskiego z 18 marca 1952 r.*, bez numeru, tamże, k. 34.

⁹⁶ *Pismo wikariusza kapitulnego ks. Emila Kobierzyckiego do ks. Norka z 7 kwietnia 1952 r.*, bez numeru, tamże, k. 35.

⁹⁷ *Odręczna prośba ks. Norka skierowana do kurii opolskiej 27 października 1952 r.* (P.N.-III-13/52), tamże, k. 36.

ki (sic!) widać”⁹⁸. Wskutek tego „panny nie chodzą obecnie do kościoła”, wydawał się ubolewać wyznaniowiec. Wobec tego stwierdzono, że ks. Norek „dostaje ataków, na które jest konieczne skierowanie do zakładu dla psychicznie chorych, ponieważ robi szereg innych głupstw, które mogą być szkodliwe”⁹⁹. Uruchomiono także agenturę, zaczęły nadchodzić meldunki „z terenu”. I tak, informator „Paweł” donosił 14 września 1953 r., że ks. Norek jest to „szalony opozycjonista”, na którego więzienie nie oddziałało. „Wymieniony miał się na zjeździe duszpasterskim księży na Górze św. Anny mocno popisywać, zabierając głos w dyskusji”¹⁰⁰. Informator „Jankowski” w donosie z tego samego dnia podawał: „Norek zabierając głos cytował dokładnie znaną mu książkę „Naśladowanie Chrystusa” [...], że to co wykładowca powiedział, zawarte jest w tej książce. Po jego przemówieniu dało się zauważyć, że księży nie biorą go za rozumnego – nastąpił ogólny śmiech i nawet było słyhać, że któryś z księży przedrzeźniał mu trąbką od motocykla”¹⁰¹. Wykryto także, że ks. Norek „utrzymuje kontakty korespondencyjne na stopniu towarzyskim z ob. Franciszkiewicz K.”, zamieszkałym w Stanach Zjednoczonych. Poza tym żadnych kontaktów korespondencyjnych nie stwierdzono¹⁰².

30 lipca 1955 r. Powiatowa Delegatura ds. Bezpieczeństwa Publicznego (PD ds. BP) w Głubczycach w piśmie do naczelnika Wydziału X WU ds. BP w Opolu zawarła „dodatkowe informacje” na temat ks. Norcka. Napisano, że był on rozpracowywany przez PD ds. BP w Głubczycach, że sprawę zlikwidowano 30 lipca 1955 r. a jej bohatera „zarejestrowano w Wydziale X WU ds. BP w Opolu jako skazanego na 4 lata za wrogą działalność p-ko PRL w 1948 r.” Materiały sprawy przesłano do Wydziału X celem złożenia w archi-

---

⁹⁸ *Pismo wikariusza kapitulnego ks. Emila Kobierzyckiego do ks. Norcka z 7 kwietnia 1952 r.*, bez numeru, tamże, k. 35.

⁹⁹ *Meldunek Jana Głuszka, kierownika referatu ds. wyznań w Głubczycach z 7 stycznia 1954 r.* (Wz.II-7/1/54), IPN Wr 011/1337, k. 30.

¹⁰⁰ *Meldunek od informatora ps. „Paweł” z 14 września 1953 r.*, ściśle tajne, bez numeru, tamże, k. 31.

¹⁰¹ *Meldunek od informatora ps. „Jankowski” z 14 września 1953 r.*, ściśle tajne, bez numeru, tamże, k. 32.

¹⁰² *Notatka służbowa z 12 lipca 1955 r.*, ściśle tajne, bez numeru, tamże, k. 34.

wum¹⁰³. 31 lipca 1955 r. ks. Norek został zarejestrowany w ewidencji ogólnie – operacyjnej Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego¹⁰⁴. 18 stycznia 1957 r. materiały dotyczące tej sprawy zostały przekazane do Naczelnika Wydziału Ewidencyjno-Operacyjnego ds. Bezpieczeństwa Wojewódzkiej Komendy Milicji Obywatelskiej w Opolu „celem zarejestrowania w kartotece ogólnoinformacyjnej”¹⁰⁵.

Co jednak działo się z ks. Norkiem po objęciu przez niego placówki w Zawiszycach, czyli od końca listopada 1952 r.? Nasz bohater po opuszczeniu więzienia, gdzie był poddawany torturom i po krótkim duszpasterzowaniu w Zawiszycach został skierowany na terapię do szpitala dla psychicznie chorych w Branicach. Przybył tam 23 lutego 1954 r.¹⁰⁶ Już wcześniej, 1 lutego tego roku ordynariusz ks. Emil Kobierzycki zlecił ks. A. Adamiukowi, późniejszemu opolskiemu biskupowi pomocniczemu, a podówczas dziekanowi branickiemu, aby ten „zajął się ks. Michałem Norkiem i odesłał go do zakładu do Branic”¹⁰⁷. W latach późniejszych sukcesywnie przedłużano ks. Norkowi jurysdykcję, a dokumenty tego dotyczące są nielicznymi, które świadczą o jego pobycie w szpitalu branickim¹⁰⁸. Ostatni taki dokument zachowany w przebadanych archiwach dotyczy roku 1966¹⁰⁹. W październiku 1957 r. ks. Bronisław Gałoński, dziekan głąbczycki, informował bpa Franciszka Jopa¹¹⁰, że ks. Norek, „po kuracji w okresie letnim”, czuje się lepiej i przebywał na 18-

---

¹⁰³ *Pismo WU ds BP w Opolu do naczelnika Wydziału Ewidencyjno-Operacyjnego Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Opolu z 18 stycznia 1957 r.* (Dd 76/50), ściśle tajne, tamże, k. 38.

¹⁰⁴ *Raport o zarejestrowaniu w ewidencji ogólnoinformacyjnej z 31 lipca 1952 r.*, ściśle tajne, tamże, k. 35.

¹⁰⁵ *Pismo WU ds BP w Opolu do naczelnika Wydziału Ewidencyjno-Operacyjnego Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Opolu z 18 stycznia 1957 r.* (Dd 76/50), ściśle tajne, tamże, k. 38.

¹⁰⁶ *Pismo proboszcza parafii w Branicach do Ordynariatu Śląska Opolskiego z 25 lutego 1954 r.*, bez numeru, Archiwum Diecezji Opolskiej (ADO), *teczka personalna ks. Michała Norka*, k. 43.

¹⁰⁷ *Pismo Ordynariatu Śląska Opolskiego do ks. dziekana A. Adamiuka z 1 lutego 1954 r.* (P.N.III.-16/64), tamże, k. 44.

¹⁰⁸ *Zob. Dokumenty w sprawie przedłużania jurysdykcji kapłańskiej ks. Michała Norka*, m. in. z lat 1955, 1956, 1957, 1966, tamże, k. 46-47.

¹⁰⁹ Tamże, k. 62.

¹¹⁰ *Pismo ks. dziekana Bronisława Gałońskiego z Branic do bpa Franciszka Jopa z 17 października 1957 r.*, bez numeru, tamże, k. 48.

dniowym urlopie u swojej siostry w Krzywiźnie. Poza tym funkcjonował na oddziale szpitalnym w Dzbańcu, odprawiał Msze św. i nabożeństwa dla pacjentów i zakonnic. Nie miał jednak odpowiedniej odzieży ani butów, a to, co otrzymał od księży dekanatu braniczkiego, było niewystarczające, dlatego konieczna była zapomoga z kasy kurialnej. Taka zapomoga w kwocie 5 tys. zł została przyznana¹¹¹. Ks. Norek w kurtuazyjnym liście skierowanym do bpa Franciszka Jopa podziękował za nią¹¹². Podobne stypendium wynoszące 8 tys. zł otrzymał w 1958 r. na zakup obuwia, „aby nie martwił się odłóżkami obcasami”¹¹³.

W roku 1963 ks. Norek obchodził srebrny jubileusz kapłański, zwrócił się więc do biskupa opolskiego z prośbą o zezwolenie na wydrukowanie na obrazkach okolicznościowych tekstu: „Chwała na wysokości Bogu, a na ziemi pokój ludziom dobrej woli”¹¹⁴. Zezwolenie na postulowany tekst oraz na druk 1000 obrazków od biskupa otrzymał, a jego prośba wraz z poparciem została skierowana przez kurię do Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Opolu¹¹⁵.

Sama uroczystość jubileuszowa odbyła się 26 czerwca 1963 r. W kaplicy sióstr zakonnych w Branicach ks. Norek odprawił Mszę św. dla zakonnic i kapłanów, zaś 30 czerwca – w kościele szpitalnym. Dziekan zaznaczył, że „ks. Norek chociaż jest pacjentem, odprawia codziennie Mszę św. i gorliwie pomaga w pracy duszpasterskiej”¹¹⁶.

W grudniu 1964 r. ks. Michał napisał prośbę o przyjęcie go do domu księży emerytów w Nysie. Przebywał wtedy u swej siostry w Krzywiźnie, gdzie jednak pozostać nie mógł, miała ona bowiem „bardzo mały dom”. Pisał, że zakład psychiatryczny opuścił, „mając

---

¹¹¹ *Pismo bpa Jopa do ks. dziekana Bronisława Gałońskiego z 21 października 1957 r.* (P.N.III.-19/57), tamże, k. 49.

¹¹² *Odręczne pismo ks. Michała Norka do bpa Franciszka Jopa*, bez daty i numeru, tamże, k. 50.

¹¹³ *Pismo bpa Franciszka Jopa do ks. dziekana Bronisława Gałońskiego z 3 stycznia 1958 r.*, bez numeru, tamże, k. 51.

¹¹⁴ *Odręczne pismo ks. Michała Norka do bpa Franciszka Jopa*, bez daty i numeru, tamże, k. 50.

¹¹⁵ *Pismo kanclerza kurii opolskiej do Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Opolu z 11 czerwca 1963 r.* (P.N.III-23/63), tamże, k. 53.

¹¹⁶ *Pismo ks. Bronisława Gałońskiego z Branic do kurii biskupiej w Opolu z 11 czerwca 1963 r.*, bez numeru, tamże, k. 58.

zwolnienie warunkowe” i nie chciałby doń wracać¹¹⁷. Biskup Jop nie podjął pozytywnej decyzji w tej sprawie, prawdopodobnie z przyczyny braku miejsc¹¹⁸.

Po powstaniu domu pomocy społecznej w Klisinie, powiązanego organizacyjnie ze szpitalem branickim, nasz bohater został do niego skierowany. Tam został odnaleziony po latach przez klisińskiego proboszcza, ks. Walentego Koziola, który zapraszał go na obiady i zabierał na konferencje miejscowego duchowieństwa, utrzymując w obiegu życia kapłańskiego. Wiele łączyło ks. Norka z ks. bpem Antonim Adamiukiem – obaj urodzili się w USA, razem studiowali w seminarium duchownym, chociaż na różnych kursach¹¹⁹. Biskup ten wspierał ks. Michała przez wiele lat. Ostatni odnaleziony list skierowany przez ks. Norka do opolskiego biskupa ordynariusza Alfonsa Nossola nosi datę 11 lutego 1979 r. i jest podziękowaniem za „jałmużnę”, czyli najprawdopodobniej kolejną pomoc finansową¹²⁰. Ks. Norek zmarł 25 grudnia 1981 r., niespełna dwa tygodnie po wprowadzeniu w Polsce stanu wojennego.

Ks. Michał został pośmiertnie zrehabilitowany, wyrok na niego wydany 18 czerwca 1948 r. został unieważniony przez Sąd Okręgowy w Katowicach w 2017 r.¹²¹

VI. Podsumowanie

Jak pisze H. Dominiczak: „Od niemal pierwszych chwil powstania resortu bezpieczeństwa publicznego masowe aresztowani ludzi stały się podstawą działania wszystkich komórek operacyjnych tych organów. Liczba aresztowanych osób, obok ilości założonych spraw i liczby zwerbowanych agentów, stanowiły podstawę oceny każdego

---

¹¹⁷ *Pismo ks. Michała Norka do kurii opolskiej z 19 grudnia 1964 r.*, bez numeru, tamże, k. 60.

¹¹⁸ *Pismo bpa Franciszka Jopa w sprawie umieszczenie ks. Norka w Domu Księży Emerytów w Nysie z 22 grudnia 1964 r.*, bez numeru, tamże, k. 61.

¹¹⁹ *Z relacji p. Piotra Moroza*, w posiadaniu autora.

¹²⁰ *Odręczne pismo skierowane przez ks. Michała Norka do opolskiego biskupa ordynariusza z 11 lutego 1979 r.*, bez numeru, Archiwum Diecezji Opolskiej (ADO), *teczka personalna ks. Michała Norka*, k. 79.

¹²¹ *Pismo Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Biuro Upamiętniania Walk i Męczeństwa do Bronisława Omelańskiego z 4 lipca 2018 r.* (BUW – 912 – 15 (7)/17, Archiwum prywatne Bronisława Omelańskiego (APBO), sygn. 1.

funkcjonariusza [...]. Aresztowań dokonywano w wielu przypadkach bez sankcji prokuratorskich, często bez żadnych podstaw. [...] W te same tryby aparatu bezpieczeństwa wpadali duchowni, dla których funkcjonariusze UB nie mieli żadnych ulg – wróg był tylko wrogiem [...]”¹²².

Na lata 1948-1955 przypadał okres najbrutalniejszych ataków na Kościół, które miały „zmiękczyć” go i skłonić go do zaakceptowania warunków tzw. porozumienia z 14 kwietnia 1950 r.¹²³ Na Śląsku Opolskim w lutym 1948 r. aresztowany został m. in. ks. Nowak z Kluczborka¹²⁴, ks. Miller z Zawadzkiego, a także ks. Norek z Krzywizny.

Uzyskane materiały archiwalne dot. sprawy ks. Norka są niekompletne, pomimo przebadania nowych zasobów archiwalnych cała opowieść nadal daleka od wyraźnego zakończenia. W miarę spójnie udało się odtworzyć działania UBP do momentu sporządzenia aktu oskarżenia. Akt oskarżenia sprawia wrażenie wyssanego z palce, zarzuty postawione proboszczowi z Krzywizny są fantastyczne, nijak mają się do rzeczywistości, o której mówią chociażby relacje z „nasłuchu agentury” w Krzywiznie. Ale tak postępowano z wieloma kapłanami w początkach lat 50 – tych XX w. Jak się wydaje, UBP zatuszował sprawę zabójstwa młodej nauczycielki przedszkole, dokonanego przy próbie zatrzymania ks. Norka. Brak dokumentów z procesu i z odbywania kary więzienia. Ludzie znający sprawę ks. Norka twierdzą, że podczas odbywania kary był traktowany w sposób bestialski, nic pewnego jednak o tym nie wiemy. Być może dokumenty o tym mówiące zostały wybrakowane przy pierwszej okazji, ukazywały bowiem jasno całe bezprawie stosowane przez komunistyczny aparat terroru. Wiadomo, że ks. Norek był wytypowany do pozyskania jako agent mający działać w środowiskach księży „lwowskich” na Opolszczyźnie. O efektach tych działań znów nic nie wiadomo, prawdopodobnie zakończyły się fiaskiem, zatem nie było się czym chwalić i dokumenty zniknęły z archiwów...

---

¹²² H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa PRL w walce z Kościołem katolickim 1944-1990 w świetle dokumentów MSW*, Warszawa 2000, s. 82-83.

¹²³ *Pismo Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Biuro Upamiętniania Walk i Męczeństwa do Bronisława Omelańskiego z 4 lipca 2018 r.* (BUW – 912 – 15 (7)/17, Archiwum prywatne Bronisława Omelańskiego (APBO), sygn. 1.

¹²⁴ H. Dominiczak, *Organy...*, dz. cyt., Warszawa 2000, s. 82-83.

To jednak tylko domysły. Ani dowodów, ani poszlak wskazujących na niszczenie archiwaliów nie mogą wskazać.

Nie wiadomo, jak odwołano naszego bohatera z placówki w Zawiszycach. Czy władze kościelne ugięły się wobec nalegań strony państwowej? Na jakim oddziale przebywał w Branicach? Jak długo? Czy był leczony (na co?), czy tylko izolowany? Żadne archiwa nie przechowują już tego rodzaju dokumentacji medycznej z lat 50-tych XX w. Jak trafił do domu opieki w Klisinie, będącym placówką powiazaną ze szpitalem psychiatrycznym w Branicach, gdzie przebywał ponad 20 lat? Jak wyglądało tam jego bytowanie? Z pomocą przychodzą osoby znające ks. Norka z tych czasów, jednak ich relacje są bardzo ogólnikowe i czasem sprzeczne.

Śmierć młodej (19 – letniej?) przedszkolanki Mirosławy Zarzyckiej była raczej nieszczęśliwym wypadkiem. Spanikowany ubowiec strzelał na oślep, „w powietrze”, aby zastraszyć napierający tłum. Bardzo lekkomyślnie obszedł się z bronią, spowodował śmierć niewinnej osoby, jednak zabić nie chciał. Oczywiście, ten wątek został przez Urząd Bezpieczeństwa zupełnie zmarginalizowany i potraktowany jako „wypadek przy pracy” (być może jako forma obrony koniecznej lub niezbędnych działań mających za cel zapanowanie nad tłumem?). Raczej nikt nie odpowiedział za tą śmierć.

Jednak najistotniejszym pytaniem, które wciąż pozostaje bez odpowiedzi jest, czy władze kościelne Administracji Apostolskiej Śląska Opolskiego działając być może w porozumieniu z Urzędem Bezpieczeństwa Publicznego, skierowały ks. Norka do szpitala psychiatrycznego, aby go „wyciszyć” i w ten sposób „pozbyć się problemu”, który psuł relacje Kościoła lokalnego z władzą „ludową”? W latach 40-tych XX w. w wielu kręgach kościelnych liczone się z możliwością normalizacji stosunków z „nową władzą”, która także powstrzymywała się w tym czasie od jawnie antykościelnych działań. Wątpliwości współczesnego Czytelnika, żyjącego w kulturze akcentującej (przynajmniej nominalnie) prawa człowieka i podmiotowość osoby ludzkiej, zesłanie kapłana i polskiego obywatela do „psychuszki” bez poważnych badań lekarskich, kojarzy się z najmroczniejszymi czasami sowieckiego stalinizmu. Ks. Norek zawsze deklarował się jako Polak (w ankiecie personalnej rubryka „narodowość polska zakończona jest wiele mówiącym wykrzyknikiem), a znajdujące się w aktach archiwum kurialnego pisane przezeń modlitwy nie zawierają w sobie niczego, co mogłoby posłużyć nawet jako cień

dowodu świadczącego o domniemanych problemach psychicznych. Pełne uszanowania odręczne pisma kierowane przez ks. Norka do kolejnych ordynariuszy opolskich pisane są piękną stylową polszczyzną, jakiej jeszcze do niedawna używali dobrze wykształceni księża „starej daty” i przedwojenna inteligencja. Prawdą jest, że ks. Norek sprawiał władzom kościelnym duże problemy swoimi wypowiedziami publicznymi skierowanymi głównie przeciwko nadciągającej ateistycznej utopii. Zarzuty dotyczyły jednak raczej formy wypowiedzi, nie przekazywanym treściom, które były prawdziwe. Ponadto ks. Norek cieszył się zrozumieniem i sympatią dużego grona swoich parafian, o czym mówią dokumenty kościelne. Ludzie ci fizycznie bronili go, gdy miał być aresztowany przez bezpiekę. Tak czyniąc ryzykowali wiele. Dlaczego ks. Norek przez dziesiątki lat przebywał w domach opieki społecznej (prawdopodobnie już jako osoba zdrowa psychicznie, „wyleczona”), a władze kościelne sprawiały wrażenie, jakby o nim zupełnie zapomniały?

Nie wiem, jak było. Poszlaki nie są pewnością, a rzucić bezpodstawne oskarżenie jest łatwo.

Ważnym aspektem pracy historyka jest krytyka wykorzystanych źródeł. W niniejszej pracy wykorzystano przede wszystkim dwa zespoły akt z Archiwum IPN o sygnaturach IPN Wr 011/1337 i IPN Ka 03/1357 oraz akta personalne ks. Michała Norka z archiwum Diecezji Opolskiej (ADO). Dodatkowo pojedyncze dokumenty pochodzą z archiwum prywatnego Bronisława Omelańskiego (APBO) i archiwum prywatnego Marii Wieczorek (APMW), w dwóch przypadkach skorzystano z relacji ustnych osób znających osobiście ks. Norka lub osoby go wspierające (p. Maria Wieczorek i ks. Walenty Kozioł). Należy zatem zbadać, na ile jest to możliwe, czy dokumenty z nich pochodzące, a wytworzone przez Urząd Bezpieczeństwa Publicznego oraz instytucje kościelne są wiarygodne i w jakim zakresie można na nich polegać.

Zespoły pochodzące z AIPN nie zawierają w swym opisie świadectw brakowania, nie ma także śladów żadnych kontroli dokumentacji przez pracowników bezpieki, nadzorujących pracę podległych im agend taranowych. Jedynymi znakami opracowywania tego materiału są spisy akt zawartych w poszczególnych teczkach. Są to raczej zbiory dokumentów różnej proveniencji, dotyczących się opisywanej sprawy, niż akta przedstawiające ciąg wykonywanych czynności. Część dokumentacji stanowią maszynopisy, część rękopisy,

sporządzane na różnych rodzajach papieru, w tym na odwrocie poniemieckich tabel, formularzy etc. Według mojej oceny archiwalia te są w dużej mierze wiarygodne. Jeśli istnieją celowe przekłamania, lokowałbym je przede wszystkim w relacjach dotyczących przypadkowej śmierci p. Zarzyckiej, będącej świadkiem wydarzeń towarzyszących zatrzymaniu ks. Norka w Krzywiźnie. Przyczyną tego typu zafalszowań mogła być chęć przedstawienia korzystnego dla siebie przebiegu zdarzeń i uniknięcia odpowiedzialności przez funkcjonariuszy UBP, którzy wykazali w krytycznym momencie rażący brak profesjonalizmu. Badając dostępną dokumentację tego typu nie stwierdziłem jednak celowego niszczenia dokumentów.

Archiwalia kościelne uznaję za w pełni wiarygodne, chociaż i one przedstawiają osobę ks. Michała Norka oraz koleje jego życia w sposób wyrywkowy. Brak np. dokumentów obrazujących „osadzenie” kapłana najpierw w szpitalu psychiatrycznym, a potem jego funkcjonowanie w różnego typu instytucjach opiekuńczych, w tym świadectw lekarskich.

„Wielkim nieobecny” jest dokumentacja szpitalna. Z zasady niszczone po 50-latach, nie była możliwa do pozyskania – po prostu już nie istniała.

Nieliczne relacje ustne dotyczą spraw pobocznych i, oczywiście, wobec upływu lat w stosunku do opisywanych wydarzeń, charakteryzują się co najwyżej przeciętną wiarygodnością.

Reasumując, przebadana dokumentacja w sprawie ks. Norka charakteryzuje się dużym stopniem wiarygodności, jednak nie jest w pełni kompletna, nie pozwala całościowo odtworzyć losów kapłana i pozostawia miejsce do różnych interpretacji zdarzeń.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum IPN (AIPN)

Materiały kontrolne dotyczące Norka Michała [...] duchownego rzymskokatolickiego karanego sądownie za wrogą działalność wobec Polski Ludowej, tj. rozpowszechnianie fałszywych wiadomości w trakcie kazań, IPN Wr 011/1337;

Akta śledztwa w sprawie siania zamętu i podważania autorytetu państwa w czasie wygłaszania kazań w kościele w Szywałdzie

/obecnie Bojków – część Gliwic/ w okresie od 1945 do lutego 1948 oraz [...], IPN Ka 03/1357;

Archiwum Diecezji Opolskiej (ADO)

Teczka personalna ks. Michała Norka, bez sygnatury;

Archiwum prywatne Bronisława Omelańskiego (APBO)

Pismo Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Biuro Upamiętniania Walk i Męczeństwa do Bronisława Omelańskiego z 4 lipca 2018 r. (BUW – 912 – 15 (7)/17, sygn. 1;

Archiwum prywatne Marii Wieczorek (APMW)

Karta pobytu czasowego Michała Norka wydana przez starostwo w Czortkowie 30 czerwca 1933 r., bez numeru, sygn. 4;

Pismo Kurii Metropolitalnej Obrządku Łacińskiego we Lwowie do ks. Michała Norka z 1 sierpnia 1938 r., (L-5943), sygn. 1;

Postanowienie Najwyższego Sądu Wojskowego z 3 listopada 1948 r. (nr akt Sr. 393/48), sygn. 2;

Pismo dra J. Malczyka, adwokata – obrońcy wojskowego z Katowic do Stanisława Norka w Krzywiźnie z 19 grudnia 1948 r., bez numeru, sygn. 3.

Druki

Dominiczak H., *Organy bezpieczeństwa PRL w walce z Kościołem katolickim 1944 – 1990 w świetle dokumentów MSW*, Warszawa 2000;

Dudek A., *Polityka władz Polski ludowej wobec Kościoła katolickiego – trwanie i zmiana*, [w:] Dziurok A., *Kruczoizacja. Polityka władz partyjno – państwowych wobec Kościoła katolickiego w latach 1945-1956 w województwie śląskim/katowickim*, Katowice 2012;

Grześkowiak A., (red.), *Represje wobec osób duchownych i konsekrowanych w latach 1944 – 1989*, Lublin 2004;

Kallas M., Lityński A., *Historia ustroju i prawa polski Ludowej*, Warszawa 2000;

Kopiec J., *Schematyzmy diecezji opolskiej z lat 1947-1974*, Lublin 1992;

Lityński A., *O sądach wojskowych dla osób cywilnych w Polsce (1946)*, „Studia Iuridica Lublinensia” 3 (2016);

Osekowski Cz., *Referendum 30 czerwca 1946 roku w Polsce*, Warszawa 2000;

Szymański A., *Sprawa ks. Alfonsa Millera. Oskarżenie – śledztwo – wyrok – uwolnienie*, [w:] Tenże, *Szkice historyczno – prawne*, Opole 2020;

Szymański A., *Sprawa księdza Norka*, [w:] Tenże, *Podróż Polaków przez Morze Czerwone. Komunizm nasz codzienny. Szkice historyczno-prawne*, Opole 2022;

Szymański A., Moroz P., *Ks. Michał Norek*, IPN Opole 2021;

Żaryn J., *Kościół a władza w Polsce (1949-1950)*, Warszawa 1997.

Publikacje internetowe

Chwalba A., *Referendum ludowe (klęska i sukces komunistów)*, http://www.kedyw.info/wiki/Andrzej_Chwalba,_Referendum_ludowe_%28kl%C4%99ska_i_sukces_komunist%C3%B3w%29;

Historia Zakładu Karnego we Wronkach – Służba Więzienna (sw.gov.pl) *Historia Zakładu Karnego we Wronkach – Służba Więzienna* (sw.gov.pl);

Kersten K., *Referendum (30 VI 1946)*, http://www.kedyw.info/wiki/Krystyna_Kersten,_Referendum_%2830_VI_1946%29;

Paczkowski A., *Referendum z 30 czerwca 1946 r. Próba wstępnego bilansu*, http://www.kedyw.info/wiki/Andrzej_Paczkowski,_Referendum_z_30_czerwca_1946_r._Pr%C3%B3ba_wst%C4%99pnego_bilansu;

Romanowska E., *Wojskowe Prokuratury Rejonowe (1944 – 1955)*, [https://www.witrynahistoryczna.pl/artykuly/wojskowe-prokuratury-rejonowe-1946-1955/;](https://www.witrynahistoryczna.pl/artykuly/wojskowe-prokuratury-rejonowe-1946-1955/)

Szwagrzyk K. (red.), *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza, t. I 1944-1956*, s. 170, https://ipn.gov.pl/ftp/pdf/Aparat_kadra_kier_tom%20I.pdf.

Akty prawne

Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 23 września 1944 r. – Kodeks Karny Wojska Polskiego (Dz.U. 1944, nr 6, poz. 27);

Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego (PKWN) z 30 września 1944 r. O ochronie Państwa (Dz.U. 1944, nr 10, poz. 50);

Dekret z dnia 13 czerwca 1946 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy Państwa (Dz.U. 1946, nr 30, poz. 192).

NORBERT MOJŻYŃ¹

MIGRACJA WIERNYCH MIĘDZY PRAWOSŁAWNymi
KOŚCIOŁAMI W UKRAINIE A MEDIALNY WIZERUNEK
PATRIARCHY MOSKIEWSKIEGO CYRYLA

MIGRATION OF BELIEVERS BETWEEN ORTHODOX CHURCHES
IN UKRAINE AND THE MEDIA IMAGE OF MOSCOW
PATRIARCH KIRILL

Streszczenie. Przedmiotem artykułu jest zbadanie związku wizerunku medialnego patriarchy moskiewskiego Cyryla w mediach ukraińskich z odpływem wiernych z Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego (Patriarchatu Moskiewskiego) w okresie inwazji rosyjskiej na Ukrainę. Kościół ten, wbrew oficjalnym deklaracjom prominentnych przedstawicieli tego Kościoła, jest powiązany wieloma kanałami z Rosyjskim Kościołem Prawosławnym. W zakresie wizerunku patriarchy Cyryla artykuł bazuje na depeszach ukraińskiej agencji informacyjnej UNIAN zamieszczonych na portalu unian.net w okresie od 24 lutego 2022 do 24 sierpnia 2023 r., tj. w pierwszych 18 miesiącach trwania wojny rosyjsko-ukraińskiej. Badania wykorzystują teorię negatywizmu wizerunkowego. Cel/teza: Próba wykazania związku odpływu wiernych UKP (PM) do innych Kościołów prawosławnych, który rejestrują badania socjologiczne, z negatywnym wizerunkiem patriarchy moskiewskiego Cyryla w mediach ukraińskich. Metody badań: Analiza zawartości mediów oraz case study. Wyniki i wnioski: Badania potwierdzają bezpośredni związek odpływu wiernych z UKP (PM) z negatywnym wizerunkiem patriarchy moskiewskiego. Zdecydowana większość analizowanych depesz UNIAN-u wiąże Cyryla z pełnoskalowym konfliktem w Ukrainie i przedstawia go jako osobie odpowiedzialnego za agresję rosyjską. Wartość poznawcza: Zjawisko negatywizmu bywa wykorzystywane w mediach jako narzędzie do konstruowania narracji na temat osób zaangażowanych w konflikty. Podjęte badania dowodzą, że w przekazie me-

---

¹ Ks. Prof. UKSW dr hab. Norbert Mojżyn, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Wydział Teologiczny, ORCID: 0000-0002-4013-7664.

dialnym dotyczącym konfliktu i nasyconych dużą dozą emocji zjawiska negatywizmu wizerunku stały się kluczowymi składnikami dyskursu i determinantami wizerunku medialnego patriarchy Cyryla, który mógł mieć wpływ na podejmowanie decyzji przez część wiernych o odejściu z UKP (PM).

Słowa kluczowe: migracja, prawosławie, Ukraina, patriarcha moskiewski Cyryl, wojna rosyjsko-ukraińska, media, negatywizm, analiza zawartości

Abstract. The subject of the article is to examine the relationship between the media image of Patriarch Kirill of Moscow in the Ukrainian media and the outflow of believers from the Ukrainian Orthodox Church (Moscow Patriarchate) during the Russian invasion of Ukraine. This Church, contrary to the official declarations of prominent representatives of this Church, is linked through many channels to the Russian Orthodox Church. In terms of the image of Patriarch Kirill, the article is based on dispatches from the Ukrainian news agency UNIAN posted on the unian.net portal between February 24, 2022 and August 24, 2023, i.e. in the first 18 months of the Russian-Ukrainian war. The research uses the theory of image negativism. Purpose/thesis: An attempt to demonstrate the relationship between the outflow of UOC (PM) believers to other Orthodox Churches, recorded by sociological research, and the negative image of Patriarch Kirill of Moscow in the Ukrainian media. Research methods: Media content analysis and case study. Results and conclusions: The research confirms the direct relationship between the outflow of believers from the UOC (PM) and the negative image of the Moscow Patriarch. The vast majority of the analyzed UNIAN dispatches link Kirill with the full-scale conflict in Ukraine and present him as personally responsible for Russian aggression. Cognitive value: The phenomenon of negativity is sometimes used in the media as a tool to construct narratives about people involved in conflicts. The research conducted proves that in the media coverage of the conflict and saturated with a large dose of emotions, the phenomena of image negativity have become key components of the discourse and determinants of the media image of Patriarch Kirill, which could have influenced the decision of some believers to leave the UOC (PM).

Keywords: migration, Orthodoxy, Ukraine, Moscow Patriarch Kirill, Russian-Ukrainian war, media, negativism, content analysis

Pejzaż religijny Ukrainy

W Ukrainie funkcjonuje kilka Kościołów prawosławnych o różnym statusie i orientacji społeczno-politycznej. Ukraiński Kościół Prawosławny (UKP) jest genetycznie, kanonicznie i duchowo związany z Rosyjskim Kościołem Prawosławnym, którego zwierzchnikiem jest patriarcha moskiewski Cyryl (Gundiajew). W celu łatwiejszej identyfikacji Kościoła jest on w przestrzeni medialnej opartywany dopiskiem wskazującym na przynależność do Patriarchatu

Moskiewskiego: Ukraiński Kościół Prawosławny (Patriarchatu Moskiewskiego), w skrócie UKP (PM)².

UPK (MP) powstał na progu niepodległości państwa ukraińskiego jako forma kompromisowa między dążeniami do pełnej niezależności ukraińskiego prawosławia od Patriarchatu Moskiewskiego oraz zwolennikami zachowania *status quo*³. Taka forma nie spełniała oczekiwań dużej części prawosławnych Ukraińców, którzy doprowadzili do zjednoczenia niezależnych od Patriarchatu Moskiewskiego Kościołów prawosławnych i powstania nowej struktury – Prawosławnego Kościoła Ukrainy (PKU), a także uzyskali dla niego od patriarchy konstantynopolitańskiego tomosu o autokefalii⁴. Nowy Kościół, akcentujący swój proukraiński światopogląd, zaczął zyskiwać coraz więcej wyznawców, m.in. dzięki migracji wiernych, duchownych oraz parafii z UKP (PM); przejścia te nie zawsze miały pokojowy charakter. Proces ten zintensyfikował się po rozpoczęciu pełnoskalowej inwazji Rosji na Ukrainę. Taka sytuacja wywołała ogromne niezadowolenie RKP i osobiście patriarchy Cyryla, który nie tylko potępił decyzję Konstantynopola o przyznaniu autokefalii, ale posunął się do stwierdzenia, że tomos zachęca do przemocy⁵.

Na liczne związki UKP (PM) z macierzystym RKP wskazują nie tylko media, ale także wyniki działania Państwowej Służby Ukrainy ds. Etnopolityki i Wolności Sumienia⁶ oraz ukraińskich ośrodków badań socjologicznych. Według danych zebranych w końcu 2022 roku przez Kijowski Międzynarodowy Instytut Socjologii za całkowitym zabronieniem funkcjonowania UKP (PM) wypowiedziało się 54% badanych⁷. Wyniki te zostały potwierdzone w listopadzie

---

² D. Brylov, T. Kalenychenko, A. Kryshal, *Mapping the Religious Landscape of Ukraine*, (Peaceworks no. 193), US Institute of Peace, Washington 2023, s. 13.

³ S. Plokyh, F. Sysyn, *Religion and nation in modern Ukraine*, Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, Toronto-Edmonton 2003, s. 91-92.

⁴ J.J. Coyle, *Ukraine May Be Getting Its Own Church, but Not as Fast as Poroshenko Thinks*, Atlantic Council 24.04.2018, www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/ukraine-may-be-getting-its-own-church-but-not-as-fast-as-poroshenko-thinks (dostęp: 9.12.2023).

⁵ *Russian Holy Synod Issues Statement on Lawlessness and Violence in Ukraine*, Pravmir.com 28.02.2019, www.pravmir.com/russian-holy-synod-issues-statement-on-lawlessness-and-violence-in-ukraine (dostęp: 12.01.2024).

⁶ *UPTs i dali ye chastinoyu Rosiys' koy pravoslavnoy tserkvy – vysnovok spetskomisiji. Shcho tse znachyt'*, BBC News Ukrayina 1.02.2023, <https://www.bbc.com/ukrainian/news-64485904> (dostęp: 13.01.2024).

⁷ *KMIS: Bilshist' ukrayintsiv – za zaboronu UPTs (MP)*, BBC News Ukrayina 27.12.2022, <https://www.bbc.com/ukrainian/features-64112628> (dostęp: 19.01.2024).

2023 przez ośrodek badań socjologicznych Centrum Razumkova (Razumkov Centre) przy wsparciu *Przedstawicielstwa Fundacji Konrada Adenauera na Ukrainie*. Wskazują one, że negatywny stosunek do UKP (PM) u większości obywateli Ukrainy wynika z przekonania o związku UKP (PM) z RKP i osobiście patriarchą Cyrylem, i jego roli w wojnie rosyjsko-ukraińskiej: 65% respondentów uznało, że RKP i patriarcha moskiewski Cyryl wspierają agresję Rosji na Ukrainę; tylko 4% było zdania, że RKP i patriarcha moskiewski Cyryl są za pokojem i przeciwko wojnie, a 8% było zdania, że RKP i patriarcha moskiewski Cyryl nie mają jasnego stanowiska w sprawie wojny na Ukrainie⁸.

Tab. 1. Przynależność wyznaniowa mieszkańców Ukrainy

L.p.	Kościół	2023 [%]	2022 [%]	2021 [%]	2020 [%]
1	Prawosławny Kościół Ukrainy	42,2	36,4	24,1	20,0
2	Ukraiński Kościół Prawosławny (MP)	5,6	6,5	13,3	13,6
3	Inny Kościół prawosławny	0,0	0,1	0,6	0,5
4	Jestem po prostu prawosławny	12,6	19,0	21,9	26,8
5	Nie wiem	0,4	0,8	0,8	1,1
6	Nie jestem prawosławny/Brak odpowiedzi	39,2	37,3	39,4	37,9

Źródło: Centrum Razumkova, 2023⁹.

Negatywny stosunek do UKP (PM) znalazł też wyraz w postawie samych wiernych w postaci migracji z UKP (PM) do innych Kościołów prawosławnych. Badania Centrum Razumkova przeprowadzone w dn. 9-15 listopada 2023 r. pokazują, że wskaźnik zadeklarowanych wiernych UKP (PM) sprzed wojny (2020) wynoszący 13,6% zmniej-

⁸ Yu. Yakimenko, A. Bychenko, M. Mishchenko, *Ukaryins'ke suspil'stvo, derzhava i tserkva pid chas viyny. Tserkovno-religijna sytuatsiya v Ukraini -2023*, Razumkov Tsentre, Konrad Adenauer Stiftung, Kyiv 2023, s. 22, <https://razumkov.org.ua/images/2023/12/19/2023-Religiya-F.pdf> (dostęp: 1.02.2024).

⁹ Tamże.

szyl się ponad dwukrotnie po wybuchu wojny rosyjsko-ukraińskiej (2023), wynosząc 5,6%, przy jednoczesnym wzroście liczby wiernych PKU z 20,0% w 2020 do 42,2% w 2023 roku (Tab. 1).

Pełnoskalowa inwazja rosyjska na Ukrainę w 2022 r. postawiła UKP (PM) w bardzo niewygodnej pozycji. Jego przedstawiciele nie mogli już dalej tłumaczyć otwartej agresji rosyjskiej „wewnętrznym konfliktem”, jak to było w przypadku rosyjskich działań zbrojnych w obwodzie donieckim i Ługańskim¹⁰. Dnia 24 lutego 2022 r. metropolita Onufry, zwierzchnik UKP (PM), zdobył się na słowa krytyki skierowane do prezydenta Rosji. Presja społeczna sprawiła także, że Sobór UKP (PM) niedługo po odwołaniu wojsk rosyjskich spod Kijowa wprowadził zmiany do Statutu Cerkwi (27 maja 2022) mające na celu zerwanie formalnych więzi z RKP¹¹. Jednak ta jednostronna deklaracja nie posiada mocy wiążącej z punktu widzenia prawa kanonicznego RKP.

IDEOLOGIA *RUSSKIEGO MIRU*

UKP (PM) jest kluczowy dla RKP ze względów historyczno-symbolicznych, ideologicznych oraz strukturalnych (mniej więcej jedna trzecia parafii RKP znajduje się w Ukrainie). Podtrzymywaniu związków RKP z UKP (PM) służy wykreowana w Rosji ideologia wspólnoty historyczno-kulturowej Świętej Rusi, znanej pod mianem *ruskiego miru*¹². Ideologia ta odwołuje się do tradycji „wspólnej chrzcielnicy” narodów Rosji, Białorusi i Ukrainy oraz jedności wiary i języka¹³. Patriarcha Cyryl nie przypadkiem zaczął używać pojęcia *ruskiego miru* podczas swojej pierwszej wizyty patriarszej w Ukrainie w 2009 r., kiedy stwierdził, że RKP jest Kościołem nie tylko

---

¹⁰ N. Mikhailova, *Metropolitan Onuphry: The Blame for the War That Is Going on Is Attributable Not to God, but to Man*, Pravmir.com 20.07.2015, www.pravmir.com/interview-with-metropolitan-onuphry-about-the-war-in-donbas (dostęp: 9.12.2023).

¹¹ *Postanowa Soboru Ukrayins'koy Pravoslavnoy Tserkvy vid 27 travnia 2022 roku*, news.church.ua 27.05.2022, <https://web.archive.org/web/20220528095136/https://news.church.ua/2022/05/27/postanova-soboru-ukrajinskoji-pravoslavnoji-cerkvi-vid-27-travnja-2022-roku/> (dostęp: 17.01.2024).

¹² A. Higgins, *Evidence Grows of Russian Orthodox Clergy's Aiding Ukraine Rebels*, The New York Times 6.09.2014, www.nytimes.com/2014/09/07/world/europe/evidence-grows-of-russian-orthodox-clergys-aiding-ukraine-rebels.html (dostęp: 19.12.2024).

¹³ N. Lazur, „*Eto kolybel nashey tsyvilizatsii*”: *rossiyskiy patriarch Kirill tsinichno prizval mir zashchitit' Lavru*, 24 Kanal 12.03.2023, https://24tv.ua/ru/vyselenie-monahov-iz-kievo-pecherskoj-lavry-patriarh-kirill-zhaluetsja_n2272318 (dostęp: 21.07.2023); Zolotov A., *The old new player*, „Russian Profile” 2010 no. 7(2), s. 13.

Federacji Rosyjskiej, ale całej „historycznej Rusi/Rosji”, w tym Ukrainy¹⁴. Przyjęcie narracji o Świętej Rusi/Rosji było nie tylko świadomą manipulacją pojęciami (roszczenia Moskwy do Rusi pojawiły się dopiero za panowania Iwana Groźnego), ale i strategią geopolityczną: „Święta Ruś/Rosja”, której jądrem są ziemie ukraińskie, ma odzwierciedlać obszar panowania imperium rosyjskiego w jego historycznych granicach¹⁵. Ideologia ta jest szerzona zarówno przez Kościół, jak i państwo rosyjskie. Jej realizacji służy dawna, bizantyńska koncepcja „symfonii” władzy świeckiej i duchownej (sojusz „oltarza” i „tronu”)¹⁶. Znajduje ona wyraz nie tylko w promowaniu ideologii *russskiego miru*, ale i w prowadzeniu walki religijnej przeciwko antychrześcijańskiemu, hegemonicznemu Zachodowi¹⁷ w obronie zdrowych, tradycyjnych wartości chrześcijańskich, zagrożonych obecnie w Ukrainie¹⁸. Szczególnie dobrze ta ideologia wpisuje się w działania prezydenta Putina, który ideę wskrzeszenia prawosławnego imperium rosyjskiego uczynił jednym z kluczowych celów swojej *Realpolitik*¹⁹. Putin wielokrotnie podkreślał, że rosyjskie prawosławie jest kluczowym elementem rosyjskiego kodu kulturowego i samoświadomości państwowej²⁰. Nic zatem dziwnego, że

---

¹⁴ M. Suslov, *The Russian Orthodox Church and the Crisis in Ukraine*, [w:] *Churches in the Ukrainian Crisis*, ed. A. Kravchuk, Th. Bremer, Palgrave Macmillan 2016, s. 133-162.

¹⁵ Terytorium kanoniczne w rozumieniu RKP „jest to obszar podlegający jurysdykcji patriarchy moskiewskiego, który spełnia duchową władzę nad prawosławnymi w zakresie doktryny, moralności, dyscypliny itd. Jest to obszar, który tworzą między innymi następujące państwa: Rosja, Ukraina, Białoruś, a więc jest to dawna Wspólnota Niepodległych Państw, ale również Mołdawia oraz Kościoły prawosławne diasporalne w Europie Zachodniej, w Ameryce i w Kanadzie”. Zob. M. Melnyk, *Kanoniczne terytorium rosyjskiej Cerkwi prawosławnej. Co to jest?*, teologiapolityczna.pl 18.03.2022, <https://teologiapolityczna.pl/marek-melnyk-kanoniczne-terytorium-cerkwi> (dostęp: 15.07.2023).

¹⁶ A. Polantseva, „*Simfoniya*” *vlastey v Vizantii i Rossii kak preymnitsy Vizantiyskoy imperii*, „Nauchnyi Zhurnal Kubanskogo Gosudarstvennogo Agrarnogo Universiteta” 2016, nr 118 (4), 1513-1529.

¹⁷ M. Suslov, *The Russian Orthodox Church...*, dz. cyt., s. 143-144.

¹⁸ M. Melnyk, *Kanoniczne terytorium rosyjskiej Cerkwi prawosławnej. Co to jest?*, teologiapolityczna.pl 18.03.2022, <https://teologiapolityczna.pl/marek-melnyk-kanoniczne-terytorium-cerkwi> (dostęp: 15.07.2023).

¹⁹ W. Baluk, M. Doroshko, *The role of the Russian Orthodox Church in the context of the Russian-Ukrainian armed conflict*, „*Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej*” 2021, nr LVI(3), s. 123.

²⁰ V. Putin, *Interv'yu Olivyeru Stoumu*, Kremlin.ru 19.07.2019, <http://kremlin.ru/events/president/news/61057> (dostęp: 24.09. 2022).

w odbiorze społeczeństwa ukraińskiego podległy Cyrylowi UKP (PM) cieszy się coraz mniejszym zaufaniem²¹.

METODOLOGIA

Celem badań jest znalezienie odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób od wpływ wiernych z UKP (PM) może mieć związek z wizerunkiem duchowego przywódcy tego Kościoła, patriarchy Cyryla. W medioznawczym ujęciu wizerunek jest mentalną reprezentacją jakiegoś przedmiotu (beneficjenta) w świadomości podmiotu (odbiorcy istotnego). Na wizerunek składają się takie elementy, jak: postrzeganie (zauważenie treści), identyfikacja, ocena, interakcja i zapamiętanie²². W niniejszych badaniach pojęcie wizerunku będzie traktowane w węższym znaczeniu jako „wizerunek w mediach”²³, a nie wizerunek publiczny, którego zbadanie wymagałoby analizy badań uwzględniającym np. kwestie stereotypów, wyjaśnienia tożsamości czy też szeroko pojętych działań w zakresie public relations²⁴. W badaniach medioznawczych coraz ważniejsze miejsce zajmuje odczyt wizerunku osób duchownych i instytucji religijnych. Jak zauważa Rafał Leśniczak, media są ważnym i systematycznym wyrazicielem społecznej oceny, której podlega działalność instytucji religijnych, w tym ich zwierzchników, której rezultatem jest wizerunek medialny²⁵. Pełnoskalowa agresja wojenna Rosji przeciwko Ukrainie rozpoczęta w 2022 roku zasadniczo przemodelowała w ukraińskiej przestrzeni medialnej wizerunki instytucji i osób zaangażowanych bezpośrednio lub pośrednio w agresję. Do tych instytucji należy UKP (PM) i sam patriarcha moskiewski Cyryl, który z racji wieloletniego zaangażowania w promowanie ideologii *russkiego miru*, bliskich relacji z rosyjskim establishmentem politycznym i wojskowym, obarczany jest przez media ukraińskie współodpowiedzialnością za zaistniały konflikt.

²¹ D. Brylov, T. Kalenychenko, A. Kryshstal, *Mapping the Religious...*, dz. cyt., s. 22.

²² M. Łączyński, *Analiza wizerunku*, [w:] *Metody badania wizerunku w mediach. Czym jest wizerunek. Jak i po co należy go badać*, (red.) T. Gackowski, M. Łączyński, CeDeWu Sp. z o.o., Warszawa 2009, s. 80-81.

²³ Tamże, s. 82.

²⁴ K. Wojcik, *Public relations. Wiarygodny dialog z otoczeniem*, Wolters Kluwer SA, Warszawa 2015, s. 43.

²⁵ R. Leśniczak, *Personalizacja wizerunku medialnego instytucjonalnego Kościoła katolickiego w kontekście nadużyć niektórych duchownych wobec nieletnich. Analiza polskich tygodników opinii (2018–2019)*, „Studia Medioznawcze” 2020, nr 21/2(81), s. 555.

Wizerunek medialny patriarchy moskiewskiego Cyryla w przekazach UNIAN-u został zbadany z punktu widzenia strategii negatywizmu. Intensywne wykorzystywanie wiadomości o negatywnych konotacjach, co jest częstym przypadkiem w sytuacji medialnej poważnego konfliktu, prowadzi do poczucia niezadowolenia, zniechęcenia, atmosfery permanentnej krytyki, poczucia strachu, niepewności, zagrożenia, które negatywizm medialny mnoży²⁶. Polski medioznawca, Rafał Leśniczak, wskazuje, że negatywizm w mediach często współlistnieje ze strategią personalizacji, tworząc rodzaj komunikacyjnej diady. To, co związane z konkretnym człowiekiem, i to, co pokazane w negatywnym świetle, bardziej przyciąga uwagę mediów kreując jednocześnie określony rodzaj wizerunku²⁷. Celem niniejszych badań jest poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, czy stwierdzona w oficjalnych badaniach sondażowych migracja wiernych z UKP (PM) do innych Kościołów prawosławnych ma związek z negatywizacją wizerunku medialnego patriarchy Cyryla jako zwierzchnika duchowego i kanoniczno-prawnego UKP (PM).

W podjętych badaniach posłużono się metodą analizy zawartości²⁸, która jest sprawdzoną i optymalną metodą służącą do opisu i interpretacji zawartości przekazu medialnego²⁹. Przeprowadzone badania mają charakter zarówno ilościowy, jak i jakościowy, co dopuszcza amerykańska specjalistka od analizy zawartości, Kimberly Neuendorf³⁰. Ponieważ ilość informacji medialnych na temat działań i wypowiedzi patriarchy Cyryla w mediach ukraińskich jest ogromna i niemożliwa do zebrania w całość na potrzeby tych badań, posłużono się metodą *case study*, która pozwala na wybranie próby reprezentatywnych danych. W tym celu posłużono się depeszami ukraińskiej niezależnej agencji informacyjnej UNIAN publikowa-

---

²⁶ L. Siljanovska, *The Informative Function of the Media: Negativism and the Ideological Component of News*, „Media & Mass Communication. Journal of International Scientific Publications” 2014, Vol. 3, s. 70.

²⁷ R. Leśniczak, *Asocjacja negatywizmu i personalizacji jako narzędzie komunikowania politycznego podczas kampanii parlamentarnej w Polsce w 2019 r.*, „Zeszyty Prasoznawcze” 2022, nr 65/2(250), s. 30.

²⁸ S. Michalczyk, *Nauka o komunikowaniu masowym: struktura i charakter dyscypliny*, [w:] *Studia nad mediami i komunikowaniem masowym*, red. J. Fras, Toruń 2007, s. 24.

²⁹ T. Gackowski, M. Łaczyński (red.), *Analiza wizerunku w mediach. Podręcznik*, Wyd. CeDeWu, Warszawa 2008, s. 19.

³⁰ K. Neuendorf, *The Content Analysis Guidebook*, Sage Publications, Thousand Oaks, CA 2002, s. 5-7.

nymi na jej oficjalnym portalu internetowym – unian.net³¹. *UNIAN to największa niepaństwowa agencja informacyjna w Ukrainie i najczęściej cytowane źródło informacji politycznych, gospodarczych i społecznych*. Wchodzi w skład 1+1 Media Group, grupy medialnej działającej na rynku ukraińskim od 1993 roku (wśród jej założycieli był Narodowy Związek Dziennikarzy Ukrainy i Związek Prawników Ukrainy), której obecnym właścicielem jest Igor Kołomojski. *W rankingu portali informacyjnych przeprowadzonym przez firmę sondażową Kantar CMeter w październiku 2022 roku wspomniany portal okazał się jednym z najczęściej odwiedzanych serwisów informacyjnych na Ukrainie z 19% udziałem w rynku*³².

Na potrzeby analizy zebrano teksty informacyjne (depesze) zawierające w swoim składzie frazę (słowa kluczowe) „patriarcha Cyryl” w dowolnej formie gramatycznej. Takich tekstów w okresie pierwszych 18 miesięcy wojny zidentyfikowano 57; 15 z nich było opatrzonych materiałem video. Za jednostkę analizy³³ wzięto pojedynczy tekst informacyjny spełniający kryteria badań³⁴. Zakres analizy objął przedział czasowy: od 24 lutego 2022 do 24 sierpnia 2023 r.

W trakcie badań sformułowano cztery hipotezy kierunkowe:

HK1: Wypowiedzi i działania patriarchy Cyryla przekazywane przez UNIAN nie wykazują znamion agresywnego zaangażowania ideologicznego i politycznego, dlatego nie dają podstaw do niechęci wobec UKP (PM) i odpływu z niego wiernych.

HK2: Wypowiedzi i działania patriarchy Cyryla przekazywane przez UNIAN są zdeterminowane przez silne zaangażowanie ideologiczne i polityczne, dlatego dają podstawy do niechęci wobec UKP (PM) i odpływu z niego wiernych.

---

³¹ Istnieją dwie równoległe wersje portalu internetowego agencji UNIAN: rosyjskojęzyczna – unian.net i ukraińskojęzyczna – unian.ua; w niniejszych badaniach analizowano rosyjskojęzyczny kontent informacyjny.

³² Kantar CMeter, *Reyting saytiv Kantar: ukrajintsy povernulysya do onlayn-shopingu*, detektor media 22.11.2022, <https://ms.detektor.media/trendi/post/30744/2022-11-29-reyting-saytiv-kantar-ukrajintsi-povernulysya-do-onlayn-shopingu/> (dostęp: 1.06.2023).

³³ D. Prasad, *Content Analysis. A Method in Social Science Research*, [w:] D.K. Lal Das, V. Bhaskaran (eds.), *Research Methods for Social Work*, Rawat, New Delhi 2008, s. 186.

³⁴ Jednostką pomiarową jest każdorazowa depesza, w której treści pojawia się fraza „patriarcha Cyryl”. W badaniach uwzględniono materiał video dołączony do niektórych depesz jako jej integralny składnik. Z badań nie wykluczano także materiałów satyryczno-parodystycznych z uwagi na to, że mają istotny wpływ na sposób kreowania wizerunku.

HK3: Komentarze redakcyjne, wypowiedzi ekspertów i inne materiały zredagowane przez UNIAN osadzają wypowiedzi i działania patriarchy w kontekście agresywnej polityki Rosji przeciwko Ukrainie, z tej racji dają prawo do negatywnej oceny UKP (PM) i stanowią podstawę do migracji wiernych z jego struktur.

HK4: Komentarze redakcyjne, wypowiedzi ekspertów i inne materiały zredagowane przez UNIAN dotyczące wypowiedzi i działań patriarchy Cyryla nie mają żadnego odniesienia do agresywnej polityki Rosji przeciwko Ukrainie, z tej racji nie dają prawa do formułowania negatywnej oceny UKP MP i nie stanowią podstawy do migracji wiernych z jego struktur.

W celu weryfikacji hipotez badawczych skonstruowano klucz kategoryzacyjny zbudowany wokół cechy: NEGATYWIZM PRZEKAZU.

Definicja cechy: negatywna ocena mająca charakter systemowy i aprioryczny, z jaką publikacje mediów ukraińskich przedstawiają obraz patriarchy moskiewskiego Cyryla, jego osoby, działań i wypowiedzi lub zdarzeń z życia prywatnego. Kategorie w ramach cechy:

1. Negatywna ocena osoby patriarchy Cyryla przez UNIAN
2. Negatywna ocena wypowiedzi i działań patriarchy Cyryla przez UNIAN
3. Negatywna forma przekazu informacji (sensacja, skandal, kpina, ironia) w depeszach UNIAN-u.

WYNIKI ANALIZY ILOŚCIOWEJ I JAKOŚCIOWEJ

W celu weryfikacji postawionych pytań i hipotez badawczych w pierwszym kroku dokonano typologizacji depesz w układzie chronologicznym pod kątem występowania znamion zaangażowania patriarchy Cyryla w konflikt.

Tabela 2 prezentuje: 1) łączną liczbę publikacji informacyjnych (depezy) zamieszczonych w portalu unian.net w okresie od 24 lutego 2022 do 24 sierpnia 2023 r. w układzie miesięcznym, dotyczących patriarchy Cyryla, 2) liczbę depesz wskazujących na jego bezpośrednio zaangażowanie w konflikt, 3) liczbę depesz wskazujących na jego pośrednio zaangażowanie w konflikt. Poprzez bezpośrednio zaangażowanie należy rozumieć osobisty udział patriarchy w promocji agresywnych działań przeciwko suwerenności i integralności Ukrainy zarówno w formie czynnej (cytaty wypowiedzi i opisy działań patriarchy), jak również w formie biernej (relacje osób trzecich

na temat jego osobistego udziału). Wśród takich form zaangażowania odnajdujemy: osobiste głoszenie przez Cyryla ideologii *ruskiego miru*; potępienie tej ideologii i jej głosiciela – Cyryla³⁵, obciążenie Cyryla przez duchownych odpowiedzialnością za zbombardowanie soboru preobrażeńskiego w Odesie³⁶ czy mianowanie przez Cyryla kapelana wojennego na terytorium okupowanej Ukrainy³⁷. Formy zaangażowania pośredniego w konflikt to m.in.: działalność Cyryla na rzecz służb bezpieczeństwa³⁸, propozycja rozejmu na Boże Narodzenie³⁹ czy krytyka mężczyzn unikających poboru do armii⁴⁰. Dane z analizy treści depeesz wskazują na duże osobiste zaangażowanie patriarchy Cyryla: bezpośrednie zaangażowanie – 28 depeesz, tj. 49% wszystkich, pośrednie zaangażowanie – 19 depeesz, tj. 33% ogółu depeesz. Ogólna ilość depeesz wskazujących na zaangażowanie wynosi 47 (28+19), tj. 82% ogółu. Dane te jednoznacznie świadczą o dużym stopniu zaangażowania Cyryla w konflikt w depeeszech UNIAN-u, a w rezultacie o wysokim stopniu personalizacji konfliktu jako strategii budowania wizerunku Cyryla przez tę agencję. Układ chronologiczny depeesz wskazuje na stałą obecność depeesz wskazujących na bezpośredni i pośredni udział Cyryla w konflikcie.

---

³⁵ V. Orlova, *Bunt w UPTs MP: sviashchenniki trebuyut otdat' patriarckha Kirilla pod tserkovnyi tribunal*, unian.net 21.04.2022, <https://www.unian.net/society/bunt-v-upc-mp-svyashchenniki-trebuyut-otdat-patriarha-kirilla-pod-cerkovnyy-tribunal-novosti-ukrainy-11795469.html> (dostęp: 12.07.2023).

³⁶ L. Kozovaya, „*Spasibo, russkiye brat'ya*”: *klirik zapisal emotsionalnoye video iz ruin cobora v Odesse*, unian.net 23.07.2023, <https://www.unian.net/war/spaso-preobrazhenskiy-sobor-v-odesse-razrushen-klirik-zapisal-emotsionalnoe-video-novosti-odessy-12337764.html> (dostęp: 30.07.2023).

³⁷ T. Otovskaya, *Patriarkh Kirill naznachil glavnogo sviashchennika dla voyny v Ukraine*, unian.net 6.04.202, <https://www.unian.net/russianworld/patriarh-kirill-naznachil-glavnogo-svyashchennika-dlya-voyny-v-ukraine-foto-12208350.html> (dostęp: 12.07.2023).

³⁸ V. Prokhorenko, *Patriarkh byl shpionom KGB v Shveytsarii*, unian.net 5.02.2023, <https://www.unian.net/russianworld/smi-vyyasnili-chem-zanimalsya-patriarh-kirill-v-ryadah-kgb-v-zheneve-12134079.html> (dostęp: 30.07.2023).

³⁹ Yu. Kobzar, *Glava RPTs patriarkh Kirill tsinichno prizval k peremiryu na Rozhdestvo*, unian.net 23.01.2023, <https://www.unian.net/war/voyna-v-ukraine-patriarh-kirill-gundyayev-prizval-ustanovit-rozhdestvenskoe-peremirie-12100005.html> (dostęp: 17.07.2023).

⁴⁰ L. Zhernovskaya, *Patriarkh Kirill prizval bogatykh skinit'sya na nuzhdy Rossii, chtoby „obresti spaseniye”*, unian.net 2.04.2023, <https://www.unian.net/russianworld/patriarh-kirill-prizval-bogatykh-skinutsya-na-nuzhdy-rossii-chtoby-obresti-spasenie-12203262.html> (dostęp: 25.06.2023).

Tab. 2. ZAANGAŻOWANIE W KONFLIKT. Bezpośrednie i pośrednie zaangażowanie patriarchy Cyryla w konflikt rosyjsko-ukraiński na podstawie tekstów i materiałów video na portalu unian.net w układzie chronologicznym.

Miesiąc i rok	Liczba wszystkich depe- sz dotyczących patriarchy Cyryla	Depesze wskazujące na bezpośrednie zaangażowanie	Depesze wskazujące na pośrednie zaangażowanie
Luty 2022	0	0	0
Marzec 2022	0	0	0
Kwiecień 2022	7	6	1
Maj 2022	2	2	0
Czerwiec 2022	7	6	0
Lipiec 2022	1	1	0
Sierpień 2022	2	2	0
Wrzesień 2022	3	0	2
Październik 2022	3	1	1
Listopad 2022	0	0	0
Grudzień 2022	2	0	2
Styczeń 2023	7	4	3
Luty 2023	1	0	1
Marzec 2023	1	0	1
Kwiecień 2023	7	4	2
Maj 2023	4	0	1
Czerwiec 2023	1	0	1
Lipiec 2023	8	4	3
Sierpień 2023	1	0	1
OGÓŁEM	57 (100%)	28 (49%)	19 (33%)

Źródło – opracowanie własne.

Drugim krokiem w podjętej analizie było zidentyfikowanie obecności negatywizmu, jego form i intensywności w przekazach UNIAN-u. Materiał analityczny w odniesieniu do cechy negatywizmu został podzielony na następujące rodzaje: 1) depesze dotyczące patriarchy Cyryla ogółem, 2) depesze negatywne w warstwie informacyjnej i komentatorskiej, 3) depesze o treści neutralnej z negatywnym komentarzem, 4) depesze o treści neutralnej przedstawio-

nej w negatywnym kontekście, 5) depeze neutralne zarówno w warstwie informacyjnej, jak i komentatorskiej.

Tabela 3. NEGATYWIZM PRZEKAZU. Negatywny obraz patriarchy Cyryla rysowany w depeszach UNIAN-u w układzie chronologicznym z podziałem na rodzaje.

Miesiąc i rok	Depesze dotyczące patriarchy Cyryla ogółem	Depesze negatywne w warstwie informacyjnej i komentatorskiej	Negatywny komentarz do neutralnej informacji	Negatywny kontekst neutralnej informacji	Depesza neutralna w warstwie informacyjnej i komentatorskiej
Luty 2022	0	0	0	0	0
Marzec 2022	0	0	0	0	0
Kwiecień 2022	7	6	0	1	0
Maj 2022	2	2	0	0	0
Czerwiec 2022	7	7	0	0	0
Lipiec 2022	1	1	0	0	0
Sierpień 2022	2	2	0	0	0
Wrzesień 2022	3	0	3	0	0
Październik 2022	3	1	1+1*	0	0
Listopad 2022	0	0	0	0	0
Grudzień 2022	2	1	0	1	0
Styczeń 2023	7	7	0	0	0
Luty 2023	1	1	0	0	0
Marzec 2023	1	1	0	0	0
Kwiecień 2023	7	5	1	1	0
Maj 2023	4	0	2	1*	1
Czerwiec 2023	1	0	0	1	0
Lipiec 2023	8	4	1	2	1
Sierpień 2023	1	0	0	1	0
OGÓŁEM	57 (100%)	38 (67%)	8+1* (16%)	7+1* (14%)	2 (3%)

*Materiał o charakterze parodystycznym. Źródło – opracowanie własne.

W podziale depesz cechujących się negatywizmem wzięto pod uwagę ich budowę, która najczęściej obejmuje dwie warstwy: informacyjną i komentatorską. Najpopularniejszą frazą łączącą obie części w depeszach UNIAN-u jest wyrażenie „Jak wiadomo...”⁴¹. Zidentyfikowano 38 depesz przedstawiających negatywny wizerunek Cyryla zarówno w części informacyjnej, jak i komentatorskiej, tj. aż 67% ogółu depesz. Z kolei depesz całkowicie neutralnych wobec patriarchy (w warstwie informacyjnej i komentatorskiej) zidentyfikowano tylko 2, tj. 3% ogółu. Niewiele więcej jest depesz neutralnych z negatywnym kontekstem (najczęściej jest to asocjacja z osobą inkryminowaną, np. z przełożonym ławry pieczarskiej w Kijowie, metropolitą Pawłem, szeroko znanym w mediach ukraińskich pod wiele znaczącym pseudonimem „Pasza Mercedes”⁴² lub negatywne tło wydarzenia) – 8 depesz (14%), a także neutralnych zaopatrzonych w negatywny komentarz – 9 depesz (16%). Do obu ostatnich kategorii zaliczono po jednym materiale o charakterze ironiczno-satyrycznym.

Ostatnim krokiem w badaniach była identyfikacja różnych typów negatywizmu stosowanych w depeszach UNIAN-u. Budowanie negatywnego wizerunku ma bezpośredni wpływ na obniżenie wiarygodności osoby przedstawianej⁴³. Osoby postrzegane negatywnie są często przedmiotem krytyki, która ma charakter podmiotowy (w odniesieniu do osoby) lub przedmiotowy (w odniesieniu do wypowiedzi, zachowań czy stanu). Wypowiedzi negatywne zarówno podmiotowe, jak i przedmiotowe, mają znamiona dyskredytacji, przez którą rozumieć – zgodnie z definicją zaproponowaną przez Mirosława Karwata – krytykę, która ukierunkowana jest na pozbawienie osoby życia publicznego czci i zaufania społecznego. Ten rodzaj krytyki najczęściej nie ma wymiaru merytorycznego, lecz charakter wartościujący, interesowny i dyskwalifikacyjny, a jego celem jest postawienie osoby krytykowanej w złym świetle i zdezwauowanie⁴⁴.

---

⁴¹ L. Zhernovskaya, *Papa Rimskiy zayavil, chto khochet vstretit'sya z Patriarkhom Kirillom*, unian.net 1.05.2023, <https://www.unian.net/world/papa-rimskiy-zayavil-chto-hochet-vstretitsya-s-patriarhom-kirillom-12239712.html> (dostęp: 25.06.2023).

⁴² M. Gichko, *Eks-namestnik Lavry „Pasha Mercedes” pytaetsya svyazat' s patriarkhom Kirillom*, unian.net 27.04.2023, <https://www.unian.net/society/eks-namestnik-lavry-pasha-mersedes-pytaetsya-svyazatsya-s-patriarhom-kirillom-rossmi-12234867.html> (dostęp: 15.07.2023).

⁴³ J. Kaus, *Rola krytyki w kształtowaniu wizerunku człowieka w interakcjach międzyosobowych*, „Scripta Neophilologica Posnaniensia” 2019, nr XIX, s. 61.

⁴⁴ M. Karwat, *O złośliwej dyskredytacji Manipulowanie wizerunkiem przeciwnika*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 47.

Tabela 4. NEGATYWIZM PRZEKAZU. Typy negatywizmu wobec patriarchy Cyryla wraz z ich udziałem procentowym.

Typy negatywizmu	Liczba depezo o znamionach negatywizmu	Udział procentowy w stosunku do wszystkich depezo
Negatywna ocena osoby patriarchy Cyryla w komentarzach redakcyjnych – <i>ad personam</i>	21	39%
Negatywna ocena wypowiedzi lub działań patriarchy Cyryla w komentarzach redakcyjnych – <i>ad meritum</i>	12	23%
Negatywna forma przekazu (sensacja, skandal, kpina, ironia)	20	38%
OGÓŁEM	53	100%

Źródło – opracowanie własne.

W tabeli 4 cechę NEGATYWIZMU rozbito na trzy kategorie: 1) krytyczny stosunek redakcji do osoby patriarchy Cyryla, 2) do jego wypowiedzi i działań, a także 3) krytyczne formy przekazu dziennikarskiego, w postaci skandalu, sensacji, ironii, parodii czy kpiny. W zakresie stosunku do osoby (*ad personam*) negatywny wizerunek był często budowany z zastosowaniem form defamacyjnych (39% depezo), w rodzaju: „skandalizujący patriarcha”⁴⁵, „oszołom”⁴⁶, „odrażający patriarcha moskiewski”. W mniejszym zakresie (23% depezo) wizerunek patriarchy był budowany poprzez krytykę jego czynów i wypowiedzi (*ad meritum*), np. „metropolita tytoniowy”

⁴⁵ M. Gichko, „*Mezhdousobnaya boynia*”: patriarkh Kirill otmetilsya tsinichnymi zayavleniyami o „malorossakh” v mire, unian.net 16.04.2023, <https://www.unian.net/russianworld/mezhdousobnaya-boynya-patriarkh-kirill-otmetilsya-cinichnymi-zayavleniyami-o-malorossah-i-mire-12220794.html> (dostęp: 15.07.2023).

⁴⁶ I. Boyko, Panin nazval „urodami” Putina i patriarkha Kirilla posle obstrela Odessy Rossiyey, unian.net 25.04.2022, <https://www.unian.net/lite/stars/panin-otreagirowal-naraketnyy-obstrel-odessy-11800551.html> (dostęp: 17.07.2023).

„sprzedał swoją duszę diabłu”⁴⁷, „Cyryl popełnił zbrodnie moralne, błogosławiąc wojnę z Ukrainą i w pełni popierał agresywne działania wojsk rosyjskich na terytorium Ukrainy”⁴⁸. Najczęściej zarzucano Cyrylowi kłamstwo i cynizm, np. w odniesieniu do słów: „Federacja Rosyjska nigdy nikogo nie zaatakowała”⁴⁹. Krytyka obejmowała również jego stan emocjonalny, np. „patriarcha Cyryl ponownie wpadł w delirium”. Tego rodzaju negatywny obraz był tworzony najczęściej w komentarzach dziennikarskich do informacji nieraz semantycznie neutralnych. Ilustracją tego może być depesza z 1 maja 2023 r. zatytułowana „Papież chce się spotkać z patriarchą Cyrylem”, która dotyczy zamrożonych z powodu wojny relacji między papieżem i patriarchą. Do tej informacji dziennikarka Ludmyła Żernovskaja dołączyła negatywny komentarz dotyczący różnych „grzechów” Cyryla: „(...) Jak wiadomo, zwierzchnik Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego, Cyryl Gundiajew, usprawiedliwia rosyjską inwazję na Ukrainę i propaguje służbę w armii rosyjskiej. W marcu wręczył ikonę dowódcy Gwardii Narodowej Wiktorowi Zołotowowi, który stwierdził, że «przyspieszy to zwycięstwo» wojsk rosyjskich. Jesienią oświadczył, że Rosjanie będą mogli zmyć swoje grzechy, jeśli «poświęcą się», a chęć ratowania życia nazwał także wartością obcą Rosji. Cyryl nazwał niedawno «obronę ojczyzny» największym obowiązkiem i świętą sprawą”⁵⁰. Komentarz dziennikarki do informacji o potencjalnym spotkaniu papieża z patriarchą jest hasłowym powtórzeniem wcześniejszych jej depesz, m.in. z dn. 2 kwietnia 2023, w której czytamy: „We wrześniu zwierzchnik Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego powiedział, że okupanci zmyją swoje grzechy, jeśli poświęcą się w wojnie. Już zimą powiedział, że

---

⁴⁷ K. Shvarts, „*Tabachnyi mitropolit*” i agent KGB: vsplyli skandalnyye fakty o patriarkhe Kirille (video), unian.net 23.12.2022, <https://www.unian.net/russianworld/patriarh-kirill-oligarh-tabachnyy-mitropolit-i-agent-kgb-video-12087954.html> (dostęp: 17.07.2023).

⁴⁸ G. Bondar, *V UPTs MP trebuyut organizovat' tserkovnyi tribunal protiv patriarkha Kirilla*, unian.net 10.02.2022, <https://www.unian.net/society/v-upc-mp-trebuyut-organizovat-mezhdunarodnyy-cerkovnyy-tribunal-protiv-patriarha-kirilla-novosti-ukrainy-11781243.html> (dostęp: 13.06.2023).

⁴⁹ M. Gichko, „*Mezhdousobnaya boynia*”: patriarkh Kirill otmetilsya tsinichnymi zayavleniyami o „malorossakh” v mire, unian.net 16.04.2023, <https://www.unian.net/russianworld/mezhdousobnaya-boynya-patriarh-kirill-otmetilsya-cinichnymi-zayavleniyami-omalorossah-i-mire-12220794.html> (dostęp: 15.07.2023).

⁵⁰ L. Zhernovskaya, *Papa Rimskiy zayavil, chto khochet vstretit'sya z Patriarkhom Kirillom*, unian.net 1.05.2023, <https://www.unian.net/world/papa-rimskiy-zayavil-chto-hochet-vstretitsya-s-patriarhom-kirillom-12239712.html> (dostęp: 25.06.2023).

chęć ratowania życia jest wartością obcą Rosji”⁵¹ oraz informacji z dn. 21 kwietnia 2023 r., w której spotykamy cytowane słowa Cyryla: „Obrona Ojczyzny jest największym obowiązkiem i świętą sprawą dla każdego człowieka”⁵².

W ramach krytycznej formy przekazu można wyróżnić szerokie stosowanie komentarzy ironicznych⁵³ oraz materiałów o charakterze parodystycznym i szyderczo-satyrycznym. Formę sensacyjno-skandaliczną przybierają przede wszystkim materiały odnoszące się do kompromitujących wydarzeń życia osobistego: bogactwa i luksusu, kontrabandy⁵⁴, a także bieżących wydarzeń, wymierzonych przeciwko Cyrylowi, jak materiał video przedstawiający happening w Moskwie, gdzie na placu katedralnym zostały napisane czerwoną farbą słowa: „Gundiaj, nie ubij” („nie zabijaj”)⁵⁵. Jeden z materiałów video jest satyryczną produkcją UNIAN-u: wprawdzie postać Cyryla pojawia się w nim marginalnie, niemniej w tytule wybrzmiewa z całą siłą fraza: „Cyryl stał się gejem”. Do tego można dodać materiał parodystyczny zamieszczony na oficjalnej stronie jednej z rezydencji Cyryla w wyniku ataku hackerskiego, w którym pojawia się informacja na temat rzekomego błogosławieństwa udzielonego

---

⁵¹ L. Zhernovskaya, *Patriarkh Kirill prizval bogatykh skinut'sya na nuzhdy Rossii, chtoby „obresti spaseniye”*, unian.net 2.04.2023, <https://www.unian.net/russianworld/patriarh-kirill-prizval-bogatykh-skinut-sya-na-nuzhdy-rossii-chtoby-obresti-spasenie-12203262.html> (dostęp: 25.06.2023).

⁵² L. Zhernovskaya, *„Svyatoye delo”: Patriarkh Kirill nazval tsel' voyny v Ukraine*, unian.net 21.04.2023, <https://www.unian.net/russianworld/patriarh-kirill-nazval-voynu-v-ukraine-svyatoye-delom-dlya-kazhdogo-12228069.html> (dostęp: 25.06.2023).

⁵³ „(...) ironia zawsze negatywizuje systemową (dosłowną) treść użytego w takim trybie określenia, co jest podstawą do wyróżniania opartych na ironii rozmaitych deprecjatywnych illokucji – drwiny, szyderstwa, kpiny, a nawet obelgi (znieślawienia w rozumieniu Kodeksu karnego), ale też – w pewnych warunkach komunikacyjnych – ironia może fundować takie akty mowy, jak: żart, kawał, przekomarzanie się (...)”. Zob. K. Kłosińska, R. Zimny, P. Żukiewicz, *Sprawozdanie ze stanu ochrony języka polskiego za lata 2016–2017 – Język informacji politycznej*, 2018, <http://www.rjp.pan.pl>, s. 16.

⁵⁴ V. Prokhorenko, *Patriarkh byl shpionom KGB v Shveysarii*, unian.net 5.02.2023, <https://www.unian.net/russianworld/smi-vvyasnili-chem-zanimalsya-patriarh-kirill-v-ryadah-kgb-v-zheneve-12134079.html> (dostęp: 30.07.2023).

⁵⁵ L. Zhernovskaya, *V Moskve vozle Khrama Khrista Spasitel'a poyavilos' obrashcheniye k patriarkhu Kirillu (video)*, unian.net 12.01.2023, <https://www.unian.net/russianworld/antivoennaya-akciya-v-moskve-devushka-pustila-v-reku-plakat-12107244.html> (dostęp: 15.07.2023).

przez patriarchę ukraińskim siłom zbrojnym⁵⁶. Niewątpliwie tego rodzaju informacje i gatunki dziennikarskie wykorzystujące narzędzia agresji językowej nie mogły pozostawać obojętne na wizerunek Cyryla⁵⁷. Skala i intensywność zastosowanych środków dyskredytacji wizerunku patriarchy Cyryla pozwala mówić o świadomym i intencjonalnym stosowaniu strategii negatywizmu.

WNIOSKI

W wyniku przeprowadzonych badań sfalsyfikowano pierwszą hipotezę kierunkową (HK1), iż wypowiedzi i działania patriarchy Cyryla przekazywane przez portal unian.net nie wykazują znamion agresywnego zaangażowania politycznego, dlatego nie dają podstaw do migracji wiernych z UKP (PM) i jednocześnie potwierdzono prawdziwość drugiej hipotezy kierunkowej (HK2). Także potwierdzono słuszność trzeciej hipotezy kierunkowej (HK3), iż komentarze, wypowiedzi ekspertów i inne materiały zredagowane przez UNIAN osadzają wypowiedzi i działania patriarchy w kontekście agresywnej polityki Rosji przeciwko Ukrainie, z tej racji dają prawo do krytycznej oceny UKP (PM), i tym samym wykluczono zasadność czwartej hipotezy kierunkowej (HK4).

Weryfikacja hipotez badawczych dała jednoznaczną odpowiedź na pytanie o przesłanki, na podstawie których został zbudowany wizerunek patriarchy Cyryla w przekazach agencji UNIAN. Jest nią strategia negatywizmu medialnego, polegająca na intencjonalnym włączeniu obrazu Cyryla, jako zwierzchnika RKP, w kontekst negatywnej narracji na temat konfliktu rosyjsko-ukraińskiego. W badanych depeszach UNIAN-u można mówić o stosowaniu rodza-

---

⁵⁶ A. Pecheniuk, *Rezidentsiya patriarkha RPTs Kirilla „blogoslavila” kontrnastupleniye VSU*, unian.net 27.05.2023, <https://www.unian.net/curiosities/rezidenciya-patriarkha-rpc-kirilla-blagoslavila-kontrnastuplenie-vsu-12272469.html> (dostęp: 25.06.2023).

⁵⁷ „Agresja językowa – działanie językowe mające uczynić odbiorcy lub przedmiotowi wypowiedzi szkodę. Obejmuje następujące formy działań językowych: 1) jawne: a) krytyka i nagana, b) potępienie i osądzenie; 2) zakamuflowane: a) podejrzenie, posądzenie, pomówienie, b) kalumnia, oszczerstwo, potwarz, c) plotka, d) zdrada, denuncjacja, donos, anonim, e) dowcip i kawał, f) ironia. Z kolei formy agresji językowej dokonywane na forum publicznym dzielą się na: a) kompromitowanie, b) oskarżanie, c) podżeganie, d) ośmieszanie, wyśmiewanie, e) kpina, drwina, szyderstwo”. Zob. K. Kłosińska, R. Zimny, P. Żukiewicz, *Sprawozdanie...*, dz. cyt., s. 46.

ju negatywnej kliszy⁵⁸ w opisie i przedstawianiu osoby, wypowiedzi i działań Cyryla, w tym z wykorzystaniem materiałów kompromitujących i skandalizujących. Norwescy badacze, Johan Galtung i Mari Holmboe Ruge (1965), autorzy hipotezy kumulacji, już przeszło pół wieku temu podkreślali znaczenie skandalu, będącego rodzajem wiadomości o charakterze negatywnym dotyczących znanych osób⁵⁹. To tłumaczy epatowanie przez ukraińską agencję informacyjną nie tylko kontrowersyjnymi wypowiedziami Cyryla, ale również pikantnymi wydarzeniami z jego prywatnego życia. Jest to zamierzone działanie. Można tu mówić wręcz o swoistym progresywnym negatywizmie, dobrze znanym z pola medioznawczego. To, co negatywne, bardziej przyciąga uwagę odbiorcy medialnego, a w rezultacie przyczynia się do wzrostu zainteresowania mediów określoną kwestią⁶⁰.

Tak jednoznaczny, spójny i wyrazisty przekaz na temat religijnego przywódcy rosyjskiego prawosławia nie mógł obejść się bez reperkusji dla prawosławnych, dla których pozostaje duchowym przywódcą. Potwierdzają to dane statystyczne zgromadzone i zanalizowane przez ukraińską sondażownię socjologiczną – Centrum Razumkowa (Razumkov Centre). Dane zebrane w listopadzie 2023 r. jednoznacznie pokazują, że stosunek Ukraińców do UKP (PM) był negatywny (stosunek pozytywny – 12%, obojętny – 19% i negatywny – 58,5%), który nasilił się w wyniku rozpoczęcia wojny w 2022 r. (w 2021 r. odpowiednio 34%, 24% i 20%) i wyrażał się częściej niż w stosunku do jakiegokolwiek innej organizacji religijnej w Ukrainie⁶¹. Większość przedstawicieli badanych grup wyznaniowych miało negatywny stosunek do UKP (PM) (z wyjątkiem wiernych samego UKP (PM), którzy byli w większości nastawieni pozytywnie, oraz tych, którzy nie identyfikują się z żadną religią, z których względna

---

⁵⁸ Termin cliché oznacza „negatyw”, działanie, które opiera się wybiórczym podejściu do informacji, opinii, opisu faktów, wskutek czego powstaje zniekształcony obraz osoby, przedstawionej w kategorii negatywnej, nieraz przy użyciu materiałów skandalizujących.

⁵⁹ J. Galtung, M.H. Ruge, *The structure of foreign news: The presentation of the Congo, Cuba and Cyprus crises in four Norwegian newspapers*, „Journal of Peace Research” 1965, no. 2(1), s. 71.

⁶⁰ J.T. Cacioppo, G.G. Berntson, *Relationship between attitudes and evaluative space: A critical review, with emphasis on the separability of positive and negative substrates*, „Psychological Bulletin” 1994, no. 115(3), s. 401.

⁶¹ Yu. Yakimenko, A. Bychenko, M. Mishchenko, *Ukaryjns 'ke suspil' stvo ...*, dz. cyt., s. 18.

większość jest obojętna)⁶². Na pytanie: „W jakich warunkach powinien istnieć UKP (PM)?”, tylko 4,5% respondentów odpowiedziało, że powinien on działać bez żadnych ograniczeń, 3% – że może istnieć, ale jego oficjalna nazwa powinna wyraźnie wskazywać, że jest on integralną częścią RKP, 9% – że może działać dalej ale pod warunkiem, że ogłosi autokefalię i całkowicie wycofa się z kanonicznego podporządkowania RKP, 12% – że zjednoczy się z PKU, a większość (55,5%) jest zdania, że konieczne jest zakazanie działalności UKP (PM)⁶³. Oceniając rolę UKP (PM) na czasowo okupowanych terytoriach Ukrainy, 47% respondentów uznało, że przedstawiciele duchowieństwa UPC (MP) szerzą rosyjską propagandę, usprawiedliwiając działania Rosji, 34% respondentów było zdania, że współpracują z rosyjskimi władzami okupacyjnymi⁶⁴.

Reasumując, głęboka nieufność obywateli Ukrainy wobec działalności UKP (PM) wyrażona w wyżej przedstawionych badaniach opinii publicznej ma swoje wyraźne przyczyny. Są nimi przede wszystkim brak realnego odcięcia się UKP (PM) od struktur RKP, a w szczególności od ideologa *russkiego miru* – patriarchy Cyryla, który w imię braterstwa i jedności Świętej Rusi usprawiedliwia wojnę, co więcej, błogosławi tych, którzy z bronią w ręku udają się na ukraińską ziemię, jądro Świętej Rusi i jej historyczną „chrzcielnicę”. Stąd zbieżność negatywnego wizerunku patriarchy moskiewskiego Cyryla z migracją wiernych z UKP (PM) do innych Kościołów prawosławnych nie tylko nie jest przypadkowa, ale ma uzasadnione przyczyny, które leżą przede wszystkim w zbrojnej agresji Rosji przeciw Ukrainie, która osobiście obciąża i dyskredytuje patriarchę Cyryla, jako przywódcę rosyjskiego prawosławia.

BIBLIOGRAFIA

Baluk W., Doroshko M., *The role of the Russian Orthodox Church in the context of the Russian-Ukrainian armed conflict*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2021, nr LVI(3), 121-140.

Cacioppo J.T., Berntson G.G., *Relationship between attitudes and evaluative space: A critical review, with emphasis on the*

---

⁶² Tamże, s. 19.

⁶³ Tamże, s. 21.

⁶⁴ Tamże, s. 22.

- separability of positive and negative substrates*, "Psychological Bulletin" 1994, no. 115(3), 401–423.
- Gackowski T., Łączyński M. (red.), *Analiza wizerunku w mediach. Podręcznik*, Wyd. CeDeWu, Warszawa 2008.
- Galtung J., Ruge M.H., *The structure of foreign news: The presentation of the Congo, Cuba and Cyprus crises in four Norwegian newspapers*, „Journal of Peace Research” 1965, no. 2(1), s. 64-90.
- Karwat M., *O złośliwej dyskredytacji Manipulowanie wizerunkiem przeciwnika*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Kaus J., *Rola krytyki w kształtowaniu wizerunku człowieka w interakcjach międzyosobowych*, „Scripta Neophilologica Posnaniensia” 2019, nr XIX, s. 61-70.
- Leśniczak R., *Asocjacja negatywizmu i personalizacji jako narzędzie komunikowania politycznego podczas kampanii parlamentarnej w Polsce w 2019 r.*, „Zeszyty Prasoznawcze” 2022, nr 65/2(250), s. 27-44.
- Leśniczak R., *Personalizacja wizerunku medialnego instytucjonalnego Kościoła katolickiego w kontekście nadużyć niektórych duchownych wobec nieletnich. Analiza polskich tygodników opinii (2018–2019)*, „Studia Medioznawcze” 2020, nr 21/2(81), s. 554-568.
- Łączyński M., *Analiza wizerunku*, [w:] *Metody badania wizerunku w mediach. Czym jest wizerunek. Jak i po co należy go badać*, (red.) T. Gackowski, M. Łączyński, CeDeWu Sp. z o.o., Warszawa 2009, s. 79-104.
- Michalczyk S., *Nauka o komunikowaniu masowym: struktura i charakter dyscypliny*, [w:] *Studia nad mediami i komunikowaniem masowym*, red. J. Fras, Toruń 2007, s. 11-27.
- Neuendorf, K., *The Content Analysis Guidebook*, Sage Publications, Thousand Oaks, CA 2002.
- Plokhly S., Sysyn F., *Religion and nation in modern Ukraine*, Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, Toronto-Edmonton 2003.
- Polantseva A., *„Simfoniya” vlastey v Vizantii i Rossii kak preymnitsy Vizantiyskoy imperii*, „Nauchnyi Zhurnal Kubanskogo Gosudarstvennogo Agrarnogo Universiteta” 2016, nr 118 (4), s. 1513-1529.
- Prasad D., *Content Analysis. A Method in Social Science Research*, [w:] D. K. Lal Das, V. Bhaskaran (Eds.), *Research Methods for Social Work*, Rawat, New Delhi 2008, s. 173-199.

Siljanovska L., *The Informative Function of the Media: Negativism and the Ideological Component of News*, „Media & Mass Communication. Journal of International Scientific Publications” 2014, Vol. 3, s. 64-70.

Suslov M., *The Russian Orthodox Church and the Crisis in Ukraine*, [w:] *Churches in the Ukrainian Crisis*, ed. A. Kravchuk, Th. Bremer, Palgrave Macmillan 2016.

Wojcik K., *Public relations. Wiarygodny dialog z otoczeniem*, Wolters Kluwer SA, Warszawa 2015.

Zolotov A., *The old new player*, “Russian Profile” 2010, no. 7(2).

NETOGRAFIA

Bondar G., *V UPTs MP trebuyut organizovat' tserkovnyi tribunal protiv patriarkha Kirilla*, unian.net 10.02.2022, <https://www.unian.net/society/v-upc-mp-trebuyut-organizovat-mezhdunarodnyy-cerkovnyy-tribunal-protiv-patriarha-kirilla-novosti-ukrainy-11781243.html> (dostęp: 13.06.2023).

Boyko I., *Panin nazval „urodami” Putina i patriarkha Kirilla posle obstrela Odessy Rossiyey*, unian.net 25.04.2022, <https://www.unian.net/lite/stars/panin-otreagirowal-na-raketnyy-obstrel-odessy-11800551.html> (dostęp: 17.07.2023).

Brylov D., Kalenychenko T., Kryshtal A., *Mapping the Religious Landscape of Ukraine*, (Peaceworks no. 193), US Institute of Peace, Washington 2023.

Coyle J.J., *Ukraine May Be Getting Its Own Church, but Not as Fast as Poroshenko Thinks*, Atlantic Council 24.04.2018, www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/ukraine-may-be-getting-its-own-church-but-not-as-fast-as-poroshenko-thinks (dostęp: 9.12.2023).

Gichko M., *„Byla zadacha vziat' nas golymi rukami”: patriarkh Kirill nashel „prichinu” voyny v Ukraine*, unian.net 10.04.2023, <https://www.unian.net/russianworld/byla-zadacha-vzyat-nas-golymi-rukami-patriarh-kirill-nashel-prichinu-voyny-v-ukraine-12212535.html> (dostęp: 15.07.2023).

Gichko M., *Eks-namestnik Lavry „Pasha Mercedes” pytayetsya svyazat' s patriarkhom Kirillom*, unian.net 27.04.2023, <https://www.unian.net/society/eks-namestnik-lavry-pasha-mercedes-pytaetsya-svyazatsya-s-patriarkhom-kirillom-rossmi-12234867.html> (dostęp: 15.07.2023).

Gichko M., „*Mezhdousobnaya boynia*”: *patriarkh Kirill otmetilsya tsinichnymi zayavleniyami o „malorossakh” v mire*, unian.net 16.04.2023, <https://www.unian.net/russianworld/mezhdousobnaya-boynya-patriarh-kirill-otmetilsya-cinichnymi-zayavleniyami-o-malorossah-i-mire-12220794.html> (dostęp: 15.07.2023).

Higgins A., *Evidence Grows of Russian Orthodox Clergy’s Aiding Ukraine Rebels*, The New York Times 6.09.2014, www.nytimes.com/2014/09/07/world/europe/evidence-grows-of-russian-orthodox-clergys-aiding-ukraine-rebels.html (dostęp: 19.12.2024).

Kantar CMeter, *Reyting saytiv Kantar: ukrayintsy povernulisya do onlayn-shopingu*, detektor media 22.11.2022, <https://ms.detektor.media/trendi/post/30744/2022-11-29-reytyng-saytiv-kantar-ukraintsi-povernulysya-do-onlayn-shopingu/> (dostęp: 1.06.2023).

Kłosińska K., Zimny R., Żukiewicz P., *Sprawozdanie ze stanu ochrony języka polskiego za lata 2016-2017 – Język informacji politycznej*, 2018, <http://www.rjp.pan.pl>.

KMIS: Bilshist’ ukrayintsiv – za zaboronu UPTs (MP), BBC News Ukrajina 27.12.2022, <https://www.bbc.com/ukrainian/features-64112628> (dostęp: 19.01.2024).

Kobzar Yu., *Glava RPTs patriarkh Kirill tsinichno prizval k peremiryu na Rozhdestvo*, unian.net 23.01.2023, <https://www.unian.net/war/voyna-v-ukraine-patriarh-kirill-gundyaev-prizval-ustanovit-rozhdestvenskoe-peremirie-12100005.html> (dostęp: 17.07.2023).

Kozovaya L., „*Spasibo, russkiye brat’ya*”: *klirik zapisal emotsionalnoye video iz ruin cobora v Odesse*, unian.net 23.07.2023, <https://www.unian.net/war/spaso-preobrazhenskiy-sobor-v-odesse-razrushen-klirik-zapisal-emocionalnoe-video-novosti-odessy-12337764.html> (dostęp: 30.07.2023).

Lazur N., „*Eto kolybel nashey tsyvilizatsii*”: *rossiyskiy patriarch Kirill tsinichno prizval mir zashchitit’ Lavru*, 24 Kanal 12.03.2023, https://24tv.ua/ru/vyselenie-monahov-iz-kievo-pecherskoj-lavry-patriarh-kirill-zhaluetsja_n2272318 (dostęp: 21.07.2023).

Melnyk M., *Kanoniczne terytorium rosyjskiej Cerkwi prawosławnej. Co to jest?*, teologiapolityczna.pl 18.03.2022, <https://teologiapolityczna.pl/marek-melnyk-kanoniczne-terytorium-cerkwi> (dostęp: 15.07.2023).

Mikhailova N., *Metropolitan Onuphry: The Blame for the War That Is Going on Is Attributable Not to God, but to Man*, Pravmir.com

- 20.07.2015, www.pravmir.com/interview-with-metropolitan-onuphry-about-the-war-in-donbas (dostęp: 9.12.2023).
- Orlova V., *Bunt w UPTs MP: sviashchenniki trebuyut odat' patriarkha Kirilla pod tserkovnyi tribunal*, unian.net 21.04.2022, <https://www.unian.net/society/bunt-v-upc-mp-svyashchenniki-trebuyut-otdat-patriarha-kirilla-pod-cerkovnyy-tribunal-novosti-ukrainy-11795469.html> (dostęp: 12.07.2023).
- Otovskaya T., *Patriarkh Kirill naznachil glavnogo sviashchennika dla voyny v Ukraine*, unian.net 6.04.202, <https://www.unian.net/russianworld/patriarh-kirill-naznachil-glavnogo-svyashchennika-dlya-voyny-v-ukraine-foto-12208350.html> (dostęp: 12.07.2023).
- Pecheniuk A., *Rezidentsiya patriarkha RPTs Kirilla „blogoslavila” kontrnastupleniye VSU*, unian.net 27.05.2023, <https://www.unian.net/curiosities/rezidenciya-patriarha-rpc-kirilla-blagoslovila-kontrnastuplenie-vsua-12272469.html> (dostęp: 25.06.2023).
- Postanova Soboru Ukrayins'koy Pravoslavnoy Tserkvy vid 27 travnia 2022 roku*, news.churuch.ua 27.05.2022, <https://web.archive.org/web/20220528095136/https://news.church.ua/2022/05/27/postanova-soboru-ukrajinskoji-pravoslavnoji-cerkvi-vid-27-travnja-2022-roku/> (dostęp: 17.01.2024).
- Prokhorenko V., *Patriarkh byl shpionom KGB v Shveytsarii*, unian.net 5.02.2023, <https://www.unian.net/russianworld/smi-vyyasnili-chem-zanimalsya-patriarh-kirill-v-ryadah-kgb-v-zheneve-12134079.html> (dostęp: 30.07.2023).
- Putin V., *Interv'yu Olivyeru Stounu*, Kremlin.ru 19.07.2019, <http://kremlin.ru/events/president/news/61057> (dostęp: 24.09.2022).
- Russian Holy Synod Issues Statement on Lawlessness and Violence in Ukraine*, Pravmir.com 28.02.2019, www.pravmir.com/russian-holy-synod-issues-statement-on-lawlessness-and-violence-in-ukraine (dostęp: 12.01.2024).
- Shvarts K., *„Tabachnyi mitropolit” i agent KGB: vsplyli skandalnye fakty o patriarkhe Kirille (video)*, unian.net 23.12.2022, <https://www.unian.net/russianworld/patriarh-kirill-oligarh-tabachnyy-mitropolit-i-agent-kgb-video-12087954.html> (dostęp: 17.07.2023).
- UPTs i dali ye chastinoyu Rosiys'koy pravoslavnoy tserkvy – vysnovok spetskomisyi. Shcho tse znachyt?*, BBC News Ukrayina 1.02.2023, <https://www.bbc.com/ukrainian/news-64485904> (dostęp: 13.01.2024).

Yakimenko Yu., Bychenko A., Mishchenko M., *Ukaryins'ke suspil'stvo, derzhava i tserkva pid chas viyny. Tserkovno-religijna sytuatsiya v Ukrayini – 2023*, Razumkov Tsentre, Konrad Adenaer Stiftung, Kyiv 2023, s. 18, <https://razumkov.org.ua/images/2023/12/19/2023-Religiya-F.pdf> (dostęp: 1.02.2024).

Zhernovskaya L., *Papa Rimskiy zayavil, chto khochet vstretit'sya z Patriarkhom Kirillom*, unian.net 1.05.2023, <https://www.unian.net/world/papa-rimskiy-zayavil-chto-hochet-vstretitsya-s-patriarkhom-kirillom-12239712.html> (dostęp: 25.06.2023).

Zhernovskaya L., *Patriarkh Kirill prizval bogatykh skinut'sya na nuzhdy Rossii, chtoby „obresti spaseniye”*, unian.net 2.04.2023, <https://www.unian.net/russianworld/patriarkh-kirill-prizval-bogatyh-skinutsya-na-nuzhdy-rossii-chtoby-obresti-spasenie-12203262.html> (dostęp: 25.06.2023).

Zhernovskaya L., *„Svyatoye delo”: Patriarkh Kirill nazval tsel' voyny v Ukraine*, unian.net 21.04.2023, <https://www.unian.net/russianworld/patriarkh-kirill-nazval-voynu-v-ukraine-svyatym-delom-dlya-kazhdogo-12228069.html> (dostęp: 25.06.2023).

Zhernovskaya L., *V Moskve vozle Khrama Khrista Spasitela poyavilos' obrashcheniye k patriarkhu Kirillu (video)*, unian.net 12.01.2023, <https://www.unian.net/russianworld/antivoennaya-akciya-v-moskve-devushka-pustila-v-reku-plakat-12107244.html> (dostęp: 15.07.2023).

PIOTR GRESZTA¹

DEMORALIZACJA W WOJSKU POLSKIM NA PRZYKŁADZIE
39 DYWIZJI PIECHOTY REZERWOWEJ²

MIGRATION OF BELIEVERS BETWEEN ORTHODOX CHURCHES
IN UKRAINE AND THE MEDIA IMAGE OF MOSCOW
PATRIARCH KIRILL

Streszczenie. Celem niniejszego artykułu jest ukazanie demoralizacji w szeregach 39 Dywizji Piechoty Rezerwowej we wrześniu 1939 roku oraz oszacowanie skali tego zjawiska, jak również jego wpływu na działania wojenne omawianej dywizji. W opracowaniu wyżej wskazanych zagadnień posłużyły przede wszystkim źródła w postaci relacji oraz wspomnień polskich wojskowych, którzy służyli w macierzystych oddziałach omawianego związku taktycznym. Uzupełnieniem materiału źródłowego stanowiły archiwalia jednostek Wehrmachtu, które toczyły boje z siłami 39 Dywizji Piechoty Rezerwowej.

Słowa kluczowe: Wojsko Polskie, dywizja, żołnierz, demoralizacja,

Abstract. The object of this article is to show demoralization in the 39th Reserve Infantry Division in September 1939 and to estimate the scale of this problem, as well as its impact on the warfare of this division. The study of the above-mentioned issues was supported mainly by sources in the form of stories and memoirs of Polish soldiers who served in the above described division. The source material was supplemented also by German archives of Wehrmacht units that fought with the troops from the 39th Reserve Infantry Division Polish Armed Forces.

Keywords: Polish Army, division, soldier, demoralization,

---

¹ Dr Piotr Greszta, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II.

² Niniejszy artykuł powstał w ramach realizacji projektu „Kampania polska 1939 – Synteza” finansowanego przez Ministerstwo Edukacji i Nauki na podstawie umowy nr MEiN/2021/DPI/319.

Problematyka upadku morale w szeregach Wojska Polskiego (dalej: WP) we wrześniu oraz w październiku 1939 roku pozostaje słabo zbadaną materią w historiografii. Zjawisko to nie było bynajmniej odosobnione i uwidoczniło się zwłaszcza w tych zgrupowaniach, w których niemały odsetek stanowili rezerwiści wywodzący się z mniej-szości narodowych. Jednym z nich była tytułowa 39 Dywizja Piechoty Rezerwowej (dalej: DPRez.). Dywizja ta była nietypowym związkiem taktycznym; jej rzeczywisty skład dalece różnił się od etatowego, a w trakcie działań wojennych dołączyły do niej liczne oddziały z innych formacji. Na potrzeby artykułu dokonano analizy demoralizacji w sztabie dywizji, służbach oraz macierzystych jednostkach liniowych (głównie piechoty), gdzie zjawisko to było najbardziej widoczne.

Celem niniejszego opracowania jest ukazanie stopnia szeroko rozumianej demoralizacji³ w szeregach 39 DPRez. oraz jego wpływu na przebieg działań bojowych prowadzonych przez tę dywizję. Do jego napisania wykorzystano w szczególności relacje żołnierzy oraz oficerów, co wynika z faktu, iż nie zachowała się dokumentacja aktowa omawianej dywizji w przedmiocie opisywanego problemu. Niemniej źródła te pozwalają w dużej mierze odtworzyć atmosferę, jaka panowała zarówno w dowództwie, jak i oddziałach. Przydatny okazał się zwłaszcza cykl artykułów wspomnieniowych szefa sztabu dywizji⁴. Za równie istotne należy uznać przekazy wojskowych, które zdeponowano w poszczególnych archiwach. Pod tym względem nadzwyczaj bogato prezentują się zwłaszcza materiały zdeponowane w Instytucie Polskim i Muzeum gen. Sikorskiego w Londynie. Mniejszą wartość poznawczą przedstawia za to – nasycona wieloma nieścisłościami – relacja dowódcy 39 DPRez. zamieszczona w edycji

---

³ Na potrzeby niniejszego artykułu – zgodnie z definicją Słownika Języka Polskiego PWN – za demoralizację uznano wszelkie działania, które zmierzają do odrzucenia obowiązujących norm moralnych oraz łamania prawa, jak również czyjeś zachowania powodujące u innych odrzucenie takich norm. Zob. Słownik Języka Polskiego PWN, Demoralizacja, <https://sjp.pwn.pl/sjp/demoralizacja;2554658.html> (dostęp: 20.05.2024).

⁴ W. Wisłocki, *Zapomniana bitwa*, „Bellona”, 1952, z. 3; tenże, *Zapomniana bitwa (dokończenie)*, „Bellona”, 1952, z. 4; tenże, *Dwie decyzje. Ze wspomnień szefa sztabu 39 rez. D.P.*, „Bellona”, 1959, z. 4; tenże, *Ostatnie dni 39 Dywizji Piechoty*, „Bellona”, 1962, z. 3.

źródłowej pod redakcją Eugeniusza Kozłowskiego⁵. Uzupełnienie bazy źródłowej stanowią dokumenty aktowe tych jednostek Wehrmachtu⁶, którym przyszło zmierzyć się we wrześniu 1939 r. z oddziałami opisywanej dywizji WP.

Zgodnie z planem mobilizacyjnym „W” zamierzano utworzyć rezerwowe dywizje piechoty. Jedną z nich była 39 DPRez., której dowództwo składać się miało z kadry Centrum Wyszkożenia Piechoty (dalej: CWP) w Rembertowie. Na jej dowódcę wyznaczono gen. bryg. Brunona Olbrychta – dotychczas pełniącego funkcję komendanta CWP. Planowe zmobilizowanie dywizji miało nastąpić w ramach drugiego rzutu mobilizacji powszechnej na obszarze aż czterech Okręgów Korpusów i na terenie kilkunastu garnizonów, w drugim tygodniu wojny, osiągając generalną gotowość bojową w ciągu trzech dni, tj. do 10 września⁷. Pierwotnie zaplanowana struktura oddziałów piechoty i artylerii (bez innych rodzajów broni oraz służb) w ramach 39 DPRez. prezentowała następująco:

- 93 pułk piechoty rezerwowy (sztab) [jednostka mobilizująca – 72 pułk piechoty]:
  - I batalion (jednostka mobilizująca – 72 pułk piechoty);
  - II batalion (jednostka mobilizująca – 8 pułk piechoty legionów);
  - III batalion (jednostka mobilizująca – 15 pułk piechoty);
- 94 pułk piechoty rezerwowy (sztab) [jednostka mobilizująca – 2 pułk piechoty legionów]:
  - I batalion (jednostka mobilizująca – 2 pułk piechoty legionów);
  - II batalion (jednostka mobilizująca – 3 batalion strzelców);
  - III batalion (jednostka mobilizująca – 9 pułk piechoty legionów);
- 95 pułk piechoty rezerwowy (sztab) [jednostka mobilizująca – 22 pułk piechoty]:
  - I batalion (jednostka mobilizująca – 22 pułk piechoty);
  - II batalion (jednostka mobilizująca – 34 pułk piechoty);

---

⁵ B. Olbrycht, *Relacja dowódcy 39 rezerwowej Dywizji Piechoty o działaniach dywizji*, [w:] *Wojna obronna Polski 1939. Wybór źródeł*, red. E. Kozłowski, Warszawa 1968. Relację ta można odnaleźć ponadto w zasobach archiwalnych. Zob. Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego ([dalej: CAW-WBH], II.3.3, B. Olbrycht, Relacja dowódcy 39 D.P., k. 204-218.

⁶ W tym wypadku wykorzystano materiały archiwalne zgromadzone w Bundesarchiv-Militärarchiv we Fryburgu Bryzgowijskim.

⁷ Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego (dalej: IPMS), B.I.82/A, W. Wisłocki, 39 Dywizja Piechoty. Wrzesień 1939, s. 1-4.

- III batalion (jednostka mobilizująca – 7 pułk piechoty legionów);
- 51 pułk artylerii lekkiej (sztab) [jednostka mobilizująca – 28 pułk artylerii lekkiej]:
  - I dywizjon (jednostka mobilizująca – 28 pułk artylerii lekkiej);
  - II dywizjon (jednostka mobilizująca – 3 pułk artylerii lekkiej legionów);
  - III dywizjon (jednostka mobilizująca – 18 pułk artylerii lekkiej)⁸.

Wskutek nieoczekiwanego przebiegu działań wojennych przyspieszony został proces mobilizacyjny 39 DPRez., którego początek wyznaczono na dzień 5 września. Chaos organizacyjny, jak również załamania się polskiej obrony spowodowały, że wiele oddziałów, które miały znaleźć się w składzie opisywanej jednostki, włączono do innych formacji wojskowych, celem ratowania sytuacji wojennej na innych odcinkach frontu. Szczególnie dotkliwa była utrata pododdziałów łącznościowych oraz żandarmerii. Taki stan rzeczy źle wpłynął na nastroje w dowództwie. Obawiano się bowiem, iż 39 DPRez. stanie się zdekompletowanym związkiem taktycznym, niezdolnym do nawiązania równorzędnej walki z potencjalnym przeciwnikiem⁹. Ostatecznie w składzie dywizji nie znalazły się następujące jednostki piechoty i artylerii: I batalion 93 pułku piechoty rezerwowego (wraz ze sztabem) [dalej: pprez.], I i II batalion 94 pprez. (wraz ze sztabem) oraz III dywizjon 51 pułku artylerii lekkiej¹⁰.

Kolejne niepowodzenia na polach bitew nie napawały szczególnym optymizmem. Chaos w Naczelnym Dowództwie (dalej: ND) wydłużał proces decyzyjności, znacząco utrudniając dalszą mobilizację 39 DPRez., która wciąż pozostawała do dyspozycji ND jako odwód. Zamieszanie informacyjne sprawiło natomiast, że do sztabu dywizji docierały przesadzone wieści o zbliżających się zagonach zmechanizowanych wroga. Wiadomości te wstrząsnęły gen. Olbrychtem, który doznał załamania nerwowego i uznał, że tej wojny

---

⁸ Tamże, s. 2-3; R. Rybka, K. Stepan, *Najlepsza broń. Plan Mobilizacyjny „W” i jego ewolucja*, Warszawa 2010, s. 41, 49, 51, 58, 69, 127-128, 258.

⁹ Tamże, s. 4-7, 11, 30; IPMS, B.I.82/A, B. Duch, Załącznik do zeszytu ewidencyjnego, s. 6; B. Olbrycht, *Relacja dowódcy 39 rezerwowej Dywizji Piechoty...*, [w:] *Wojna obronna Polski...*, s. 1135-1136; *Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie Światowej. Kampania wrześniowa. Przebieg działań od 1 do 8 września* (dalej: *PSZ*), t. 1, cz. 2, Londyn 1954, s. 596, 657.

¹⁰ S. Maksimiec, *Front Północny. Organizacja i walki we wrześniu 1939 roku*, Oświęcim 2021, s. 709-719.

nie da się już wygrać. Taka postawa w sposób oczywisty negatywnie wpływała na morale wśród członków sztabu¹¹.

Szef sztabu płk dypl. Włodzimierz Wisłocki następująco scharakteryzował sylwetkę swojego przełożonego: „Generał Olbrycht [...] był człowiekiem schorowanym i nerwowym. Wypadki wojenne [...] wpływały bardzo ujemnie na jego stan psychiczny i zwiększały rozdrażnienie. Niejednokrotnie dochodziło do przykrych, często niezasłużonych wybuchów w stosunku do oficerów i szeregowych, psując nastrój w sztabie. [...] Generał w rozmowach ze mną bardzo pesymistycznie [...] oceniał nasze położenie wojenne. [...] Zdałem sobie sprawę, że generał ma rację; ale w duchu wciąż jeszcze łudziłem się iskierką nadziei, że może Naczelny Wódz ma jeszcze w dyspozycji trochę sił, by przedłużyć nasz opór”¹².

Nienajlepsza kondycja zdrowotna (zarówno fizyczna, jak i psychiczna) gen. Olbrychta sprawiła, iż ten zaczął stopniowo zaniedbywać obowiązki dowódcy dywizji. W związku z tym jego kompetencje na ten czas przejmował płk dypl. Bronisław Duch (dowódca piechoty dywizyjnej)¹³. Ten pełen energii oraz optymizmu oficer błyskawicznie przystąpił do prac mobilizacyjnych, podnosząc morale w sztabie, a także zyskując wśród jego członków opinię „dobrego ducha dywizji”¹⁴.

Obawiając się poważnych opóźnień transportów jednostek liniowych, płk Duch wyjechał do poszczególnych garnizonów, aby dokonać inspekcji mobilizowanych pododdziałów i osobiście wydać odpowiednie rozkazy co do lokalizacji ich koncentracji. Na miejscu dostrzegł on dobry nastrój wśród zmobilizowanych. Jego ocena uległa jednak szybko zmianie, gdy jeden z transportów kolejowych został zbombardowany przez niemieckie samoloty. Doszło wówczas do załamania się

---

¹¹ IPMS, B.I.82/A, W. Wisłocki, *39 Dywizja Piechoty...*, s. 7-9, 16-18; IPMS, B.I.82/A, B. Duch, *Załącznik...*, s. 6; W. Wisłocki, *Zapomniana bitwa*, s. 25; *PSZ*, t. 1, cz. 2, s. 758.

¹² IPMS, B.I.82/A, W. Wisłocki, *39 Dywizja Piechoty...*, s. 16-18.

¹³ Tamże, s. 17; W. Wisłocki, *Ostatnie dni...*, s. 205. W literaturze przedmiotu można natomiast spotkać się ze stwierdzeniem, jakoby dowództwo nad 39 DPRez. w całości przejął płk Duch. W rzeczywistości przejmował on obowiązki dowódcy dywizji jedynie w sytuacji, gdy gen. Olbrycht był niedyspozycyjny. Należy ponadto podkreślić, że najważniejsze decyzje i tak musiały ostatecznie zostać zatwierdzone przez generała. Zob. M. Siwiec-Cielebon, *Generał Bruno Olbrycht*, „Wadoviana. Przegląd Historyczno-Kulturalny”, 1999, nr 3, s. 88.

¹⁴ IPMS, B.I.82/A, W. Wisłocki, *39 Dywizja Piechoty...*, s. 17.

morale u przewożonych żołnierzy. Wielu z nich oddaliło się z miejsca zdarzenia i już nigdy nie powróciło do szeregów¹⁵. Pułkownik Duch stwierdził: „Żołnierz nie wchodził jeszcze do walki właściwej, a już był wstrząśnięty moralnie. Wstrząs ten naturalnie był tym silniejszy, gdzie dowódcy [...] nie umieli opanować oddziałów”¹⁶.

Naloty Luftwaffe utrudniały osiągnięcie gotowości bojowej 39 DPRez. W trakcie jednego z nich zginął, a według niektórych przekazów zmarł w wyniku odniesionych ran, dowódca 51 pułku artylerii lekkiej – ppłk Edward Błaszczyk. Jego śmierć odcisnęła piętno na dalszym funkcjonowaniu artylerii dywizyjnej. General Olbrycht postanowił po tym zdarzeniu rozwiązać dowództwo pułku, zaś jego dywizjony podporządkować poszczególnym pododdziałom piechoty. Spotkało się to ze zdecydowanym oporem ze strony płk. Jana Filipowicza (dowódca artylerii dywizyjnej), który nie zamierzał dopuścić do znacznego rozproszenia siły ognia artylerii. Doszło wtedy do konfliktu pomiędzy pułkownikiem a dowódcą dywizji, negatywnie oddziałując na dalsze prace sztabowe¹⁷.

Pod koniec pierwszej dekady września 1939 roku 39 DPRez. rozpoczęła koncentrację wojsk na wschód od linii Wisły, w rejonie Dębina i Puław. Jej oddziały miały za zadanie obsadzić mosty oraz dozorować przeprawy na tym odcinku rzeki. Doszło wtedy do wydarzeń, które w sposób istotny wpłynęły na dalsze losy dywizji. Została ona wówczas włączona w skład świeżo sformowanej Armii „Lublin” pod dowództwem gen. dyw. Tadeusza Piskora. W tym czasie wojska, które zmierzały w rejon ześrodkowania Armii „Prusy”, z rozkazu ND zostały zatrzymane na prawym brzegu Wisły. W takiej sytuacji znalazła się m.in. znaczna część 3 Dywizji Piechoty Legionów (dalej: DPLeg.). Wkrótce zgrupowanie to włączono w sze-

---

¹⁵ CAW-WBH, IX.2.3.189, M. Golik, *Kronika 3 Dywizji Piechoty Legionów w wojnie polsko-niemieckiej 1939 roku*, s. 67; IPMS, B.I.82/A, B. Duch, *Załącznik...*, s. 6-7; IPMS, B.I.82/C, J.L. Pietraszek, *[Rękopis relacji z kampanii 1939 r. – Część III]*, k. 2. Do podobnego incydentu doszło w trakcie załadunku III batalionu 95 pp rez. na stacji kolejowej w Chelmie. Odnotowano wówczas wielu rannych oraz zabitych. Część żołnierzy doznało wówczas załamania nerwowego. Zob. IPMS, B.I.82/D, T. Kwiatkowski, *Sprawozdanie z kampanii wrześniowej 1939 r.*, k. 41-42.

¹⁶ IPMS, B.I.82/A, B. Duch, *Załącznik...*, s. 7.

¹⁷ IPMS, B.I.82/A, W. Wisłocki, *39 Dywizja Piechoty...*, s. 35; tenże, *Zapomniana bitwa*, s. 25-26; B. Olbrycht, *Relacja dowódcy 39 rezerwowej Dywizji Piechoty...*, [w:] *Wojna obronna Polski...*, s. 1136.

regi 39 DPRez., zasilał rezerwową dywizję w pokaźną ilość dział i żołnierzy o wysokim morale¹⁸.

Do 14 września 39 DPRez. broniła się na środkowym odcinku Wisły. Generalnie nie dochodziło wtedy do cięższych walk, ponieważ większość oddziałów Wehrmachtu z 10 Armii zajęta była oczyszczaniem terenów z niedobitków Armii „Prusy” oraz bojami nad Bzurą z połączonymi siłami Armii „Poznań” i „Pomorze” pod komendą gen. dyw. Tadeusza Kutrzeby. Niemniej sforsowanie przez Niemców Wisły w rejonie Annapola i wkroczenie na Zamojszczyznę zmechanizowanych czołówek XXII Korpusu Armijnego (dalej: KA) z niemieckiej 14 Armii, wymusiły na gen. Piskorze przegrupowanie swoich sił. Dywizja gen. Olbrychta była zbyt oddalona od pozostałych związków taktycznych Armii „Lublin”, więc dowódca armii postanowił oddać 39 DPRez. pod rozkazy gen. dyw. Stefanowi Dąb-Biernackiemu (wcześniejszy dowódca Armii Odwodowej „Prusy”), który w tym czasie formował na Lubelszczyźnie tzw. Front Północny¹⁹.

Odejście oddziałów 39 DPRez. znad Wisły nastąpiło dopiero na wyraźny rozkaz gen. Stefana Dąb-Biernackiego. Dywizja miała forsownym marszem niezwłocznie dotrzeć w rejon koncentracji Frontu Północnego. Narzucone tempo przemarszu okazało się jednak trudne w realizacji, dlatego gen. Olbrycht naciskał na swojego przełożonego, aby zmodyfikować etapy marszruty; głównodowodzący nie uległ. Ciężkie warunki terenowe przyczyniły się do opóźnień oraz rozciągnięcia się kolumn, a także do pojawienia się strat marszowych. W szeregach 95 pprez. dochodziło nawet do przypadków dezercji²⁰. Morale w dywizji jeszcze bardziej uległo pogorszeniu po

---

¹⁸ S. Maksimiec, *dz. cyt.*, s. 186-188, 709-719. Oprócz wyżej wspomnianego zgrupowania 3 DPLeg. (III batalion 8 pułku piechoty legionów, II i III batalion 9 pułku piechoty legionów [w tym sztab pułku], II i III dywizjon 3 pułku artylerii lekkiej legionów, 3 dywizjon artylerii ciężkiej wraz z poszczególnymi służbami oraz kolumnami taborowymi) do 39 DPRez. włączono oddziały i pododdziały przeznaczone dla innych jednostek np. III dywizjon 61 pułku artylerii lekkiej i 81 dywizjon artylerii lekkiej. W literaturze przedmiotu można spotkać się z informacją, jakoby w składzie 39 DPRez. znalazł się ponadto 3 batalion saperów z 3 DPLeg. Brakuje jednak na to dowodów, zaś ppłk Wisłocki w swojej relacji stwierdził, iż w szeregach dywizji nie było saperów. Zob. IPMS, B.I.82/A, W. Wisłocki, *39 Dywizja Piechoty...*, s. 130.

¹⁹ IPMS, B.I.82/A, B. Duch, *Załącznik...*, s. 7-8; *PSZ*, t. 1, cz. 3, Londyn 1959, s. 383, 391-392, 395-396.

²⁰ IPMS, B.I.82/A, W. Wisłocki, *39 Dywizja Piechoty...*, s. 35-36; IPMS, B.I.82/A, B. Duch, *Załącznik...*, s. 9; IPMS, B.I.82/D, S. Stankiewicz, *Załącznik do*

17 września, w wyniku pojawienia się wiadomości o wkroczeniu Armii Czerwonej na wschodnie tereny Rzeczypospolitej oraz ewakuacji najwyższych władz państwowych. Wieści te dość szybko rozeszły się wśród żołnierzy; wielu z nich uznało dalszą walkę za bezsensowną²¹.

Pierwszym, poważnym sprawdzianem bojowym dywizji było starcie pod Krasnymstawem 19 września. Jej oponentem okazała się niemiecka 4 Dywizja Piechoty (dalej: DP) z IV KA, której elementy wyparły stamtąd słabą obsadę polskich wojsk dzień wcześniej. Obecność Niemców w Krasnymstawie stała się bardzo kłopotliwa dla gen. Olbrychta, gdyż z miasteczka nieprzyjaciel mógł wykonać uderzenie na skrzydło maszerującej 39 DPRez. w stronę Zamościa²². Podczas opisywanego boju odnotowane zostały przypadki ucieczki z pola walki przez żołnierzy z macierzystych oddziałów piechoty²³. W starciu jednostka ta utraciła wielu ludzi, a walki znacząco opóźniły planowany marsz na Zamość. Mimo poniesionych strat dywizja gen. Olbrychta nadal pozostawała najsilniejszym związkiem taktycznym Frontu Północnego²⁴.

Po zakończonym starciu pod Krasnymstawem omawiana dywizja WP kontynuowała pochód w kierunku Zamościa. Na rano 20 września zaplanowano natarcie siłami Grupy Operacyjnej gen. bryg. Jana Kruszewskiego (w tym 39 DPRez.) na wspomniane wyżej miasto. W tym celu gen. Olbrychtowi podporządkowano 29 Brygadę Piechoty (dalej: BP), której części nieskutecznie próbowały dobrać wcześniej odbić Zamość z rąk nieprzyjaciela. W wyznaczonym terminie na pozycje wyjściowe dotarły nie wszystkie oddziały dywizji,

---

zeszytu ewidencyjnego, k. 24; B. Olbrycht, *Relacja dowódcy 39 rezerwowej Dywizji Piechoty...*, [w:] *Wojna obronna Polski...*, s. 1137; *PSZ*, t. 1, cz. 3, s. 396.

²¹ W. Wisłocki, *Zapomniana bitwa*, s. 26.

²² B. Olbrycht, *Relacja dowódcy 39 rezerwowej Dywizji Piechoty...*, [w:] *Wojna obronna Polski...*, s. 1137-1138; S. Maksimiec, dz. cyt., s. 347-349, 386-389.

²³ Jeden z oficerów zanotował, iż w trakcie boju pod Krasnymstawem w szeregach III batalionu 95 pp rez. szerzyły się antywojenne nastroje, wskutek czego doszło do dezercji wśród niektórych rezerwistów – głównie niepolskiego pochodzenia. Zob. IPMS, B.I.82/D, T. Kwiatkowski, *Sprawozdanie z kampanii wrześniowej 1939 r.*, k. 42. O przypadkach dezercji w trakcie opisywanego starcia wspomina także szef sztabu dywizji. Zob. IPMS, B.I.82/A, W. Wisłocki, *39 Dywizja Piechoty...*, s. 110.

²⁴ S. Maksimiec, dz. cyt., s. 388-389.

gdyż niektóre z nich pogubiły się. Inne zaś były na tyle wyczerpane dotychczasowymi walkami, że nie były w stanie punktualnie przybyć na miejsce²⁵.

Marsz na Zamość odbywał się w dość niesprzyjających okolicznościach. Trudne warunki terenowe, rozciągnięcie wojsk, a także niewystarczająca uwaga dowódców poszczególnych oddziałów oraz pododdziałów doprowadziły do rozluźnienia dyscypliny. Wykorzystując to, szeregowi zaczęli masowo opuszczać szeregi. Do takiego stanu rzeczy swoim działaniem przyczynił się również gen. Olbrycht, który nakazał zlikwidować dywizyjne taboro- tarasujące drogę liniowym jednostkom. Widok rozpuszczonych taboro- tów ujemnie wpłynął na morale żołnierzy dywizji. Decyzja ta doprowadziła ponadto do utraty licznych zapasów żywności, a nawet amunicji oraz innych środków niezbędnych do prowadzenia działań wojennych²⁶.

Szef sztabu następująco ocenił rozkaz likwidacji znacznej części taborów: „Generał [...] wpadał niejednokrotnie na tłoczące się na rogach wozy, rozpędzał je, a niekiedy przeprowadzał radykalną redukcję, oddając chłopom wozy i konie. Czasem dostawało się [...] i taborom własnej dywizji wiozącym potrzebny materiał. Często działo się to na oczach wojska i wpływało demoralizująco. Usiłowałem powstrzymać generała od tego, ale zwykle bezskutecznie²⁷. Dalej dodał: „[...] Generał wychodził lub wyjeżdżał ze swym oficerem ordynansowym na drogę specjalnie, w celu łapania i niszczenia przejeżdżających taborów. W ten sposób dopadł w mej obecności tabor jednego z baonów 95 p.p. [...] i zaczął swe dzieło zniszczenia. [...] Po załatwieniu dwóch wozów, ledwie zdołałem go powstrzymać od dalszego niszczenia. Powiedziałem mu wtedy, że takie postępowanie demoralizuje wojsko²⁸”.

Do liniowych jednostek dotarły nieprawdziwe pogłoski o rozbrajaniu żołnierzy przez gen. Olbrychta²⁹. Wieści te na tyle zbulwerso-

---

²⁵ Tamże, s. 420-424.

²⁶ IPMS, B.I.82/A, W. Wisłocki, *39 Dywizja Piechoty...*, s. 62, 65-66, 109; IPMS, B.I.82/D, T. Kwiatkowski, *Sprawozdanie...*, k. 42-44.

²⁷ IPMS, B.I.82/A, W. Wisłocki, *39 Dywizja Piechoty...*, s. 65.

²⁸ Tamże, s. 66.

²⁹ Nie ma dowodów na to, by gen. Olbrycht osobiście rozbrajał żołnierzy. Pogłoski te mogły wziąć się od tego, że dowódca dywizji niejednokrotnie na oczach wojskowych uczestniczył w likwidacji taborów.

wały niektórych oficerów, iż ci uznali swojego przełożonego wręcz za zdrajcę. Jeden z nich zamierzał nawet zastrzelić generała, lecz w ostatniej chwili zrezygnował, dzięki namowom innych wojskowych. Obawiano się bowiem wykrycia własnych pozycji – potencjalny, oddany strzał mógłby zaalarmować Niemców³⁰.

Przygotowania do uderzenia na Zamość opóźniały się wskutek nie dotarcia na czas niektórych oddziałów. Przedpołudniem 20 września do sztabu 39 DPRez. przybył gen. dyw. Stefan Dąb-Biernacki, który rozkazał dowódcy dywizji zaniechać ataku na miasto oraz obejść ten ośrodek miejski od wschodu, aby jak najszybciej przyjść z pomocą uwięzionym pod Tomaszowem Lubelskim połączonym siłom Armii „Kraków” i „Lublin” pod komendą gen. dyw. Tadeusza Piskora³¹. Generał Olbrycht nakazał więc odstąpić od natarcia, rozpoczynając marsz przez Cześniki do Łabuń, aby dotrzeć w rejon Krasnobrodu, gdzie spodziewano się wysuniętych oddziałów ze zgrupowania gen. Piskora³².

Równocześnie maszerujące kolumny 39 DPRez. napotkały zdemobilizowanych żołnierzy z wołyńskich garnizonów. Rozpowszechniali oni niepomyślne wieści o zajęciu Kowla oraz Włodzimierza Wołyńskiego przez Armię Czerwoną, co miało fatalny wpływ na morale w szeregach dywizji³³. Po drodze, w okolicach Stanisławki natknęto się również na rozbrojonych kawalerzystów z improwizowanego oddziału mjr. Witolda Borejszy. Widok żołnierzy zmierzających do domów w bezładzie i bez broni przyczynił się do jeszcze większej demoralizacji wojsk gen. Olbrychta³⁴.

Z relacji ppłk. Wisłockiego dowiadujemy się: „Oto spotkaliśmy [...] luźne grupy pieszych kawalerzystów bez broni. Mówili oni, że pochodzą z ośrodków zapasowych, a ich dowódca mjr Borejsza [pisownia

³⁰ IPMS, B.I.82/D, T. Kwiatkowski, *Sprawozdanie...*, k. 44-45.

³¹ Dowódca Frontu Północnego wydając ten rozkaz, nie wiedział jeszcze, że wojska gen. Piskora w tym samym czasie złożyły broń.

³² B. Olbrycht, *Relacja dowódcy 39 rezerwowej Dywizji Piechoty...*, [w:] *Wojna obronna Polski...*, s. 1138; S. Maksimiec, dz. cyt., s. 411, 414, 420-424.

³³ Wskutek tego typu agitacji rozpadł się III batalion 95 pprez., którego dowódca (kpt. Lekan) wraz z grupką innych oficerów udał się do Chełma, gdzie znajdował się garnizon 7 pułku piechoty legionów – pułku odpowiedzialnego za zmobilizowanie III batalionu 95 pprez.

³⁴ IPMS, B.I.82/A, W. Wisłocki, 39 Dywizja Piechoty..., s. 66, 109-110; B.I.82/D, S. Stankiewicz, *Załącznik...*, k. 25.

oryginalna – przyp. P.G.] powiedział im, że wojna już się skończyła. Wydał on im rozkaz zniszczyć broń i rozejść się do domów. Był to naprawdę żalony widok tych młodych, zdrowych żołnierzy, zupełnie już zdemoralizowanych, ciągnących w bezładnych grupach bez broni do domów. Jakież fatalny wpływ wywierali oni na nasze oddziały idące do boju! Spotkaliśmy później owego mjr. Borejszę, którego generał kazał aresztować i odstawić do dowódcy armii”³⁵.

Nad ranem w okolicach lasów horyszowskich, dowodzący III batalionem 94 pprez., mjr Leon Ast³⁶ natknął się na oficera kawalerii, który przekonał dowódcę batalionu piechoty, aby ten rozwiązał swój pododdział i rozesał piechurów do domów – pochodzili oni głównie z rejonu Zamościa. Major dał się jednak przekonać i rozpuścił żołnierzy, zakopując broń maszynową w lesie. Sprawcą owego zamieszania okazał się ppłk Eugeniusz Chwalibóg-Piecek, który odpowiedzialny był za służby taborowe w komb. BK i – błędnie interpretując rozkaz dowódcy – dokonał likwidacji wszystkich taborów, jak również rozbrojenia podległych mu wojskowych³⁷.

Podczas przedpołudniowej inspekcji wojsk płk Duch doznał szoku, gdy zastał dowódcę III batalionu 94 pprez. bez żołnierzy. W swojej relacji pułkownik zanotował: „[...] Spotkałem [...] maszerującego samego mjr. Asta [...]. Zapytałem go, gdzie jest jego baon – a ten odpowiedział mi, że spotkał [...] podpułkownika kawalerii [...] i ten powiedział, że »wojsko swoje rozpuścił [...] i trzeba, żeby on też to zrobił«. [...] Rozkazałem mjr. Astowi natychmiast zrobić wszystko, by zebrać baon i jutro w południe skontroluję, czy baon jest zebrany – inaczej to przed frontem go rozstrzelam. Takie rzeczy się działy – oficer [...] bez rozkazu [...] samowolnie rozpuszcza baon”³⁸.

Zarówno mjr Witold Boreysza, jak i ppłk Eugeniusz Chwalibóg-Piecek zostali zatrzymani i odesłani dyspozycji do dowództwa Frontu Północnego. Następnie sąd wojskowy skazał obu oficerów na karę śmierci za rozpuszczenie oddziałów i propagowanie defetystycznych

---

³⁵ W. Wisłocki, *Zapomniana bitwa*, s. 29.

³⁶ Przejął on komendę nad batalionem po śmierci kpt. Pardo w trakcie walk pod Krasnymstawem.

³⁷ IPMS, B.I.28/A, A. Zakrzewski, *[Sprawozdanie zastępcy dowódcy Pomorskiej Brygady Kawalerii]*, k. 79, 87; IPMS, B.I.82/A, B. Duch, *Załącznik...*, s. 10-11.

³⁸ Tamże, s. 10-11.

hasel w szeregach polskich wojsk³⁹. Ich postawa wywołała oburzenie u gen. Dąb-Biernackiego, który jeszcze wieczorem 20 września wydał rozkaz o rozstrzeliwaniu bez sądu wszystkich tych, którzy będą szerzyć defetyzm w oddziałach⁴⁰. Ostatecznie nie wykonano jednak wymierzonej kary w stosunku do mjr. Boreyszy oraz ppłk. Chwalibóg-Pieceka, umożliwiając im rehabilitację na polu walki⁴¹. Majorowi powierzono komendę nad zbiorczą kompanią rozbitków⁴².

Popołudniem 20 września części 4 i 13 pułku ułanów odbiły Cześniki z rąk oponenta, odrzucając ze wsi elementy niemieckiego 9 pułku rozpoznawczego z 4 Dywizji Lekkiej (DLek.). Wieczorem oddziały kawalerii zostały zluzowane przez czołowe bataliony piechoty z 39 DPRez. Generał Olbrycht zamierzał nacierać na Łabunie, jednak z uwagi na rozciągnięcie dywizji oraz powszechne zmęczenie wojsk postanowił przelożyć ofensywę na 21 września. W tym czasie dowództwo 4 DLek. zaniepokojone sytuacją domagało się pilnej pomocy ze strony sąsiednich jednostek. Nad ranem połączone siły części z 4 DLek. (VIII KA) oraz 27 i 68 DP z VII KA rozpoczęły działania, mające na celu zniszczenie oddziałów WP w rejonie Cześniki-Łabunie⁴³.

Dwudziestego pierwszego września walki toczyły się ze zmiennym szczęściem. Zaciekle ataki Niemców sprawiły, że płk Duch nakazał niezwłoczne ściągnięcie 95 pprez. na pierwszą linię. Wtedy okazało się, że do Cześnik nie dotarły – poza pierwszym batalionem – wojska tego pułku. Jego dowódca oznajmił szefowi sztabu, iż w trakcie marszu pogubił on część pododdziałów, a jeden z batalionów, tj. trzeci, rozpadł się jeszcze poprzedniego dnia. Wywołało to oburzenie wśród członków sztabu, którzy nie byli w stanie uwierzyć,

---

³⁹ IPMS, B.I.82/A, W. Wisłocki, *39 Dywizja Piechoty...*, s. 66; IPMS, B.I.82/A, B. Duch, *Załącznik...*, s. 11.

⁴⁰ Bundesarchiv-Militärarchiv (dalej: BAMA), RH 24-8/9, *[Odpis rozkazu z 20 IX w sprawie przeciwdziałania demoralizacji w szeregach Frontu Północnego]*, k. 137.

⁴¹ S. Maksimiec, *dz. cyt.*, s. 412-413.

⁴² Dwudziestego pierwszego września mjr Boreysza, współdziałając z I batalionem 95 pprez., stanął na czele rozpoznania w kierunku na niemieckie pozycje 9 pułku rozpoznawczego z 4 DLek. w Wolicy Śniatyckiej. W wyniku odniesionych obrażeń oficer ten zmarł w drodze do punktu opatrunkowego. Zob. A. Wojda, B. Biszczań, *Komarów. Ocalić od zapomnienia*, cz. 2, Zamość 2007, s. 84-85.

⁴³ BAMA, RH 26-27/13, [Kriegstagebuch Ia der 27. Inf. Div.], [b.p.]; BAMA, RH 27-9/79, Kriegstagebuch 4. leichte Division. Feldzug in Polen 1939, s. 30-31; IPMS, B.I.82/A, W. Wisłocki, *39 Dywizja Piechoty...*, s. 71-72, 74.

że znaczna część 95 pprez. uległa rozkładowi jeszcze przed jej przystąpieniem do boju⁴⁴. Podpułkownik Wisłocki tak opisał to zajście: „Było to coś niesamowitego. Dowódca pułku z krzyżem Virtuti Militari na piersiach dopuścił do pogubienia, [...] rozpadnięcia się [...] baonów i to bez walki, bez spotkania się z nieprzyjacielem! Cóż to byli za dowódcy baonów i kompanii, że nie potrafili utrzymać swych oddziałów w czasie marszu”⁴⁵.

Niemcy tego dnia wielokrotnie podejmowali próby przełamania polskiej obrony; z reguły kończyły się one jednak fiaskiem. Niemniej późnym popołudniem wyszli oni z najsilniejszym jak dotąd natarciem, w którym udział wzięły zarówno oddziały z dywizji lekkiej, jak i z 27 DP. Całość wspierała artyleria dywizyjna 27 DP⁴⁶. W południowym ataku jeden z dywizjonów niemieckiego pułk kawalerii zmotoryzowanej z 4 DLek. starł się w lesie pomiędzy Bożym Darem a Barchaczowem z połączonymi siłami 93 pprez. i III batalionu 9 pułku piechoty legionów⁴⁷. W trakcie walk polskie zgrupowanie zostało rozproszone; jego żołnierze masowo porzucali swoje stanowiska. Doprowadziło to do wyjścia niemieckiego dywizjonu na tyły 39 DPRez. w okolicach wzgórza 256, a następnie do rozbicia baterii polskich dział⁴⁸. Ofiarność artylerzystów w dużej mierze przyczyniła się do opanowania niezwykle trudnej sytuacji⁴⁹.

Masowe przypadki dezercji w szeregach polskiej piechoty wymusiły gwałtowną reakcję w dowództwie. Zamierzano zapobiec temu zjawisku, niezwłocznie formując doraźne jednostki zaporowe złożone z nielicznych żandarmów, których zadaniem było wyłapywanie uchylających się od walki⁵⁰. Ponadto zarządzono, że wojskowi

---

⁴⁴ IPMS, B.I.82/A, W. Wisłocki, 39 Dywizja Piechoty..., s. 84-85; B.I.82/D, S. Stankiewicz, *Załącznik...*, k. 25; IPMS, B.I.82/D, T. Kwiatkowski, *Sprawozdanie...*, k. 44-45; W. Wisłocki, *Zapomniana bitwa (dokończenie)*, s. 31-32.

⁴⁵ Tamże, s. 32.

⁴⁶ BAMA, RH 26-27/13, [Kriegstagebuch Ia der 27. Inf. Div.], [b.p.].

⁴⁷ Batalion ten był macierzystą jednostką 3 Dywizji Piechoty Legionów. Ostatecznie – podobnie jak drugi batalion pułku – wszedł on w skład 39 DPRez. gen. Olbrychta.

⁴⁸ BAMA, RH 24-8/8, Spruch Nr. 1503, k. 217; BAMA, RH 27-9/79, Kriegstagebuch 4. leichte Division. Feldzug in Polen 1939, s. 31-32; IPMS, B.I.82/A, W. Wisłocki, 39 Dywizja Piechoty..., s. 84; IPMS, B.I.82/B, W. Nastula, *Wiadomości w odniesieniu do działań oddziałów własnych*, k. 21.

⁴⁹ IPMS, B.I.82/A, W. Wisłocki, 39 Dywizja Piechoty..., s. 88.

⁵⁰ Tamże, s. 82-83.

39 DPRez. otrzymają specjalne zaświadczenia, mające na celu potwierdzenie ich przynależność do poszczególnych oddziałów. Żołnierz, który podczas kontroli nie posiadał przy sobie takiego dokumentu, uznawany był *ex lege* za dezertera⁵¹. Powyższe inicjatywy okazały się jednak nieskuteczne i tylko pogłębiły chaos organizacyjny.

Podczas boju pod Cześnikami dwukrotnie dochodziło do sytuacji, w której Niemcy niemal rozbili polską obronę w pobliżu wzgórza 256. Za każdym razem sytuację ratował jednak płk Duch. W krytycznych momentach decydował się on na przeciwuderzenia improwizowaną grupką żołnierzy (w dużej mierze złożoną z członków sztabu i służb), zmuszając niemieckie wojska do odwrotu⁵². Niemniej zdarzały się też sytuacje, gdy w szeregach dochodziło do paniki, na co pułkownik reagował dość ostro. Z jego relacji dowiadujemy się: „[...] Jeden z dowódców kompanii [...] zwiął z linii, gdy Niemcy ogniem go mocno skropili. Złapałem go osobiście, gdy wiał, strzeliłem do niego, lecz może na szczęście nie trafiłem. Zaprowadziłem go [...] na linie i podkreśliłem już tylko jemu, że musi się odznaczyć do jutra, bo inaczej pójdzie [...] pod sąd polowy”⁵³.

W trakcie kontruderzeń polscy żołnierze – za przyzwoleniem płk. Ducha – zabijali bagnetami Niemców, którzy zamierzali się poddać. Miało to miejsce chociażby czasie walk w lesie pomiędzy Bożym Darem a Barchaczowem. Ofiarami okazali się być głównie Niemiecycy wojskowi z I dywizjonu 10 pułku strzelców kawaleryjskich (4 DLek.)⁵⁴. W jednej z relacji płk Duch napisał: „Przeciwnatarcie zakończyło się pełnym sukcesem – doszło aż do Barchaczowa.

---

⁵¹ CAW-WBH, II.3.16, S. Pisarczuk, Relacja z kampanii 1939 [roku], k. 59.

⁵² W. Wisłocki, *Zapomniana bitwa (dokończenie)*, s. 32-33, 40.

⁵³ IPMS, B.I.82/A, B. Duch, *Załącznik...*, s. 21.

⁵⁴ BAMA, RW 2/52, In den Ermittlungen wegen der Völkerrechtsverletzung bei Labunie, k. 43-45; IPMS, B.I.82/A, B. Duch, *Załącznik...*, s. 12-13, 22; IPMS, B.I.82/D, S. Stankiewicz, *Załącznik...*, k. 25; A. Lernet-Holenia, *Sturm auf drei polnische Batterien (Ende)*, „Neueste Zeitung“, 1939, nr 269, s. 3; *Dokumente Polnischer Grausamkeit*, Berlin 1940, s. 420; *Die 11. Kompanie des Infanterie-Regiments 40 im Feldzug in Polen* [b.m. i r.w.], s. 10-12. Tomasz Sudoł stwierdza, jakoby ofiarami polskiego ataku mieli być żołnierze 40 pułku piechoty z 27 DP – źródła niemieckie zdają się tego nie potwierdzać. Por. T. Sudoł, *Zbrodnie Wehrmachtu na żołnierzach Wojska Polskiego we wrześniu-październiku 1939 r.*, t. 1, Warszawa 2021, s. 222 [maszynopis pracy doktorskiej obronionej na UKSW].

Niemcy zostali tutaj doszczętnie rozbici, [...] ale w ogóle jeńców nie brano, wykluto ich przeważnie”⁵⁵.

Istotnym problemem w szeregach dywizji był niedostatek w jedzeniu. Od momentu odwrotu znad Wisły jej wojskowi musieli na własną rękę zaopatrywać się w pożywienie. Sytuacja tym bardziej pogorszyła się w wyniku zniszczenia znacznej części taborów i kuchni polowych przez gen. Olbrychta. O ile najczęściej starano się kupować produkty spożywcze⁵⁶, o tyle nierzadko zdarzały się przypadki wymuszeń na miejscowej ludności cywilnej wydania żywności. Do dramatycznego incydentu doszło w okolicach Łabuń, gdy jedna z kobiet odmówiła oddania części zbiorów rolnych, wskutek czego została rozstrzelana przez polskich żołnierzy⁵⁷.

Mimo taktycznego zwycięstwa polskich wojsk pod Cześnikami, 39 DPRez. utraciła sporo ludzi i sprzętu (zwłaszcza artyleryjskiego). Miało to ogromny wpływ na dalsze losy jednostki. W wyniku omawianego starcia zginęło nie mniej niż 260 Polaków⁵⁸, a rany odnieść mogło od 600⁵⁹ do nawet 3 tys. wojskowych⁶⁰. Nieznana pozostaje liczba wziętych do niemieckiej niewoli żołnierzy WP. Przed wymarszem z rejonu Krasnegostawu w kierunku Zamościa związek taktyczny gen. Olbrychta szacunkowo liczył ponad 15 tys. żołnierzy (wli-

---

⁵⁵ IPMS, B.I.82/A, B. Duch, *Załącznik...*, s. 13. W dalszej części relacji oficer ten napisał: „[...] Stwierdzam, że w lasach Boży Dar w czasie 4-krotnych bezpośrednich starć [...] Niemcy unikali walk na bagnety – uciekali wtedy. Dnia 25 września [właściwie 21 września – przyp. P.G.] nie uciekli, to zostali wysieczeni, wykłóci”. Zob. Tamże, s. 22.

⁵⁶ CAW-WBH, II.3.3, S. Dziewicki, *Dane dotyczące działań 9 pp. leg. w czasie wojny 1939 r.*, k. 97; CAW-WBH, II.3.3, S. Walczak, *Relacja z kampanii wrześniowej 1939 r.*, k. 264; B.I.82/D, S. Stankiewicz, *Załącznik...*, k. 24; W. Wisłocki, *Ostatnie dni...*, s. 214.

⁵⁷ *Gmina Łabunie w czasie II wojny światowej. Relacje, wspomnienia, świadectwa*, red. B. Szykuła, P. Piela, R. Jastrzębska, Łabunie 2019, s. 36.

⁵⁸ Jest to minimalna liczba poległych żołnierzy w czasie walk pod Cześnikami – w tym spoza opisywanej dywizji. Ustalenia te zostały oparte na podstawie wykazów pochowanych wojskowych na cmentarzach m.in. w Zamościu, Łabuniach i Horyszowie Polskim. Zob. P. Greszta, *Bitwa pod Cześnikami w kontekście działań wojennych w rejonie Zamościa we wrześniu 1939 roku*, Lublin 2021, s. 202 [maszynopis pracy magisterskiej obronionej na KUL].

⁵⁹ B. Olbrycht, *Relacja dowódcy 39 rezerwowej Dywizji Piechoty...*, [w:] *Wojna obronna Polski...*, s. 1139.

⁶⁰ IPMS, B.I.82/A, T. Paciorkowski, *Relacja z wojny 1939 r.*, s. 3. W rzeczywistości liczba żołnierzy, którzy odnieśli obrażenia była zapewne nieco mniejsza.

czając w to podporządkowaną jej 29 BP)⁶¹. Natomiast wedle wspomnień ppłk. Wisłockiego po zakończeniu zmagania pod Cześnikami 39 DPRez. (wraz z 29 BP oraz innymi oddziałami włączonymi po 22 września) liczyć miała raptem 5 tys. ludzi zdolnych do dalszej walki⁶². Oznacza to, że znaczną część ubytków w szeregach dywizji stanowiły tzw. straty niebojowe i to one w dużej mierze przyczyniły się do nie do końca pomyślnego przebiegu starcia dla strony polskiej.

Dwudziestego trzeciego września znaczna część sił 39 DPRez. przekroczyła trasę Zamość–Tomaszów Lubelski; jej macierzyste oddziały skierowały się w okolice Polany. Tego samego dnia działania w sztabie zostały sparalizowane w wyniku zagubienia się gen. Olbrychta. Zdarzenie to doprowadziło do spięcia pomiędzy ppłk. Wisłockim a płk. Duchem. Pułkownik zarzucił szefowi sztabu, iż ten nie dopilnował dowódcy, przez co gen. Olbrycht narażony był na dostanie się w ręce nieprzyjaciela. W tych dość specyficznych warunkach dowódca piechoty dywizyjnej ponownie objął komendę nad macierzystymi oddziałami dywizji. Po wielogodzinnych poszukiwaniach udało się wreszcie odnaleźć zaginionego w jednej ze wsi⁶³.

W kolejnych dniach 39 DPRez. uczestniczyła w starciu pod Krasnobrodem. Oponentem okazała się górnośląska 8 DP, której elementy miały za zadanie rozbić polskie zgrupowanie w pobliżu tego miasteczka, aby ułatwić sobie dalszy marsz odwrotny w stronę ówczesnej linii demarkacyjnej (Wisła–San)⁶⁴. W czasie boju pod Krasnobrodem nie dochodziło do większych incydentów związanych z demoralizacją. Miało to związek z tym, że w dywizji pozostali już tylko najbardziej

---

⁶¹ P. Greszta, dz. cyt., s. 117.

⁶² IPMS, B.I.82/A, W. Wisłocki, *39 Dywizja Piechoty...*, s. 112.

⁶³ W. Wisłocki, *Ostatnie dni...*, s. 205-209. Nie był to jedyny tego typu wybryk gen. Olbrychta. Szef sztabu 39 DPRez. ppłk Wisłocki następująco opisał podobne zachowanie dowódcy dywizji: „Dziwny był to człowiek. [...] Najgorszym było to, że podczas marszów bojowych lubił wyprzedzać wojsko i jechać na [...] niepewne jeszcze miejsce postoju. Jak na ćwiczeniach! Podobnie jak teraz, zrobił to już kilkakrotnie w czasie kampanii. Raz nawet zostaliśmy zaskoczeni przez patrolujący niemiecki samochód pancerny”. Opiswana sytuacja z zaskoczeniem sztabu 39 DPRez. przez Niemców dotyczy jego marszu w kierunku Cześnik popołudniem 20 września. Wtedy na trasie Zamość–Hrubieszów natknięto się na jeden z samochodów pancernych przeciwnika – były to zapewne pojazdy z II dywizjonu 9 pułku rozpoznawczego (4 Dlek.), które prowadziły na tym obszarze wówczas rekonesans.

⁶⁴ BAMA, RH 24-8/15, Kampfhandlungen der 8. Div. in der Zeit vom 1.-26.9.1939, k. 183-186; S. Maksimiec, dz. cyt., s. 560-564, 580-582.

wartościowi bojowo oraz najlepiej zdyscyplinowani żołnierze, zamierzający do końca dzielić los dywizji. Najmniej wytrwali psychicznie wojskowi wykruszyli się bowiem z jednostki jeszcze w trakcie wcześniejszych starć⁶⁵, a zwłaszcza po boju pod Cześnikami.

Walki w rejonie Krasnobrodu, choć zakończyły się taktycznym zwycięstwem Polaków –przeciwnikowi nie udało się rozbić polskiego zgrupowania, sprawiły jednak, że 39 DPRez. przestała się już *de facto* liczyć jako związek taktyczny. Posiadała ona raptem ok. 2 tys. żołnierzy oraz 30 dział⁶⁶. Co gorsza, wystrzelano już niemal cały zapas zarówno amunicji artyleryjskiej, jak i strzeleckiej. Dlatego zaczęto poważnie zastanawiać się nad sensownością prowadzenia dalszych działań wojennych. Popołudniem 26 września w okolicach wsi Szopowe w dowództwie dywizji podjęta została decyzja o zniszczeniu ciężkiej broni oraz rozdaniu miejscowej ludności ostatnich wozów i koni. Nocą do sztabu dotarła informacja o kapitulacji resztek dawnego zgrupowania Frontu Północnego. Zgodnie z jej postanowieniami 39 DPRez. przestała istnieć 27 września, kiedy jej wojskowi oddali się do niemieckiej niewoli⁶⁷.

Zjawisko demoralizacji w szeregach 39 DPRez. uwidoczniło się już na początkowym etapie formowania dywizji, a nasiliło się po agresji sowieckiej. Niepowodzenia na froncie w pierwszych dniach wojny, wycofujące się formacje wojska i policji, niekończące się kolumny cywilów wzmagały szerzenie się zepsucia wśród żołnierzy. Uwidoczniło się ono zwłaszcza w macierzystych oddziałach piechoty, gdzie znaczny odsetek zmobilizowanych stanowili przedstawiciele mniejszości narodowych – głównie ukraińskiej. Problem stanowiło również niedopasowanie kadry oficerskiej, której członkowie nie byli w stanie zaprowadzić dyscypliny w szeregach – zwłaszcza w trakcie marszów⁶⁸. Na upadek morale wśród żołnierzy dywizji

---

⁶⁵ W. Wisłocki, *Ostatnie dni...*, s. 216.

⁶⁶ Tamże, s. 219-220.

⁶⁷ Tamże, s. 220-221.

⁶⁸ Szef sztabu 39 DPRez. tak opisał dowódców niższego szczebla: „[...] Mielśmy niestety zwłaszcza w piechocie sporo oficerów nienadających się na dowódców, niedołącznych i nierozumiejących duszy żołnierskiej nawet na stanowiskach dowódców baonów. Wystarczy wspomnieć wypadek całkowitego rozlecenia się III/95 p.p. dnia 20 września [...] i to zupełnie bez walki. [...] I w innych oddziałach piechoty było źle – szczególnie w kompaniach strzeleckich, którym jak wiadomo z doświadczeń naszej pracy pokojowej [...], dostawał się element najslabszy pod względem inteligencji,

wpłynęła wreszcie postawa jej dowódcy. Generał Olbrycht szerzył bowiem defetystyczne nastroje, a jego wybuchowy charakter przyczynił się do licznych konfliktów w dowództwie, znacząco utrudniając prace sztabowe. Decyzja dowodzącego o zlikwidowaniu taborów tylko spotęgowała patologiczne zachowania wśród wojskowych.

Demoralizacja istotnie wpłynęła na działania wojenne 39 DPRez., czego dobitnym przykładem jest starcie pod Cześnikami – najważniejszy bój dywizji w trakcie kampanii 1939 roku. Większość strat ludzkich po stronie polskiej stanowiły tzw. ubytki niebojowe, które w dużej mierze wywołane były przez masowe ucieczki żołnierzy z pola walki. Dezercje, które miały miejsce zwłaszcza w pododdziałach 93 ppres., o mało nie doprowadziły do załamania polskiej defensywy⁶⁹. Nie dotarcie na wyznaczony teren niektórych batalionów piechoty poważnie obniżyło wartość bojową 39 DPRez. Nie wykorzystano w ten sposób dogodnej sytuacji do rozbitcia jeszcze 20 września tych komponentów z niemieckiej 4 DLek., które znajdowały się wówczas na obszarze Cześniki-Łabunie. Upadek morale w istocie przyczynił się do nie do końca pomyślnego dla polskiej strony przebiegu walk pod Cześnikami.

---

fizycznym oraz narodowościowym”. Zob. IPMS, B.I.82/A, tenże, *39 Dywizja Piechoty...*, s. 109-110. W podobnym tonie wypowiedział się płk Duch, który w swojej relacji napisał: „Załamanie się psychiczne dowódców wyższych – niestety, ale tak było. Jest to zresztą całkowicie zrozumiałe – albo wyższy dowódca ulegał depresji i zarażał młodszych, a ci wojsko [...]. [...] Stąd się zaczęło to załamywanie się charakterów. Niewątpliwie depresja ta wsączała się w mózgi od chwili, gdy zaczęły się niepowodzenia, a przede wszystkim od chwili, gdy masowo zaczęła się ewakuacja ministerstw, urzędów [...]”. Zob. IPMS, B.I.82/A, B. Duch, *Załącznik...*, s. 20.

⁶⁹ Warto podkreślić, że przypadki zbiegostwa dotyczyły nie tylko macierzystych oddziałów piechoty dywizji gen. Olbrychta. Zjawisko to występowało m.in. w II i III batalionie 9 pułku piechoty legionów (włączone do 39 DPRez.), gdzie odsetek mniejszości narodowych w niektórych pododdziałach przekraczał nawet 40%. Zob. IPMS, B.I.76/F, A. Mikliński, *Odpowiedź na kwestionariusz. Część II*, k. 4. Stanisław Maksimiec zauważył, iż zgodnie z wytycznymi Ministerstwa Spraw Wojskowych w piechocie odsetek przedstawicieli narodowości niepolskiej nie mógł przekraczać odpowiednio 10% w kadrze oficerskiej i 35% wśród szeregowych. Zob. S. Maksimiec, dz. cyt., s. 186.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Bundesarchiv-Militärarchiv we Fryburgu Bryzgowijskim:
Generalkommandos (Korps) und Höhere Kommandos, sygn. RH 24.
Infanterie-Divisionen, sygn. RH 26.
Oberkommando der Wehrmacht (OKW), sygn. RW 2.

Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego w Warszawie:
Wojna obronna Polski 1939, sygn. IX.2.

Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie:
Relacje z Kampanii 1939 roku, sygn. B.I.

Źródła opublikowane

Die 11. Kompanie des Infanterie-Regiments 40 im Feldzug in Polen [b.m. i r.w.].

Dokumente Polnischer Grausamkeit, Berlin 1940.

Gmina Łabunie w czasie II wojny światowej. Relacje, wspomnienia, świadectwa, red. Szykuła Bogdan, Piela Piotr, Jastrzębska Renata, Łabunie 2019.

Lernet-Holenia Alexander, *Sturm auf drei polnische Batterien (Ende)*, „Neueste Zeitung“, 1939, nr 269.

Wisłocki Włodzimierz, *Dwie decyzje. Ze wspomnień szefa sztabu 39 rez. D.P.*, „Bellona”, 1959, z. 4.

Wisłocki Włodzimierz, *Ostatnie dni 39 Dywizji Piechoty*, „Bellona”, 1962, z. 3.

Wisłocki Włodzimierz, *Zapomniana bitwa (dokończenie)*, „Bellona”, 1952, z. 4.

Wisłocki Włodzimierz, *Zapomniana bitwa*, „Bellona”, 1952, z. 3.

Wojna obronna Polski 1939. Wybór źródeł, red. Kozłowski Eugeniusz, Warszawa 1968.

Opracowania

Greszta Piotr, *Bitwa pod Cześnikami w kontekście działań wojennych w rejonie Zamościa we wrześniu 1939 roku*, Lublin 2021 [maszynopis pracy magisterskiej obronionej na KUL].

Maksimiec Stanisław, *Front Północny. Organizacja i walki we wrześniu 1939 roku*, Oświęcim 2021.

Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie Światowej. Kampania wrześniowa. Przebieg działań od 1 do 8 września, t. 1, cz. 2, Londyn 1954; *Przebieg działań od 9 do 14 września*, cz. 3, t. 1, Londyn 1959.

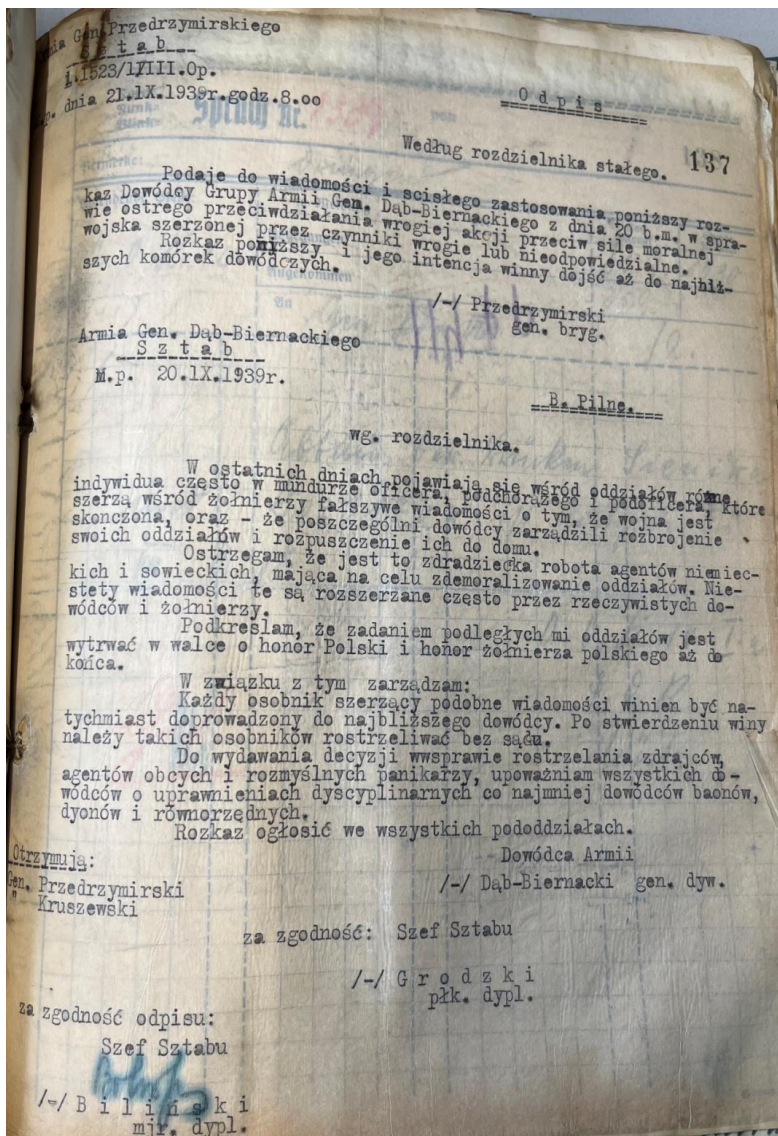
Rybka R., Stepan K., *Najlepsza broń. Plan Mobilizacyjny „W” i jego ewolucja*, Warszawa 2010.

Siwiec-Cielebon Michał, *Generał Bruno Olbrycht*, „Wadoviana. Przegląd Historyczno-Kulturalny”, 1999, nr 3.

Sudoł Tomasz, *Zbrodnie Wehrmachtu na żołnierzach Wojska Polskiego we wrześniu- październiku 1939 r.*, t. 1, Warszawa 2021 [maszynopis pracy doktorskiej obronionej na UKSW].

Wojda Anna, Biszczyńska Beata, *Komarów. Ocalić od zapomnienia*, cz. 2, Zamość 2007.

Ilustracje

Przechwycony przez Niemców odpis rozkazu gen. dyw. Stefana Dąb-Biernackiego z 20 września 1939 roku w sprawie demoralizacji w oddziałach Frontu Północnego
Źródło: BAMA.

BT 82B/7

20

21

1400

ucieczka z pola walki!

godzin. samkurso ni nowe działanie. Stąd udaliśmy się w kierunku na Zamore, gdzie w Państwowej Lotniczej Akademii odbywał się kurs podległy ni w grupie górnicy. Dołączymy. W odległości około 10 km od 21 Zamore we wsi Kienki o porze 1948/49. Wyruszyliśmy naszymi natężeniem na nieprzyjaciela który znajdował się w odległości 1500m. Do godz. 2 pp. nieprzyjaciół wstępował stąd się odnotowuje. Po tej godzinie weszły nagle w ogień artyleria i wzmocnieni piechoty wzmocnił nasze oddziały powołał do wsi Kienki, co w następstwie spowodowało ewakuację w kierunku odległości 1500m. Moją w kompanii porucznik Dąbrowski, który w rejonie około 10 km od 21 i całkowicie w kierunku odległości 1500m. Stąd udaliśmy się w kierunku na Hrabcinów. Na tym kierunku o Hrabcinowa, dowiedziawszy się, że w tym miejscu znajduje się żołnierzy. W naszym oddziale znajdowało się wielu oficerów z innymi oddziałami i oficer protuzi lotniczym. Oni postanowili zobaczyć broni, a wzmocnieni myśli się przedostali w odległym kierunku, co też wreszcie uczynili. Tabore w sieni kilku wiosek z wyposażeniem parostoi na drodze, a niektórzy z nich byli walczyli konie nasze były w kierunku i udali się do obozów.

Paryż 10 II 1949

Nastala w lotach
Kob. Poła

Relacja jednego z żołnierzy 93 pp rez. – warto zwrócić na adnotację po lewej stronie rękopisu: „ucieczka z pola walki!”

Źródło: IPMS.

ZBIGNIEW KLIMIUK¹

KIERUNKI I FORMY WSPÓŁPRACY PRODUKCYJNEJ I TECHNOLOGICZNEJ WSCHÓD-ZACHÓD W LATACH 80. XX W.

DIRECTIONS AND FORMS OF EAST-WEST PRODUCTION AND TECHNOLOGICAL COOPERATION IN THE 1980

Streszczenie. Artykuł analizuje formy współpracy produkcyjnej i technologicznej między krajami Wschodu i Zachodu w latach 80. XX w., które na przełomie lat 70. i 80. znalazły się w stanie stagnacji. Przez Wschód rozumiemy tutaj kraje należące do RWPG, natomiast Zachód obejmuje ówczesne kraje OECD, tj. Europę Zachodnią, Amerykę Północną oraz Japonię. Wymieniona płaszczyzna współpracy okazała się najbardziej odporną na pogorszenie w tym okresie relacji gospodarczych i politycznych. Służyła rozwojowi wymiany towarowej i poprawie jej struktury oraz była z reguły w stosunku do niej zjawiskiem wtórnym. Kraje zachodnie nie udostępniały krajom bloku radzieckiego najbardziej nowoczesnych technologii dla uruchomienia produkcji kooperacyjnej, która stworzyłaby podstawę do konkurencji na rynkach wysoko rozwiniętych krajów kapitalistycznych. W zawieranych umowach o kooperacji dominowały porozumienia o specjalizacji i wspólnej produkcji, oparte na mało atrakcyjnych dla krajów socjalistycznych zasadach. Z reguły w ramach tej współpracy partner zachodni dostarczał stosunkowo złożone komponenty i zespoły, dokumentację techniczną, licencje oraz know-how. Również powiązania naukowo-techniczne Wschód-Zachód charakteryzowały się zazwyczaj asymetrią, gdzie w strukturze obrotów licencyjnych miała miejsce nie tylko asymetria ilościowa, tj. przewaga Zachodu w sprzedaży licencji do krajów socjalistycznych, ale i wartościowa. Głęboka asymetria istniała również w transferze wiedzy naukowo-technicznej uprzedmiotowionej w maszynach i urządzeniach.

---

¹ Dr hab. Zbigniew Klimiuk, Akademia Mazowiecka w Płocku. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8555-3522>.

Słowa kluczowe: stosunki Wschód-Zachód, współpraca kooperacyjna i technologiczna, handel zagraniczny, transfer technologii i wiedzy, licencje i patenty.

Abstract. The article analyses the forms of production and technological cooperation between the countries of the East and the West in the 1980s, which at the turn of the 1970s and 1980s found themselves in a state of stagnation. By the East we mean the countries belonging to the Comecon, while the West includes the then OECD countries, i.e. Western Europe, North America and Japan. The aforementioned plane of cooperation proved to be the most resistant to the deterioration of economic and political relations in this period. It served to develop trade in goods and improve its structure and was usually a secondary phenomenon in relation to it. Western countries did not provide the countries of the Soviet bloc with the most modern technologies for launching cooperative production, which would create a basis for competing on the markets of highly developed capitalist countries. The concluded cooperation agreements were dominated by agreements on specialisation and joint production, based on principles that were not very attractive for socialist countries. As a rule, within the framework of this cooperation, the Western partner provided relatively complex components and assemblies, technical documentation, licenses and know-how. Also, East-West scientific and technical links were usually characterized by asymmetry, where in the structure of license turnover there was not only a quantitative asymmetry, i.e. the West's advantage in selling licenses to socialist countries, but also a value asymmetry. There was also a deep asymmetry in the transfer of scientific and technical knowledge embodied in machines and devices.

Keywords: East-West relations, cooperative and technological cooperation, foreign trade, technology and knowledge transfer, licenses and patents.

Wstęp

Rozwój kooperacji produkcyjnej i technologicznej Wschód-Zachód, podobnie jak innych dziedzin stosunków ekonomicznych, znalazł się na przełomie lat 70. i 80. w stanie impasu². Wprawdzie Europejska Komisja Gospodarcza ONZ (EKG) stwierdziła, że kooperacja produkcyjna okazała się formą współdziałania najbardziej odporną na niekorzystne zjawiska, jakie wystąpiły w latach 1980-89, ale nie oznaczało to, że nie dotknęły one także tej dziedziny współpracy. Kooperacja, jakkolwiek bezpośrednio służyła rozwojowi wymiany towarowej i poprawie jej struktury, z reguły była w stosunku do niej zjawiskiem wtórnym. Handel stanowił pierwsze doświadczenie w kontaktach między partnerami. W krajach zachod-

---

² H.E. Schaffer (ed.) (1985) *Technology Transfer and East-West Relations*, London: Croom Helm.

nich promocja eksportu stanowiła 70-80% motywów podejmowania kooperacji. Firmy zachodnie poszukiwały przede wszystkim dojścia do rynków krajów socjalistycznych lub polepszenia na nich swej pozycji. Ważną rolę odgrywały też możliwości obniżenia kosztów produkcji.

Dla krajów bloku komunistycznego rozszerzenie możliwości zbytu na rynkach zachodnich było również celem pierwszorzędnej wagi. Cel ten był osiąganym dwuetapowo. Pierwszy etap wymagał stworzenia i rozbudowywania, w oparciu o związki kooperacyjne, nowoczesnych mocy produkcyjnych. Wiązał się zatem z absorpcją i adaptacją nowej techniki. Następnie można było przejść do drugiego etapu, czyli poprawy struktury eksportu, zwiększenia w nim udziału wyrobów przemysłu przetwórczego (artykułów konsumpcyjnych trwałego użytku oraz maszyn i urządzeń). Kooperacja stanowiła więc dla krajów RWPG sposób na zmniejszenie luki technologicznej między ugrupowaniami oraz rozwiązanie zwiększające zdolności eksportowe. Zanim jednak doszło do rozszerzenia zbytu na rynku zachodnim, istotnego znaczenia nabierał problem dopływu nowoczesnej technologii na warunkach sprzyjających obniżeniu wydatków w walutach wymiennalnych. Częstokroć występowała zatem w pierwszej fazie kooperacji sytuacja bardziej korzystna dla realizacji celów partnerów zachodnich. Partnerzy z krajów socjalistycznych, zwiększając import maszyn, urządzeń i technologii, wpływali na intensyfikację eksportu partnerów zachodnich. Dopiero w drugiej fazie rozwoju współpracy kooperacyjnej dochodziła do skutku zamierzona intensyfikacja eksportu państw socjalistycznych, ale niekoniecznie.

Z przedstawionych wyżej motywacji stron i warunków uruchomienia kooperacji gospodarczej Wschód-Zachód wynikało ścisłe jej powiązanie nie tylko z wymianą towarową, lecz także ze stosunkami kredytowymi i transferem technologii. Przy zakłóceniach i zahamowaniu rozwoju w obu dziedzinach, określone ograniczeniu uległy też związki kooperacyjne. Daleko posunięty stopień współzależności ujawnił się z całą wyrazistością na początku lat 80. po wprowadzeniu przez kraje zachodnie sankcji w dziedzinie kredytowej i technologicznej³. Jakkolwiek posunięcia te nie były ukierunkowane przede wszystkim na projekty kooperacyjne, wpłynęły one

---

³ G. Czerkawska, K. Czerkawski, *Skuteczność międzynarodowych sankcji gospodarczych*, „Sprawy Międzynarodowe” Nr 6/1987.

jednak negatywnie na tę dziedzinę współpracy. Wstrzymanie dopływu kredytów osłabiło główny filar, na którym wspierał się rozwój kooperacji w dziesięcioleciu lat 70. Destrukcyjny wpływ wywarły także restrykcje w zakresie transferu technologii. Liczne projekty kooperacyjne w ostatnich latach nie dochodziły do skutku z uwagi na zaostrzoną kontrolę eksportu w ramach COCOM⁴. Trzeba przy tym zauważyć, że oddziaływanie wspomnianych ograniczeń na rozwój kooperacji było nawet silniejsze niż na wymianę towarową. Ponadto współpraca w dziedzinie kooperacji (z uwagi na powstającą w jej wyniku długotrwałą współzależność między partnerami) wykazywała także określoną wrażliwość na zmianę klimatu w stosunkach politycznych między obu grupami krajów i wynikającą stąd niepewność w kształtowaniu ogólnych warunków rozwoju.

Należy również zaznaczyć, że kraje zachodnie nie udostępniały najbardziej nowoczesnych technologii dla uruchomienia produkcji kooperacyjnej, która stworzyłaby krajom RWPG podstawę do konkurencyjności na rynkach wysoko rozwiniętych krajów kapitalistycznych. Nie mogło to sprzyjać dynamicznemu rozwojowi kooperacji tym bardziej, że postępy partnerów zachodnich w zakresie rozszerzenia eksportu na rynki krajów socjalistycznych okazały się mniejsze od oczekiwanych. Dotyczyło to na przykład dostępu do rynków pozostałych krajów RWPG po nawiązaniu współpracy z jednym z nich. Stopień autonomii poszczególnych gospodarek czynił to bowiem rzeczą prawie niemożliwą. Ekspansja eksportowa na rynki pozostałych krajów socjalistycznych była możliwa jedynie w sposób pośredni, poprzez dostawy kooperującego przedsiębiorstwa do innych krajów RWPG. Sprzężenia te okazały się skomplikowane ze względu na dwoistość rozliczeń finansowych: najczęściej rublowych między przedsiębiorstwami z krajów RWPG i wolnodewizowych między kooperującym przedsiębiorstwem zagranicznym i jego wschodnioeuropejskimi kontrahentami. Niemały wpływ miały tu bariery wynikające z różnicy systemów i mechanizmów gospodarczych.

Charakter kooperacji produkcyjnej

W zawieranych umowach o kooperacji dominowały porozumienia o specjalizacji i wspólnej produkcji, oparte na mało atrakcyjnych dla

---

⁴ *Zachodnia polityka ograniczania eksportu do krajów socjalistycznych*, „Biuletyn Ekonomiczny” Nr 1522/26 I 1987, 1523/2 II 1987, 1524/9 II 1987 r.

krajów socjalistycznych zasadach. Z reguły w ramach tej współpracy partner zachodni dostarczał stosunkowo złożone komponenty i zespoły, dokumentację techniczną, licencje i know-how. Natomiast partnerzy z krajów bloku komunistycznego dostarczali mniej złożone, ale pracochłonne i materiałochłonne elementy wyrobów finalnych. Na tę formę kooperacji, zgodnie z danymi EKG ONZ przypadało w 1984 r. 42% wszystkich umów o współpracy kooperacyjnej między Wschodem a Zachodem. Istotne znaczenie miały także porozumienia o dostawach kompletnych urządzeń, spłacane wyrobami wyprodukowanymi za pomocą otrzymywanych środków trwałych (17%). Z tworzeniem wspólnych przedsięwzięć za granicą (głównie w postaci joint ventures) związanych było 17% ogólnej liczby umów kooperacyjnych, a z realizacją wspólnych projektów w krajach trzecich - 11%. Na porozumienia o sprzedaży licencji spłacanych towarami przypadało 8%, a na umowy o podwykonawstwo 4% liczby porozumień⁵. Na zachowanie dynamiki rozwojowej wpływ wywierało także występowanie znacznej liczby porozumień drobnych i krótkoterminowych, których termin funkcjonowania w dużej części wygasł właśnie na przełomie lat 70. i 80. W niekorzystnej sytuacji politycznej i ekonomicznej towarzyszyła temu niska skłonność państw zachodnich do przedłużenia terminów ważności tych porozumień.

Druga połowa lat 80. odznaczała się zmianą podejścia do kooperacji, jako formy stosunków gospodarczych z zagranicą. Wówczas to wykształciła się tendencja do doskonalenia już wcześniej występujących form kooperacji, rozszerzenia jej na nowe dziedziny oraz wprowadzenia nowych, bardziej efektywnych form współdziałania. Do takich należały m.in. joint ventures, których tworzenie tym razem zostało spopularyzowane na terenie krajów RWPG. Istniały ogólnie rzecz biorąc, dwie interpretacje wzrostu znaczenia wspólnych przedsięwzięć w zagranicznej polityce ekonomicznej krajów Europy Środkowo-Wschodniej. Pierwsza zwracała uwagę na to, że przy malejących możliwościach zaciągania dalszych pożyczek i kredytów, joint ventures stanowiły nową formę napływu kapitałów. Zgodnie z drugą interpretacją wspólne przedsięwzięcie zapewniało stały przyływ technologii (w odróżnieniu od jednorazowych zastrzy-

---

⁵ *Recent Developments in East-West Cooperation in Third Countries and in Tripartite Cooperation*, UNCTAD TB/B/1000 z 6 czerwca 1984 r. oraz dok. EKG TRADE (R. 503)/Add.1 /1984.

ków technologii). Ponadto, joint ventures – korzystające w większym stopniu z sieci marketingowej, sprzedażowej i serwisowej partnerów zagranicznych niż partnerzy tych firm w ramach kooperacji przemysłowej – były skuteczniejszym instrumentem ekspansji eksportowej krajów socjalistycznych. Doskonalenie form współpracy polegało również na obejmowaniu współdziałaniem w ramach porozumień kooperacyjnych także organizacji pracy, kształtowania struktur produkcji oraz wprowadzania długoletnich kontraktów, których celem było dokonywanie przy współpracy z firmami zachodnimi modernizacji poszczególnych branż przemysłu. Nowością w przypadku kooperacji inwestycyjnej było to, że strona zachodnia odpowiedzialna była nie tylko za dostarczenie sprzętu i nadzorowanie jego zainstalowania, jak miało to miejsce poprzednio, lecz za każdą fazę realizacji inwestycji – od zaprojektowania zakładu do jego uruchomienia, co wpływało na skrócenie terminu realizacji inwestycji prawie 3-krotnie. Jeśli zaś idzie o wzbogacenie treści przedmiotowej kooperacji, to wskazać należy na rozszerzenie jej zasięgu na takie dziedziny, jak: przemysł rolno-spożywczy, ochrona środowiska naturalnego, rozwój odnawialnych i ekologicznie nieszkodliwych źródeł energii oraz częstsze włączanie do tego typu porozumień postanowień regulujących sferę badań rozwojowych.

Intensywność związków kooperacyjnych

Rozwój kooperacji gospodarczej poszczególnych krajów RWPG z Zachodem w analizowanym okresie był bardzo zróżnicowany. Odznaczał się on występowaniem tendencji spadkowych, stagnacyjnych i wzrostowych. Zróżnicowane było również podejście do pojęcia porozumienia kooperacyjnego, co w znacznym stopniu utrudnia analizę tej formy współpracy gospodarczej. Między obu grupami krajów występowały bowiem generalne porozumienia, które tworzyły podstawę do uruchomienia kilku lub kilkunastu linii kooperacyjnych oraz porozumienia drobne, krótkookresowe, sprowadzające się do pojedynczych transakcji kooperacyjnych. Niektóre źródła przy ocenie stanu faktycznego bazowały na porozumieniach generalnych, wielopoziomowych, uwzględniając dodatkowo porozumienia pojedyncze o długookresowym charakterze. Inne zaś podawały wszystkie najdrobniejsze nawet jednostkowe transakcje, jakie miały miejsce w badanym okresie. Skąd przy ocenie tego zjawiska, zwłaszcza w odniesieniu do krajów o stosunkowo rozbudowanej sieci powiązań kooperacyjnych, spotkać się można z dość rozbieżnymi danymi.

Rozbieżność w liczbach dotyczących porozumień kooperacyjnych wynikała także z tego, czy były uwzględnione wszystkie dziedziny współpracy kooperacyjnej (a więc kooperacja przemysłowa, naukowo-techniczna, a handlu i usługach- np. statystyki UNCTAD), czy też za podstawę była brana tylko współpraca w przemyśle (statystyki Sekretariatu EKG). Z raportu UNCTAD, zawierającego dane dotyczące wszystkich form kooperacji wynikało, że w 1982 r. funkcjonowało na Węgrzech ponad 500 porozumień kooperacyjnych z krajami OECD, w Związku Radzieckim- 300, w Rumunii- 120, w Czechosłowacji- 75 i w Bułgarii- 60⁶. Tak więc w wymienionych pięciu krajach, bez uwzględnienia Polski i NRD, funkcjonowało w 1982 r. ok. 1100 porozumień kooperacyjnych z krajami OECD. Po uwzględnieniu zaś wszystkich siedmiu europejskich krajów RWPG liczba porozumień osiągnęła poziom 1200. Najbardziej drastyczny spadek kooperacji, nie dający się porównać do żadnego z pozostałych państw RWPG, wystąpił w Polsce. Jak wynikało z danych IKiCHZ z ponad 100 porozumień kooperacyjnych z Zachodem funkcjonujących jeszcze w 1979 r., w 1981 r. pozostało tylko 51, a w 1982 r. – 41. W 1985 r. funkcjonowało tylko 30 porozumień kooperacyjnych Polski z Zachodem, w większości znajdujących się w końcowej fazie⁷.

Pewną próbą łagodzenia drastycznej zmiany sytuacji była dokonana w 1982 r. nowelizacja ustawy z 1976 r. w sprawie zakładania przedsiębiorstw o kapitale mieszanym na terytorium Polski. Ustawa ta z uzupełnieniami z 1983 r. stworzyła podstawę przede wszystkim do zakładania przedsiębiorstw polonijnych w dziedzinie drobnej wytwórczości. Mimo szybkiego wzrostu liczny tych przedsiębiorstw (w końcu 1987 r. funkcjonowało w Polsce ok. 700 firm polonijnych), z punktu widzenia efektów makroekonomicznych nie rozwiązywało to jednak problemów rozwoju kooperacji produkcyjnej⁸. Spadkowa tendencja w zakresie kooperacji wystąpiła także w Rumunii. Zgodnie z danymi EKG udział tego kraju w ogólnej liczbie porozumień kooperacyjnych w dziedzinie przemysłu krajów RWPG z krajami OECD obniżył się i wyniósł w 1982 r. 6%. Zwraca uwagę również występowanie w omawianym okresie stagnacji koo-

---

⁶ *Recent Developments in East-West Cooperation*, s. 8-9, 13-15.

⁷ *Polski Handel Zagraniczny-1985 r.*, [w:] „Rynki Zagraniczne” Nr 74-75/1986 (wkładka).

⁸ „Rynki Zagraniczne” Nr 25/1986 r.

peracji produkcyjnej Węgier z Zachodem. Roczny przyrost procentowy liczby porozumień kooperacyjnych Węgier z Zachodem kształtował się na początku lat 80. następująco: 1980 r. – 16%, 1981 r. – 12% i 1982 r. – 1%. Było to o tyle istotne, że kraj ten miał znacznie korzystniejsze od pozostałych państw RWPG warunki do rozwoju kooperacji z uwagi na stan zaawansowania reformy gospodarczej, bardziej wyprofilowaną strukturę eksportu oraz duże zaufanie partnerów zachodnich. Mimo to w latach 1980-82 zarysował się wyraźny impas w zawieraniu nowych porozumień kooperacyjnych, a udział Węgier w ogólnej liczbie funkcjonujących porozumień obniżył się do 33% w 1982 r.

Wyraźną tendencję wzrostową pod względem udziału w kooperacji przemysłowej z Zachodem wykazywały Czechosłowacja, NRD i Bułgaria. Udział Czechosłowacji w ogólnej liczbie porozumień kooperacyjnych krajów RWPG powiększył się do 10% w 1982 r., NRD zaś do 4%. W Bułgarii w okresie 1980-82 można było odnotować wzrost udziału tego kraju w ogólnej liczbie porozumień kooperacyjnych, który wyniósł w 1982 r. ok. 4%. Na szczególne podkreślenie zasługuje zmiana pozycji ZSRR w zakresie kooperacji produkcyjnej. Wprawdzie przy rozpatrywaniu rozwoju sytuacji w krótszych przedziałach czasowych można było stwierdzić spadek znaczenia Związku Radzieckiego w międzynarodowej współpracy produkcyjnej, ale nie zmieniało to faktu, że w przekroju długofalowym pozycja tego kraju uległa wyraźnemu wzmocnieniu. Wyrażało się to w powiększeniu udziału ZSRR w ogólnej liczbie przemysłowych porozumień kooperacyjnych krajów RWPG do 27% w 1982 r. Dodać należy, że ZSRR zajmował zdecydowanie drugie miejsce po Węgrzech pod względem ilości zawartych porozumień kooperacyjnych, ale przy znacznie wyższej skali obrotu kooperacyjnego.

Innym ważnym aspektem oceny kooperacji było określenie jej udziału w wartości obrotu towarowego krajów RWPG z krajami OECD. Z uwagi na brak systematycznie prowadzonych i wyczerpujących informacji z zakresu kooperacji produkcyjnej z zagranicą w statystykach państw RWPG było prawie niemożliwe dokonanie takich obliczeń dla całego badanego okresu. Ze sporadycznie wymienianych w różnych analizach danych wynikało, że w latach 1982-84 udział towarów pochodzących z kooperacji w wartości eksportu krajów RWPG na Zachód kształtował się na poziomie 3%, ale w przemyśle maszynowym był on znacznie większy i osiągnął po-

ziom 10% wartości eksportu. Udział ten był zresztą bardzo zróżnicowany dla poszczególnych krajów. Dla Polski wskaźnik ten wynosił odpowiednio 2% i 5%⁹, dla Węgier zaś 6% i 20%¹⁰. Udział obrotu kooperacyjnego w eksporcie ogółem Bułgarii i Rumunii wynosił od 7% do 8%, a w eksporcie Rumunii ponad 20%¹¹. Wybitnie promocyjne nastawienie rządu Rumunii do rozwoju kooperacji produkcyjnej z Zachodem dało więc znaczne wyniki. Przy ocenie ogólnogospodarczego efektu tego wskaźnika należało jednak uwzględnić dość niską wartość eksportu przypadającego na jednego mieszkańca w Rumunii (prawie 3-krotnie niższą niż na Węgrzech), a także stosunkowo niski udział eksportu w dochodzie narodowym tego kraju. W odniesieniu zaś do Bułgarii należało brać pod uwagę stosunkowo niski udział Zachodu w obrotach ogółem (12% po stronie eksportu i 13% po stronie importu).

Szeroka dyskusja na temat kooperacji przemysłowej między Zachodem a Wschodem, prowadzona była na obradach Komitetu Handlu EKG ONZ w grudniu 1986 r. w Genewie¹². Stwierdzono na niej m.in., że osiągnięty został pewien postęp w dziedzinie metalurgii, górnictwa i przemysłu chemicznego, natomiast w dziedzinie zaawansowanych technologii, przemysłu maszynowego, elektroniki, jak również biotechnologii rezultaty uznano za zbyt skromne. Ponadto, na obradach postawiony został postulat dotyczący ożywienia dotychczasowej współpracy w oparciu o nowe formy kooperacji, czy też w oparciu o nowe uregulowania prawne już istniejących form. Ogólne rozczarowanie wynikami kooperacji produkcyjnej stało się ważną przyczyną przewartościowania jej ocen oraz zwrotu w kierunku zwiększenia roli zagranicznych inwestycji bezpośrednich, tj. tworzenia wspólnych przedsięwzięć z udziałem kapitału zachodniego. Ta forma rozwoju kooperacji występowała już w latach 70., ograniczała się jednak głównie do zakładania takich przedsięwzięć w krajach zachodnich. I tak na koniec 1985 r. liczba przedsięwzięć mieszanych w różnych formach z udziałem państw socjalistycznych funkcjonujących w krajach OECD wynosiła 420. War-

⁹ *Polski Handel Zagraniczny*, 1985, Nr 74-75 (wkładka), s. 16.

¹⁰ I. Puzin, *Razvitije proizvodstawiennoj koopieracji Wostok-Zapad*, „Ekonomiczeskije Nauki” Nr 7/1987.

¹¹ *Recent Developments in East-West Co-operation*, s. 8-11.

¹² *Ocena kooperacji przemysłowej Wschód-Zachód*, „Biuletyn Ekonomiczny” Nr 1520/12 I 1987 r.

tość zainwestowanego przez kraje bloku komunistycznego kapitału w spółkach działających na terenie krajów OECD oceniano na 454 mln dol. w 1979 r. oraz 550 mln dol. w 1984 r.¹³. Z ogółu spółek mieszanych z udziałem krajów socjalistycznych działających na terenie krajów OECD na Bułgarię przypadało 90, Czechosłowację 40, Węgry- 100-110, Polskę- 85, Rumunię- 30-40 i ZSRR- 90¹⁴.

Czynnikiem o niezwykle istotnym znaczeniu dla pobudzenia kooperacji i nadania jej nowej dynamiki rozwojowej stał się jednak fakt pełnego zaakceptowania zasad zakładania spółek w postaci joint ventures na terytorium państw socjalistycznych. Rumunia była pierwszym krajem, który umożliwił tworzenie joint ventures, wprowadzając odpowiednie ustawodawstwo w 1971 r., następnie Węgry w 1972 r, Bułgaria w 1980 r., Polska i Czechosłowacja w 1986 r. oraz ZSRR rok później¹⁵. Joint ventures umożliwiały realizację dwóch podstawowych celów polityki ekonomicznej państw socjalistycznych- modernizację gospodarek i poprawę pozycji w międzynarodowym podziale pracy. Równocześnie funkcjonowanie joint ventures w gospodarkach krajów socjalistycznych, tworzyło bardziej trwałe i lepiej znane firmom zachodnim warunki współpracy i działania zbliżone do tych, w jakich istniały w ich krajach macierzystych. Praktyczne efekty ekonomiczne wspomnianej reorientacji współpracy gospodarczej z zagranicą były jednak znacznie mniejsze, niż można się było spodziewać. Do końca 1987 r. najwięcej joint ventures powstało na Węgrzech- 111. Zdecydowało o tym znacznie większe niż w innych krajach RWPG zaawansowanie przemian systemowych oraz wcześniejsze uporządkowanie uregulowań formalno-prawnych, związanych z zakładaniem joint ventures w tym kraju. Stosunkowo duża liczba utworzonych joint ventures na Węgrzech mogła być częściowo tłumaczona przez fakt utworzenia kilkudziesięciu przedsiębiorstw z udziałem obcego kapitału w sektorze usług. Następnie do 1987 r. joint ventures powstało w ZSRR- 19, Bułgarii- 15, Polsce- 13, Rumunii- 5 oraz Czechosłowacji- 3. Wielkość kapitału zagranicznego zaangażowanego w joint

---

¹³ *Joint ventures with the participation of enterprises of the socialist countries of Eastern Europe*, UNCTAD/ST/TSC/5 z 20 czerwca 1986 r., s. 34-43.

¹⁴ Tamże, s. 6-18.

¹⁵ B. Sulimierski, *Finansowe aspekty wspólnych przedsięwzięć inwestycyjno-produkcyjnych Polski i pozostałych krajów socjalistycznych z krajami zachodnimi*, Warszawa 1982.

ventures w krajach socjalistycznych wahała się od ok. 200 mln dol. w Polsce i na Węgrzech do 7 mln dol. w Czechosłowacji¹⁶. Tak więc przeciętne joint ventures w europejskich krajach socjalistycznych funkcjonowało jako małe lub średnie przedsiębiorstwo. Co więcej, również napływ nowoczesnych technologii nie osiągnął zamierzonych wielkości, częściowo z powodu tworzenia joint ventures głównie w poszczególnych gałęziach przemysłu lekkiego (artykuły żywnościowe, wyroby z drewna) lub w usługach (hotele).

Za główną przyczynę powolnego wzrostu zagranicznych inwestycji bezpośrednich w krajach RWPG uważa się restrykcyjne regulacje w sferze handlu zagranicznego i finansów¹⁷. Transfer zysków za granicę poddany był z reguły wielu ograniczeniom. Również zachęty podatkowe były niewystarczające, aby zainteresować obcy kapitał inwestowaniem w krajach bloku komunistycznego. Wysokość podatków dochodowych wahała się od 10% w Bułgarii, 32% w Rumunii i ZSRR, do 40% na Węgrzech i 50% w Polsce i Czechosłowacji. Podobnie ograniczenie udziału partnera zagranicznego do 49% kapitału zakładowego i uniemożliwienie obcokrajowcom dostępu do najważniejszych stanowisk w zarządach joint ventures było uważane za istotną wadę ustawodawstwa. Ogólne warunki funkcjonowania obcego kapitału w krajach socjalistycznych ulegały jednak poprawie poprzez modyfikację istniejących ustawodawstw. Na przykład na Węgrzech wprowadzono zmiany w ustawodawstwie o joint ventures w 1986 r., w Bułgarii w 1987 r., w Polsce w 1988 r. Prace modyfikacyjne prowadzone były również w Czechosłowacji i Związku Radzieckim¹⁸. Szczególnie dynamicznie proces ten odbywał się w ZSRR. Do końca sierpnia 1988 r. zarejestrowano 105 joint ventures z kapitałem zakładowym w wysokości ok. 525 mln dol¹⁹. Istniejące joint ventures były tworzone głównie z partnerami z krajów Europy Zachodniej. RFN była niekwestionowanym liderem z 51 utworzonymi joint ventures (ponad 30% wszystkich joint ventures)²⁰. Więk-

---

¹⁶ Economic, *Business and Legal Aspects of East-West Joint Ventures*, Geneva 1988.

¹⁷ D. Rosati, K. Mizsei, *Adjustment Through Opening of Socialist Economies*, WIDER Paper (Helsinki), January 1989, Nr 52, s. 73 I następn.

¹⁸ „Business Week” z 27 lutego 1989 r.

¹⁹ „Eurobusiness” z listopada 1988 r.

²⁰ J. Rutkowski, *Przekształcenia zagranicznych inwestycji bezpośrednich*, „Sprawy Międzynarodowe” Nr 3/1990.

szość z nich była jednak ulokowana w jednym kraju, którymi były Węgry- 42 joint ventures. Od 1988 r. zaznaczył się wzrost zainteresowania firm zachodniemieckich inwestowaniem w innych krajach RWPG, w tym także w Polsce. Tylko w ciągu 1988 r. lokaty RFN w krajach RWPG wzrosły o ok. 100 mln DM (Węgry, Polska, ZSRR). Takie kraje jak Bułgaria, Czechosłowacja i NRD, a także Rumunia nie dopuszczały lokat kapitału zagranicznego w formie właściwych inwestycji bezpośrednich. Było też wątpliwe, czy inwestorzy zagraniczni byli zainteresowani w dokonywaniu znacznie większych lokat w tych krajach, przed przeprowadzeniem reform ekonomicznych i politycznych. Drugim krajem, pod względem liczby tworzonych joint ventures, była Austria – 37 spółek, również skoncentrowanych na Węgrzech (33 joint ventures). Następne miejsca zajmowały Szwajcaria i USA po 17, Japonia – 14 i Wielka Brytania – 13²¹.

Na pytanie, jaka była intensywność związków kooperacyjnych między krajami RWPG i OECD w latach 80., trudno w sposób w pełni udokumentowany odpowiedzieć. Z rocznych doniesień Sekretariatu EWG oraz informacji prasowych wynikało, że poczynając od 1983 r. liczba zawieranych porozumień kooperacyjnych między obu grupami krajów wzrastała, a największa przypadła na Węgry i Związek Radziecki. Znaczną aktywność wykazywały również pozostałe kraje socjalistyczne. Ważniejszy był jednak fakt, iż mimo wzrostu liczby tych porozumień, kooperacja produkcyjna nie wpłynęła w istotny sposób na jakościowe i ilościowe zmiany w stosunkach gospodarczych Wschód-Zachód. Ponadto, napływ kapitału zagranicznego poprzez joint ventures do krajów Europy Środkowo-Wschodniej był na tyle niewielki, że nie spowodował żadnych zasadniczych zmian zarówno w bilansie płatniczym i w ogólnych nakładach inwestycyjnych. Główną przeszkodą w przyciągnięciu obcego kapitału stanowiła słaba kondycja gospodarek wschodnioeuropejskich, niewymienialność walut, braki w infrastrukturze, a w niektórych krajach przeżytki centralnego systemu zarządzania gospodarką. Dlatego też wśród dokonywanych na terenie RWPG inwestycji zachodnich dominowały przedsięwzięcia drobne o małym kapitale zakładowym, obliczone na rozpoznanie miejscowych warunków działania.

---

²¹ Głównie w Bułgarii i na Węgrzech. „Japan's Changing Overarea Direct Investment, marzec 1988 r.

Uwarunkowania rozwoju wymiany naukowo-technicznej

Międzynarodowe obroty licencyjne, polegające na udzielaniu przez nadawcę w jednym kraju odbiorcy w innym zezwolenia na korzystanie w ustalonym zakresie ze ściśle określonej i konkretnej wiedzy technicznej wraz z przekazaniem tej wiedzy, były w latach 80. głównym wyspecjalizowanym kanałem przepływu wiedzy technicznej między Wschodem i Zachodem. Obroty licencyjne były istotną częścią składową międzynarodowej współpracy produkcyjnej, w tym zwłaszcza specjalizacji i kooperacji produkcji oraz wspólnych inwestycji Wschód-Zachód. Rozwiązanie to było korzystne dla obu stron. Dla importera zakup licencji miał m.in. wpływ na procesy specjalizacji i rozwój międzynarodowej kooperacji produkcyjnej. Umożliwiał dostęp do nowych technologii, nowoczesnych i sprawdzonych w produkcji wyrobów, oszczędzał czas i nakłady, wpływał również na zwiększenie rozmiarów eksportu, a tym samym na poprawę sytuacji w bilansie płatniczym²². Zgodnie z niektórymi ocenami²³, posługującymi się tzw. mnożnikiem technicznym, nabywanie osiągnięć naukowo-technicznych na podstawie umów licencyjnych mogło przyspieszyć rozwój danej dziedziny w większym stopniu, niż miało to miejsce przy zmaterializowanych formach transferu techniki takich, jak import maszyn i urządzeń, czy kooperacja przemysłowa. Nabycie licencji, opatentowane rozwiązanie techniczne łącznie z know-how i pomocą techniczną licencjodawcy przyspieszało rozwój danej dziedziny o 7-8 lat, licencji typu know-how o 3-5 lat, natomiast kooperacja przemysłowa bez udzielenia licencji tylko o 1-2 lata. Ponadto, co często podkreślano, zyski otrzymane w wyniku wdrożenia licencji wielostronnie przewyższały wydatki na ich zakup. Z kolei dla eksportera udzielenie licencji było formą promocji eksportu maszyn i urządzeń, materiałów, elementów kooperacyjnych oraz usług technicznych, z których wpływy wielokrotnie przewyższały opłaty licencyjne. Oprócz tego operacje licencyjne były zazwyczaj opodatkowane w minimalnym stopniu i należały do naj-

---

²² P. Bożyk, J. Misala, *Stosunki gospodarcze Wschód-Zachód – formy i mechanizmy*, PWE, Warszawa 1988, s. 231.

²³ *Mieždunarodnaja specjalizacija i koopierowanije proizvodstva stran SEW*, Moskwa 1982, s. 188; L.A. Radina, *Socjalistyczeskaja integracija i nowyje formy sotrudniczestwa Wostok-Zapad*, Moskwa 1983, s. 107; I.W. Makarow, I.N. Pozin, *Ekonomiczeskoje sotrudniczestwo w Jewropie: itogi i perspektywy*, Moskwa 1987, s. 150.

bardziej opłacalnych operacji w międzynarodowej współpracy gospodarczej²⁴.

Doświadczenia dekady lat 80. wskazywały, że w krajach socjalistycznych przy podejmowaniu decyzji o imporcie wiedzy naukowo-technicznej z krajów kapitalistycznych uwzględniano następujące kryteria:

- a) dostosowanie importu do zadań planowych, co oznaczało preferowanie długoterminowych porozumień międzyrządowych, stwarzających stabilne ramy dla kontaktów z firmami prywatnymi i pozwalających na synchronizację celów współpracy z założeniami centralnego planisty;
- b) dostępność środków dewizowych. W latach 80., kiedy możliwości uzyskania kredytów zmniejszyły się, państwa socjalistyczne ograniczyły zakupy technologii, ale (nie rezygnując z nich całkowicie) przeszły na stosowanie nowej formy pozyskiwania technologii- zakładały spółki o kapitale mieszanym;
- c) nowoczesność transferowanej wiedzy naukowo-technicznej. Oferty zakupu przedkładane przez państwa socjalistyczne dotyczyły najbardziej zaawansowanych technologii.

Natomiast do czynników ograniczających możliwości importowe krajów RWPG należały w tym zakresie:

- a) ograniczenia nakładane przez kraje zachodnie na eksport techniki do krajów bloku komunistycznego, zwłaszcza najnowszej (tzw. embargo strategiczne);
- b) brak odpowiednio rozwiniętej infrastruktury niezbędnej do efektywnej adaptacji oraz asymilacji nabywczwej techniki;
- c) kłopoty dewizowe krajów socjalistycznych będące wynikiem m.in. ich niskiego eksportu do krajów zachodnich oraz utrudnień w uzyskaniu kredytów dewizowych.

Bez wątplenia znaczny wpływ na transfer zachodnich do krajów bloku komunistycznego miały czynniki polityczne²⁵. Embargo strategiczne wywodzące się z czasów „zimniej wojny” było drastycznym instrumentem ograniczania stosunków gospodarczych między Wschodem a Zachodem. W jego ramach wysoko rozwinięte kraje

---

²⁴ S.J. Stiepanienko, *SEW: międzynarodowe sotrudnicestwo w oblasti nauki i techniki*, Moskwa 1985, s. 70.

²⁵ S. Michałowski, *Polityczne aspekty współpracy naukowo-technicznej Wschód-Zachód*, „Sprawy Międzynarodowe” Nr 1/1988, s. 31.

kapitalistyczne nałożyły liczne ograniczenia odnośnie transferu technologii, szczególnie w „czystej” (niezmaterializowanej) postaci. Komitet Koordynacyjny do Spraw Kontroli Eksportu Wielostronnego (COCOM) sporządzał co jakiś czas listy technologii objętych embargiem²⁶. Były to zwłaszcza tzw. technologie krytyczne o istotnej wartości militarnej lub podwójnego zastosowania, tj. znajdujące zastosowanie zarówno w przemyśle zbrojeniowym, jak i w gospodarce cywilnej. Ponadto w posiadaniu państw zachodnich było również szereg ekonomicznych instrumentów oddziałujących na wymianę technologiczną, jednak podstawowe znaczenie posiadała polityka kredytowa oraz wspomniane wcześniej embargo strategiczne państw zachodnich wobec krajów RWPG. Negatywna atmosfera lat 80. doprowadziła do głębokich zmian w zakresie polityki transferu technologii i kontroli eksportu państw zachodnich, a w szczególności Stanów Zjednoczonych w stosunku do krajów socjalistycznych. Podstawowe kierunki tych zmian wyznaczały cztery następujące elementy, decydujące o rozszerzeniu zakresu dotychczasowej kontroli.

Po pierwsze- zasadniczym celem wprowadzonych ograniczeń w dziedzinie transferu technologii była próba izolowania krajów socjalistycznych od osiągnięć naukowo-technicznych w wysoko rozwiniętych krajach kapitalistycznych i to nie tylko z zamiarem wywierania ograniczającego wpływu na rozwój potencjału militarnego, ale na całokształt procesów zachodzących w gospodarkach krajów Europy Środkowo-Wschodniej. Po drugie- wprowadzone zostały jednolite kryteria kontroli handlu Wschód-Zachód. Po trzecie – elementem rozszerzającym było dążenie do objęcia tymi kryteriami polityki handlowej nie tylko krajów należących do COCOM, ale i krajów pozostających poza tą organizacją. Po czwarte- zaostreniu uległa wspólna polityka państw zachodnich w kwestii transferu technologii do krajów socjalistycznych poprzez zbliżenie do amerykańskich koncepcji. Stany Zjednoczone, wykorzystując swoją dominującą pozycję polityczną i ekonomiczną, w tym wyraźną przewagę technologiczną w wielu dziedzinach, stosowały rozbudowane sankcje, a także bodźce w celu skłonienia zachodnich partnerów do akceptacji programu zaostrej kontroli eksportu technologii do kra-

---

²⁶ E. Halizak, *Polityka Komitetu Koordynacyjnego Wielostronnej Kontroli Eksportu*, „Sprawy Międzynarodowe” Nr 7-8/1985.

jów socjalistycznych. Znalazło to odbicie w ewolucji charakteru działalności COCOM²⁷ w latach 80., jako podstawowego instrumentu koordynacji i kontroli zachodniego wywozu technologii do krajów socjalistycznych. Kierunki tych przekształceń wyznaczały następujące główne mechanizmy.

Po pierwsze- rozszerzeniu i wzmocnieniu uległ aparat kontroli COCOM, m.in. również w wyniku włączenia do niego ekspertów wojskowych z pozostałych krajów NATO i utworzenia podkomitetu wojskowego w ramach tej organizacji. Po drugie- wyraźnie rozszerzono trzecią listę COCOM, obejmująca towary o podwójnym zastosowaniu. Powiększenie tej listy obejmowało wiele produktów, jednak najistotniejsze znaczenie posiadały wyroby mikroelektroniki i urządzenia do przetwarzania danych, od których zależało przedstawienie gospodarki na nowoczesne systemy informatyczne i komunikacyjne. Po trzeciej- nastąpiła zmiana kryterium oceny zastosowania eksportowanych do krajów socjalistycznych wyrobów podwójnego zastosowania: dotychczasowe kryterium towarowe zostało zastąpione kryterium technologicznym. Po czwarte- skuteczność systemu kontroli eksportu nowoczesnych technologii do krajów socjalistycznych została zwiększona przez przyjęcie zasady, iż zezwala się na wywóz produktów o zaawansowanej technologii po czterech latach od momentu podjęcia seryjnej produkcji. Był to bowiem przeciętny okres, w którym następowało odnowienie technologii. Dokonując analizy²⁸ warunków wymiany naukowo-technicznej między Wschodem i Zachodem nie należy zapominać o czynnikach wewnętrznych państw RWPG mających bardzo istotny wpływ na tę wymianę.

Otóż strukturalną cechą gospodarek socjalistycznych, która w największym stopniu warunkowała ich podejście do współpracy naukowo-technicznej była proimportowość. Należy podkreślić, że proimportowość była wynikiem niższego zaawansowania rozwoju gospodarczego oraz utrzymywania się trwałej nierównowagi między szybciej wzrastającym popytem na czynniki produkcji niż ich podażą. Stany nierównowagi wewnętrznej przenosiły się do sfery handlu

---

²⁷ W. Grabska, *Uwarunkowania rozwoju stosunków gospodarczych Wschód-Zachód w latach osiemdziesiątych*, PISM, Warszawa 1989, s. 95-121.

²⁸ Brak materiałów źródłowych dotyczących współpracy naukowo-technicznej w drugiej połowie lat 80. ogranicza tę analizę praktycznie do 1985 r.

zagranicznego, przejawiając się w silnym zapotrzebowaniu na import kapitału, wiedzy naukowo-technicznej oraz innych czynników produkcji. Proimportowość w sferze nauki i techniki była też konsekwencją przyjętego modelu tworzenia wiedzy naukowo-technicznej. W europejskich państwach socjalistycznych był on organizacyjnie oddzielony od procesów produkcji. Badania podstawowe prowadziła akademia nauk i ich wyspecjalizowane instytuty oraz szkoły wyższe. Natomiast badania stosowane i rozwojowe prowadzone były przez instytuty naukowo-badawcze podległe ministerstwu, zjednoczeniom i kombinatom przemysłowym. Idea takiego modelu polegała na przeświadczeniu, że silne centrum badawczo-rozwojowe, obsługujące przedsiębiorstwa w danej branży pozwoli uniknąć dublowania prac badawczo-rozwojowych oraz skoncentrować cały potencjał w jednym ośrodku. Na skutek izolacji sfery badawczo-rozwojowej od sfery produkcji przepływ rezultatów tych prac był nieduży, ponieważ instytuty badawczo-rozwojowe nie partycypowały w wynikach ekonomicznych wdrożeń, a przedsiębiorstwa wykazywały ograniczoną zdolność do absorpcji innowacji.

W tej sytuacji praktyczne zastosowanie wiedzy naukowo-technicznej w produkcji przemysłowej polegało na budowie nowych zakładów przemysłowych, a nie na wprowadzaniu innowacji w istniejących już przedsiębiorstwach. Taki sposób wprowadzania innowacji był bardzo kosztowny i z reguły realizowany z opóźnieniem w stosunku do założeń. Powodem była m.in. nieterminowa budowa nowych zakładów i długi okres dochodzenia do planowanych wyników. Również niska efektywność potencjału badawczego państw bloku komunistycznego sprawiała, iż przedsiębiorstwa produkcyjne sięgały po zagraniczne rozwiązania techniczne. O niskiej efektywności świadczyła duża rozpiętość między środkami zaangażowanymi w tworzenie wiedzy naukowo-technicznej a uzyskanymi rezultatami. Na przykład udział państw socjalistycznych w światowych obrotach licencyjnych po stronie eksportu wynosił tylko 0,5%, a po stronie importu 5%²⁹. Jeśli uwzględnić statystyki patentowe, to okazuje się, że na początku lat 80. kraje RWPG łącznie uzyskały niewiele więcej patentów za granicą niż Szwecja czy Włochy, prawie

---

²⁹ J. Maciejewicz, *Międzynarodowa konkurencja technologiczna*, „Sprawy Międzynarodowe” Nr 3/1986, s. 41.

tyle samo co Holandia, nie mówiąc już o Japonii, RFN i USA³⁰. Dane te świadczyły o niskiej sprawności systemu tworzenia wiedzy naukowo-technicznej w krajach RWPG mimo, że dysponowały one liczącym się potencjałem w tym zakresie. Tak, na przykład w 1985 r. liczba naukowców przypadająca na 10 tys. mieszkańców wynosiła: w Bułgarii – 30, Czechosłowacji – 41, NRD – 48, Polsce – 18, na Węgrzech – 35, w ZSRR – 54. Natomiast dla krajów kapitalistycznych te same wskaźniki w 1983 r. wynosiły: we Francji – 13, Japonii – 45, RFN – 21, Wielkiej Brytanii – 15, USA – 31³¹.

Inną przyczyną niskiej efektywności sektora badawczo-rozwojowego w państwach socjalistycznych były niskie nakłady finansowe przypadające na jednego zatrudnionego w tej sferze, co rzutowało na techniczne i materialne wyposażenie. W 1985 r. nakłady te kształtowały się następująco: Bułgaria – 14,5 tys. lewa, Czechosłowacja – 339,8 tys. koron, NRD – 229,2 tys. DDM, Polska – 2 166,7 tys. złotych, Węgry – 922,6 tys. forintów, Związek Radziecki – 19,2 tys. rubli. W 1983 r. w USA wydatki na jednego zatrudnionego badacza kształtowały się na poziomie 120,5 tys. dol., w RFN – 1 052,4 tys. DM, w Wielkiej Brytanii – 48,6 tys. funtów³².

Również struktura nakładów na prace badawczo-rozwojowe w państwach socjalistycznych w dużym stopniu warunkowała podejmowanie decyzji o imporcie wiedzy naukowo-technicznej z Zachodu. W krajach bloku komunistycznego większość naukowców i inżynierów była zatrudniona w placówkach naukowych i wyższych uczelniach, podczas gdy tylko niewielki procent w przemyśle. W tej sytuacji większe nakłady były kierowane na badania podstawowe niż na badania rozwojowe i wdrożeniowe. W rezultacie sektor badawczo-rozwojowy oferował rozwiązania techniczne nie zawsze wypróbowane w praktyce. W krajach zachodnich była tendencja odwrotna, badania rozwojowe miały priorytet, a przedsiębiorstwa ofe-

---

³⁰ J. Maciejewicz, *Międzynarodowa wymiana patentowa*, „Sprawy Międzynarodowe” Nr 2/1984, s. 83-85.

³¹ Na początku lat 80. w europejskich krajach socjalistycznych nakłady na B+R stanowiły 25% światowych nakładów na ten cel, podczas gdy udział Zachodu wynosił ok. 73%. (*Nauczno-techniczskie potencjały stran-czenow SEW i ich wkluczenije w mieždunarodnoje socjalisticeskoje razddzielenije truda*, Moskwa 1987, s. 49).

³² Ż. Kaczmarek, *Wzajemne zależności między nauką i techniką a systemem politycznym socjalizmu*, „Studia Nauk Politycznych” Nr 2/1988.

rowały wiedzę naukowo-techniczną w pełni wypróbowaną w praktyce. Silne zainteresowanie importem wiedzy naukowo-technicznej z Zachodu wynikało z dążenia państw socjalistycznych do zmniejszenia, a nawet zlikwidowania luki technologicznej poprzez współpracę z krajami przodującymi technicznie. Brano przy tym pod uwagę doświadczenia historyczne tych krajów, które poprzez włączenie w międzynarodowy podział pracy nadrobiły zapóźnienie technologiczne. W ramach reform podjętych w bloku komunistycznym w latach 80. większa uwaga została skierowana na badania rozwojowe i wdrożenia, aby przyspieszyć rozprzestrzenianie się innowacji w tych gospodarkach. O takim podejściu zdecydowały negatywne doświadczenia minionych lat, kiedy wskutek braku reform strukturalnych absorpcja zachodnich technologii była bardzo niska.

Charakter wymiany licencyjnej

Wymiana osiągnięć naukowo-technicznych na zasadach komercyjnych stanowiła dynamicznie rozwijającą się dziedzinę międzynarodowej współpracy gospodarczej. Ocena skali obrotów licencyjnych krajów socjalistycznych utrudniona jest z powodu fragmentaryczności danych statystycznych³³. Przy ocenie skali obrotów licencyjnych krajów socjalistycznych poza oficjalnymi statystykami wykorzystywane były dane zawarte w innych publikacjach, m.in. w raportach o współpracy gospodarczej Wschód-Zachód publikowanych przez EKG ONZ, w specjalistycznych opracowaniach zachodnich oraz w opracowaniach publikowanych przez poszczególne kraje socjalistyczne. Największymi importerami licencji były: Związek Radziecki, Węgry, Czechosłowacja i Polska. Większość zakupionych przez te kraje osiągnięć naukowo-technicznych pochodziła z krajów kapitalistycznych. Kraje, w których koncentrował się import licencji, były jednocześnie najmniej zaangażowane we współpracę przemysłową z Zachodem. Dane statystyczne wskazywały, że Węgry³⁴ dystansowały w tej współpracy wszystkie pozostałe kraje. Znajdowało to odbicie w ilości licencji czynnych w przemyśle węgierskim. Liczba licencji czynnych w tym kraju w 1985 r. była 2-krotnie większa niż w

---

³³ Niektóre źródła podawały tylko wartość „czystych” kontraktów licencyjnych. W innych uwzględniono również wynagrodzenie za licencje przekazywane w ramach innych umów, np. o kooperacji produkcyjnej czy kapitałowej lub przy okazji dostaw kompletnych obiektów przemysłowych.

³⁴ P. Marer, *East-West Technology Transfer. Study of Hungary 1968-1984*, Paris 1985, s. 120.

Czechosłowacji, ponad 7,5 razy większa niż w Polsce i aż 25-krotnie większa niż w Bułgarii, której udział we współpracy Wschód-Zachód był minimalny.

Udział opłat licencyjnych w wydatkach na rozwój nauki i techniki, wynoszący w latach 1981-85 ok. 7% również świadczył, że w porównaniu z innymi krajami socjalistycznymi gospodarka węgierska była najważniejszym importerem obcej myśli naukowo-technicznej. Wskaźnik ten w Czechosłowacji w tym okresie nie przekraczał 3%, a w Polsce osiągnął poziom 2%³⁵. Na tle takich krajów jak Japonia, RFN, Francja, w których udział wydatków przeznaczonych na nabywanie zagranicznych licencji w wydatkach na prace badawczo-rozwojowe wynosił 15-20% dowodził, że kraje socjalistyczne w zbyt małym zakresie wykorzystywały obce osiągnięcia naukowo-techniczne w rozwoju swoich gospodarek. Mimo to zakupy licencji miały duże znaczenie w modernizacji wielu branż przemysłu, czy też uruchomieniu produkcji nowych, wcześniej nie wytwarzanych wyrobów. Import licencji przez kraje socjalistyczne koncentrował się przede wszystkim w przemyśle chemicznym, budowy maszyn, elektrotechnicznym, elektronicznym, samochodowym i petrochemicznym. Chociaż udział produkcji licencyjnej w sprzedaży ogółem był niewielki (np. na początku lat 80. w Związku Radzieckim wynosił mniej niż 1%, w połowie lat 80. w Czechosłowacji 5%, na Węgrzech 8%, a Polsce 1%, a w 1980 r. - 5%), to były jednak branże, w których udział ten przekraczał 20% (np. na Węgrzech w przemyśle farmaceutycznym, gumowym oraz tworzyw sztucznych). Poważnym mankamentem w polityce licencyjnej krajów RWPG była słaba operatywność przy wdrażaniu nabytych rozwiązań. Ekonomisci radzieccy przy planowaniu wdrożeń przyjmowali normatywny okres 1,5 roku na uruchomienie produkcji licencyjnej³⁶. Jednakże przyswojenie nowej technologii trwało zazwyczaj dłużej. W praktyce krajów socjalistycznych średni okres upływający od momentu zakupu licencji do opanowania produkcji na jej podstawie trwał 4-6 lat (w Polsce 5-8 lat), podczas gdy w krajach kapitalistycznych okres ten był o połowę krótszy. Stan ten w dużym stopniu pogarszał kon-

---

³⁵ J. Wieczorkiewicz, *Powiązania kooperacyjne Polski z Zachodem*, „Sprawy Międzynarodowe” Nr 1/1986.

³⁶ M. Bornstein, *East-West Technology Transfer. The Transfer of Western Technology to USSR*, Paris 1985, s. 58.

kurencyjność licencjonowanych wyrobów przemysłowych wytwarzanych w krajach RWPG na rynku światowym.

Kraje socjalistyczne występowały na międzynarodowym rynku również jako eksporterzy licencji. Dostrzec można znaczną różnicę między udziałem tych krajów w światowym eksporcie osiągnięć naukowo-technicznych mierzonym ilością udzielonych licencji a wskaźnikiem ich udziału w dochodach z tego eksportu wynoszącym według różnych ocen nie więcej niż 2%. Było to rezultatem małej wartości licencji eksportowanych przez kraje RWPG. Dotyczyły one często drobnych, fragmentarycznych i zazwyczaj nie wdrożonych rozwiązań technicznych, stąd uzyskiwane ceny nie były wysokie. Potwierdzeniem tej tezy może być fakt, że stopień pokrycia wydatków (opłat licencyjnych) na import licencji wpływami z ich eksportu, w porównaniu ze stosunkiem ilości sprzedanych i nabytych licencji, był niski. Na przykład w Polsce w okresie 1981-85 wpływy uzyskane ze sprzedaży 43 licencji pozwoliły pokryć tylko w 14% opłat za nabyte licencje. W Czechosłowacji i na Węgrzech wskaźniki te były wielokrotnie wyższe, znacznie mniejsze jednak niż stosunek umów eksportowych i importowych. Głównymi eksporterami licencji z krajów RWPG były: Związek Radziecki³⁷, Czechosłowacja, NRD i Węgry. Kraje te oferowały przede wszystkim rozwiązania techniczne związane z hutnictwem, przemysłem elektromaszynowym, budową maszyn włókienniczych, farmaceutycznym i innymi dziedzinami chemii, spożywczym i górniczym. Eksport licencji kierowany był głównie na rynki krajów wysoko rozwiniętych.

Współpraca w ramach zawartych z krajami socjalistycznymi umów licencyjnych była oceniana przez zachodnich importerów raczej pozytywnie³⁸. W ocenie brali oni pod uwagę możliwość zapoznania się z działaniem danej technologii u licencjodawcy, kompletnością dostarczanych informacji oraz ciągłością w jej przekazywaniu. Zdarzało się niekiedy, że pewne zastrzeżenia budziła kompletność informacji dostarczonej przez partnerów z krajów socjalistycznych oraz ciągłość jej przekazywania, ale nie wpływało to w sposób zasadniczy na ogólną ocenę. Najsilniejszą pozycję wśród eksporte-

---

³⁷ W.I. Muchopad, *Licenzintorg prodajet i pokupajet licenzii, Woprosy Izobrietielstwa*, Moskwa 1987, nr 2.

³⁸ J.W. Kiser, *Tapping Eastern Block Technology, Harvard Business Review* 1982, March-April.

rów licencji z krajów RWPG zajmował Związek Radziecki. W latach 1981-85 zawarł on ponad 1,1 tys. umów na eksport rozwiązań technicznych³⁹. Inne źródła podawały nieco skromniejsze liczby. Źródła zachodnie, powołując się na informacje licenzintorgu⁴⁰, informowały o sprzedaży przez ZSRR 800 licencji⁴¹. Sprzedaż radzieckich rozwiązań za granicą w formie licencji i know-how wzrastała średnio w skali roku o 35-40%⁴². Wśród głównych pozycji osiągnięć naukowo-technicznych sprzedawanych wielokrotnie na podstawie umów licencyjnych przez Związek Radziecki do różnych krajów wymienić należy: systemy chłodzenia wielkich pieców hutniczych, urządzenia do ciągłego spustu stali; procesy: wytopu metali nieżelaznych, elektromagnetycznego odlewania aluminium, gazyfikacji węgla, suchego gaszenia koksu, spawania rur o dużych średnicach; koparki pneumatyczne, aparaty do zakładania szwów chirurgicznych, prasy filtracyjne itd. Wiele z rozwiązań sprzedawanych przez ZSRR reprezentowało bardzo wysoki poziom techniczny i znalazło uznanie w firmach rozwiniętych krajów kapitalistycznych. Pomyślny zakup i wdrożenie radzieckich licencji zależało jednak od zdolności zachodniego nabywcy zaadaptowania ich do wymogów określonego rynku. Największymi nabywcami radzieckich technologii były: Stany Zjednoczone⁴³, Francja, Japonia, RFN, Włochy i Wielka Brytania.

W początkowym okresie współpracy nabywanie licencji w krajach kapitalistycznych było przede wszystkim sposobem likwidacji „wąskich gardeł” w krajach socjalistycznych. Kraje Europy Środkowo-Wschodniej dążyły do stworzenia na bazie pozyskanej z krajów kapitalistycznych myśli naukowo-technicznej, warunków dla produkcji nowoczesnych wyrobów w celu rozszerzenia własnych możliwości eksportowych. Jednocześnie punkt ciężkości w wymianie licencyjnej przesunął się na dziedziny naukochłonne. Podkreślić należy także wzrost zainteresowania nabywaniem całych pakietów

---

³⁹ I.S. Najaszkow, *Ku nowym rubieżom naukowo-technicznego progressa, Woprosy Izobrietatelstwa*, 1986, nr 2.

⁴⁰ Licenzintorg- radziecki monopolista w dziedzinie wymiany licencji.

⁴¹ WW. Ignatow, *Sowietskije naukowo-tiechniczeskije dostiżenija zawojewajut międunarodnyje rynki, Woprosy Izobrietatelstwa*, Moskwa 1987, nr 12.

⁴² A.P. Ogniew, *Ekonomiczeskije odnoszenija Wostok-Zapad w 80-je gody*, Moskwa 1986, s. 23.

⁴³ E. Halizak, *Radziecko-amerykańska współpraca naukowo-techniczna, „Sprawy Międzynarodowe”* Nr 11/1985.

licencji o charakterze międzybranżowym, powiązanych ze sobą w jeden system techniczny i produkcyjny. Pojawiły się nowe formy płatności za nabywane licencje. W szczególności rozszerzyła się wymiana na zasadzie kompensacji, gdzie opłaty licencyjne były regulowane dostawami wyrobów uzyskanych na podstawie licencjonowanego rozwiązania. Funkcjonowały również wyższe formy kompensacji, kiedy nabywający licencję w rozliczeniu udzielał swojemu licencjodawcy licencji na własne rozwiązania naukowo-techniczne (tzw. licencje krzyżowe)⁴⁴. Wzajemne udzielanie licencji było charakterystyczne dla współpracy firm o porównywalnym poziomie technicznym i stwarzało warunki dla głębszych długookresowych powiązań gospodarczych, np. poprzez podejmowanie kooperacji naukowo-produkcyjnej.

Inną charakterystyczną dla tego okresu tendencją w wymianie licencyjnej było coraz częstsze zjawisko pozyskiwania licencji w ramach podejmowania innych form współpracy przemysłowej, np. w ramach umów o kooperacji produkcyjnej na bazie specjalizacji, czy poprzez tworzenie wspólnych przedsiębiorstw (kooperacja kapitałowa). Występowało tu zjawisko pozyskiwania licencji jako jednego z oczekiwanych rezultatów kooperacji produkcyjnej, w odróżnieniu od sytuacji, kiedy umowa licencyjna mogła być punktem wyjścia do jej podjęcia. Taka forma współpracy, funkcjonująca przede wszystkim w przemyśle elektromaszynowym, pozwalała nie tylko szybko wdrożyć i opanować produkcję nowych wyrobów czy procesów technologicznych, lecz umożliwiała również pełniejsze i bardziej elastyczne wykorzystanie stworzonych zdolności produkcyjnych oraz efektywną sprzedaż wytworzonej produkcji za granicę. Partnerami krajów socjalistycznych w tej formie współpracy były w zasadzie mniej znane średnie i małe firmy, chociaż występowały również takie jak: Volvo, Siemens AG, Citroen, Control Data Corp., dysponujące nowoczesnymi technologiami.

Podsumowanie

Powiązania naukowo-techniczne Wschód-Zachód charakteryzowały się zawsze asymetrią, którą ilustrują następujące wskaźniki:

- a) w strukturze obrotów licencyjnych Wschód-Zachód miała miejsce nie tylko asymetria ilościowa (przewaga Zachodu

---

⁴⁴ S. Simanowski, *Technologiczeskij obmien Wostok-Zapad. Triebowanija Nowogo Myslenija*, „Wnieszniaja Torgowla” Nr 1/1988.

w sprzedaży licencji do krajów socjalistycznych), ale i wartościowa;

- b) głęboka asymetria istniała również w transferze wiedzy naukowo-technicznej uprzedmiotowionej w maszynach i urządzeniach. W strukturze eksportu państw Zachodu na rynek RWPG wyroby przemysłowe stanowiły ok. 70%, a w eksporcie państw RWPG na rynki zachodnie udział wyrobów przemysłowych wynosił ok. 30%⁴⁵.

Niekorzystna dla państw socjalistycznych była również struktura powiązań naukowo-technicznych Wschód-Zachód, co miało wpływ na jakość i nowoczesność transferowanej wiedzy. Udział najbardziej kompleksowych form współpracy naukowo-technicznej, tj. kooperacji przemysłowej i kooperacji badawczo-rozwojowej był niezbyt duży. Na przykład, obroty kooperacyjne stanowiły tylko 3-4% całości obrotów handlowych Wschód-Zachód, co świadczyło o niewielkim poziomie transferu wiedzy naukowo-technicznej. Ponadto, sama struktura porozumień kooperacyjnych nie była korzystna z punktu widzenia interesów państw socjalistycznych, ponieważ mały był w nich udział gałęzi przemysłu, w których postęp techniczny rozwijał się najszybciej (np. elektronika). Dominowały porozumienia w przemysłach tradycyjnych, jak: metalurgia, przemysł lekki, chemiczny, transport. Również czas trwania porozumień kooperacyjnych był ograniczony, co nie sprzyjało stabilizacji powiązań naukowo-technicznych Wschód-Zachód. Marginalną rolę odgrywała kooperacja badawczo-rozwojowa, pojmowana jako współdziałanie partnera ze Wschodu i Zachodu w celu stworzenia nowego wyrobu lub procesu technologicznego. Wynikało to z niechęci przedsiębiorstw kapitalistycznych do dzielenia się wiedzą i wspólnego jej wykorzystania w produkcji nowych wyrobów. Czynnikiem hamującym była również polityka kontroli eksportu w krajach kapitalistycznych, uniemożliwiająca transfer nowoczesnej wiedzy naukowo-technicznej.

---

⁴⁵ OECD. Economic Outlook, Nr 34/1987, s. 128-129.

Bibliografia:

„Business Week” z 27 lutego 1989 r.

„Eurobusiness” z listopada 1988 r.

„Japan’s Changing Overarea Direct Investment, marzec 1988 r.

„Rynki Zagraniczne” Nr 25/1986 r.

Bornstein M., *East-West Technology Transfer. The Transfer of Western Technology to USSR*, Paris 1985.

Bożyk P., J. Misala, *Stosunki gospodarcze Wschód-Zachód- formy i mechanizmy*, PWE, Warszawa 1988.

Czerkawska G., K. Czerkawski, *Skuteczność międzynarodowych sankcji gospodarczych*, „Sprawy Międzynarodowe” Nr 6/1987.

Economic, Business and Legal Aspects of East-West Joint Ventures, Geneva 1988.

EKG TRADE (R. 503)/Add.1/1984.

Grabska W., *Uwarunkowania rozwoju stosunków gospodarczych Wschód-Zachód w latach osiemdziesiątych*, PISM, Warszawa 1989.

Haliżak E., *Polityka Komitetu Koordynacyjnego Wielostronnej Kontroli Eksportu*, „Sprawy Międzynarodowe” Nr 7-8/1985.

Haliżak E., *Radziecko-amerykańska współpraca naukowo-techniczna*, „Sprawy Międzynarodowe” Nr 11/1985.

Ignatow W.W., *Sowietskije nauczno-tiechniczeskije dostizenija zawojewajut miezdunarodnyje rynki*, Woprosy Izobrietatelstwa, Moskwa 1987, nr 12.

Joint ventures with the participation of enterprises of the socialist countries of Eastern Europe, UNCTAD/ST/TSC/5 z 20 czerwca 1986 r.

Kaczmarek Z., *Wzajemne zależności między nauką i techniką a systemem politycznym socjalizmu*, „Studia Nauk Politycznych” Nr 2/1988.

Kiser J.W., *Tapping Eastern Block Technology*, Harvard Business Review 1982, March-April.

Maciejewicz J., *Międzynarodowa konkurencja technologiczna*, „Sprawy Międzynarodowe” Nr 3/1986.

Maciejewicz J., *Międzynarodowa wymiana patentowa*, „Sprawy Międzynarodowe” Nr 2/1984.

Makarow I.W., I.N. Pozin, *Ekonomiczneskoje sotrudniczestwo w Jewropie: itogi i perspektywy*, Moskwa 1987.

Marer P., *East-West Technology Transfer. Study of Hungary 1968-1984*, Paris 1985.

Michałowski S., *Polityczne aspekty współpracy naukowo-technicznej Wschód-Zachód*, „Sprawy Międzynarodowe” Nr 1/1988, s. 31.

Miezdunarodnaja specjalizacija i koopierowanije proizwodstwa stran SEW, Moskwa 1982.

- Muchopad W.I., Licenzintorg prodajet I pokupajet licenzii, Woprosy Izobrietatielstwa, Moskwa 1987, nr 2.
- Najaszkow I.S., Ku nowym rubieżam nauczno-techniczeskogo progressa, Woprosy Izobrietatielstwa, 1986, nr 2.
- Nauczno-techniczeskije potencjały stran-czlenow SEW i ich wkluczenije w mieżdunarodnoje socjalistyczeskije razddzielenije truda, Moskwa 1987.
- Ocena kooperacji przemysłowej Wschód-Zachód, „Biuletyn Ekonomiczny” Nr 1520/12 I 1987 r.
- OECD. Economic Outlook, Nr 34/1987.
- Ogniew A.P., Ekonomiczeskije odnoszenija Wostok-Zapad w 80-je gody, Moskwa 1986.
- Polski Handel Zagraniczny, 1985, Nr 74-75 (wkładka).
- Polski Handel Zagraniczny-1985 r., w: „Rynki Zagraniczne” Nr 74-75/1986 (wkładka).
- Puzin I., Razwitije proizwodstawiennoj koopieracji Wostok-Zapad, „Ekonomiczeskije Nauki” Nr 7/1987.
- Radina L.A., Socjalistyczeskaja integracija i nowyje formy sotrudniczestwa Wostok-Zapad, Moskwa 1983.
- Recent Developments in East-West Cooperation in Third Countries and in Tripartite Cooperation, UNCTAD TB/B/1000 z 6 czerwca 1984 r.
- Rosati D., K. Mizsei, Adjustment Through Opening of Socialist Economies, WIDER Paper (Helsinki), January 1989, Nr 52, s. 73 I nastep.
- Rutkowski J., Przekształcenia zagranicznych inwestycji bezpośrednich, „Sprawy Międzynarodowe” Nr 3/1990.
- Schaffer H.F. (ed.) (1985) Technology Transfer and East-West Relations, London: Croom Helm.
- Simanowskij S., Technologiczeskij obmien Wostok-Zapad. Triebowanieja Nowogo Myszenija, „Wnieszniaja Torgowla” Nr 1/1988.
- Stiepanienko S.J., SEW: mieżdunarodnoje sotrudniczestwo w oblasti nauki i tiechniki, Moskwa 1985.
- Sulimierski B., Finansowe aspekty wspólnych przedsięwzięć inwestycyjno-produkcyjnych Polski i pozostałych krajów socjalistycznych z krajami zachodnimi, Warszawa 1982.
- Wieczorkiewicz J., Powiązania kooperacyjne Polski z Zachodem, „Sprawy Międzynarodowe” Nr 1/1986.
- Zachodnia polityka ograniczania eksportu do krajów socjalistycznych, „Biuletyn Ekonomiczny” Nr 1522/26 I 1987, 1523/2 II 1987, 1524/9 II 1987 r.

Andrzej KICIŃSKI¹

Recenzja: Ks. Sławomir Bylina, ks. Edward Jarmoch,
Działania pedagogiczno-społeczne ks. Ignacego Świrskiego
na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie w latach 1922-1932,
Wydawnictwo WN IKRiBL Siedlce 2021, ss. 140.

Księża prof. dr hab. Edward Jarmoch i dr hab. Sławomir Bylina, autorzy monografii naukowej pt. „Działania pedagogiczno-społeczne ks. Ignacego Świrskiego na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie w latach 1922-1932” opracowali sylwetkę jednego z biskupów diecezji siedleckiej, który pasterzował w latach 1946-1968. Jak sami autorzy podkreślają we wstępie pracy „Motywacją do podjęcia się tak wymagającego zadania, była chęć opracowania dziejów kolejnego biskupa diecezjalnego, którego sylwetka w swojej istocie inspirowała wielu kapłanów posługujących współcześnie w duszpasterstwie diecezjalnym”.

Nie ulega wątpliwości, że prezentowana postać bp Ignacego Świrskiego zasługuje na szczegółowe opracowanie, szczególnie ze względu na toczący się proces beatyfikacyjny. Stwierdzam, zatem, że potrzeba powstania dzieła jest uzasadniona i zawiera poniższe walory naukowo – badawcze.

---

¹ Ks. dr hab. prof. KUL Andrzej Kiciński, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Wydział Teologii – Instytut Nauk Teologicznych, E-mail: andrzej.kicinski@kul.pl, ORCID: 0000-0003-3076-6878.

Tytuł recenzowanej pracy odpowiada zawartym treściom. Książka ma przejrzysty i logiczny układ. Zastosowany warsztat naukowy nie budzi zastrzeżeń.

Recenzowana książka składa się ze wstępu, przedmowy biskupa diecezji siedleckiej dr Kazimierza Gurdy, czterech rozbudowanych rozdziałów, oraz zakończenia. Uzupełnieniem pracy są aneksy, które w szczegółowy sposób ukazują procedurę wyboru Rektora Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, oraz terminarz Rady Wydziału Teologicznego. Plan pracy jest przejrzysty i zawiera podstawowe zakresy poruszanego zagadnienia.

Rozdział pierwszy wprowadza w charakterystykę omawianego zagadnienia, poprzez obraz uczelni jaką jest Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie. Opisano tutaj strukturę i funkcjonowanie uczelni, wraz ze składem Rady Wydziału i podejmowanych uchwał. Drugi rozdział przedstawia podstawowe informacje na temat ks. Ignacego Świrskiego włącznie z drogą naukową. Kolejne rozdziały odpowiadają specyfice monografii, czyli omawiają działania pedagogiczne oraz społeczne, jakie były udziałem, profesora, a następnie Dziekana Wydziału Teologicznego ks. Ignacego Świrskiego.

Interesującym i wartościowym walorem naukowym monografii są źródła, którymi podpierają się autorzy monografii. Dokumenty znajdujące się w Państwowym Archiwum w Wilnie nie zostały jeszcze w pełni przepracowane, dlatego tym bardziej można dostrzec wartość merytoryczną opracowanego dzieła.

Podsumowując rekomenduję wydanie drukiem monografii „Działania pedagogiczno-społeczne ks. Ignacego Świrskiego na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie w latach 1922-1932” autorstwa prof. dr hab. Edwarda Jarmocha i dr hab. Sławomira Byliny. Książka ta będzie interesującym źródłem do dalszych badań sylwetki bp prof. dr. hab. ppłk rez. Ignacego Świrskiego, pasterza wiernych na Południowym Podlasiu.

SŁAWOMIR BYLINA¹

Sprawozdanie z II OGÓLNOPOLSKIEJ KONFERENCJI
NAUKOWEJ „DUSZPASTERSTWO SŁUŻB MUNDUROWYCH
W POLSCE ASPEKTY SPOŁECZNO - DUSZPASTERSKIE”
11 KWIETNIA 2024

Drugą już z serii Ogólnopolskiej konferencji naukowej na temat DUSZPASTERSTWO SŁUŻB MUNDUROWYCH W POLSCE ASPEKTY SPOŁECZNO-DUSZPASTERSKIE zorganizowały: Katedra Teorii Społecznych i Socjologii Rodziny oraz Katedra Socjologii Bezpieczeństwa i Kryminologii (Wydział Nauk Społecznych), a także Katedra Teologii Pastoralnej (Wydział Teologii) Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Wsparcie organizacyjne zapewniał Wydziałowy Samorząd Studentów Wydziału Nauk Społecznych KUL.

Komitet naukowy konferencji stanowili: abp dr hab. prof. KUL Andrzej Dziega, ks. prof. dr hab. Mirosław Kalinowski, ks. prof. dr hab. Mirosław Sitarz, ks. prof. dr hab. Przemysław Kantyka, ks. prof. dr hab. Edward Jarmoch, ks. prof. dr hab. Tomasz Moskał, ks. prof. dr hab. Piotr Stanisław, ks. prof. dr hab. Kazimierz Pierzchała, dr hab. prof. KUL Arkadiusz Jabłoński, dr hab. prof. KUL Grzegorz Adamczyk, płk dr hab. prof. ASzWoj Juliusz Tym, ks. dr hab.

---

¹ Ks. nadkom. prof. KUL dr hab. Sławomir Bylina, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Wydział Nauk Społecznych, ORCID: 0000-0002-3975-5625.

prof. ucz. UW Cezary Smuniewski, dr hab. prof. UŚ Marek Rembierz, dr hab. prof. UR Jerzy Nikolajew.

Komitet organizacyjny konferencji składał się z przewodniczącego ks. nadkom. dr hab. Sławomira Byliny prof. KUL (Katedra Socjologii Bezpieczeństwa i Kryminologii, KUL, KAS), oraz dr hab. Wojciecha Gizickiego prof. KUL (Katedra Socjologii Bezpieczeństwa i Kryminologii, KUL), ks. prof. dr hab. Dariusza Lipica (Katedra Teologii Pastoralnej, KUL), ks. mgr Pawła Bieleckiego, ks. mgr Mariusza Maluszcza, Mjr mgr Damiana Jarząbka (Oddział Specjalny ŻW), oraz studentów KUL: Piotr Artysiewicz, Kinga Bylina, Iwona Hnatiuk, Karolina Kumowska, Gabriela Mitura, Jakub Wasiczuk, Magda Tomal, Klaudia Sadlak.

Patronatem wydarzenie objęli: abp dr hab. prof. KUL Stanisław Budzik, Wielki Kanclerz KUL; abp dr hab. prof. KUL Andrzej Dzięga, metropolita szczecińsko-kamieński; biskup polowy dr Wiesław Lechowicz, Delegat KEP ds. Policji, Więziennictwa oraz Duszpasterstwa KAS; biskup warszawsko-praski Romuald Kamiński, Delegat KEP ds. Strażaków; biskup zielonogórsko-gorzowski Tadeusza Lityński, delegat KEP ds. Duszpasterstwa Pracowników Leśnictwa; biskup pomocniczy lubelski Adam Bab; Minister Obrony Narodowej Władysław Kosiniak-Kamysz; Sekretarz Stanu, Szef Krajowej Administracji Skarbowej Marcin Łoboda; Komendant Główny Straży Granicznej gen. bryg. SG Robert Bagan; Komendant Główny Policji insp. Marek Boroń; Komendant Główny Państwowej Straży Pożarnej nadbrygadier Mariusz Feltynowski; Dyrektor Generalny Służby Więziennej płk dr Andrzej Pecka; Łowczy Krajowy Eugeniusz Grzeszczak.

Obrady Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej poprzedziła Eucharystia w Kościele Akademickim KUL, której przewodniczył ks. prof. dr hab. Mirosław Sitarz, prorektor KUL, w koncelebrze kilkunastu księży, natomiast homilię wygłosił ks. prof. dr hab. Przemysław Kantyka, dziekan Wydziału Teologii.

Na terenie obiektów KUL dokonało się uroczyste powitanie uczestników, przez ks. nadkom. dr hab. Sławomir Bylina prof. KUL. Następnie uroczystego otwarcia dokonał ks. prof. dr hab. Mirosław Kalinowski Rektor KUL. Słowo zabrali także dziekani wydziałów, które organizowało konferencję w osobach dr hab. Arkadiusza Jabłońskiego prof. KUL, Dziekan Wydziału Nauk Społecznych, oraz ks. prof. dr hab. Przemysława Kantyki, Dziekana Wydziału Teologii.

W obradach plenarnych pod przewodnictwem dziekana Wydziału Nauk Społecznych dr hab. Arkadiusza Jabłońskiego prof. KUL swoje referaty przedstawili: ks. prof. dr hab. Edward Jarmoch (UPH), na temat *Rys duszpasterstwa wojskowego w Polsce*. Drugi w kolejności ks. prof. dr hab. Dariusz Lipiec (KUL) ukazał *Duszpasterstwo służ mundurowych jako duszpasterstwo zwyczajne i nadzwyczajne*. Zakończeniem obrad plenarnych był wykład ks. nadkom. dr hab. Sławomira Byliny prof. KUL (KUL, KAS) pod tytułem *Model współpracy duszpasterstwa służ mundurowych w Polsce*.

Po referatach w obradach plenarnych, rozpoczęła się część druga konferencji w postaci czterech sekcji tematycznych. Pierwsza sekcja zatytułowana *Duszpasterstwo dziedziny obronnej państwa*, była prowadzona przez prodziekana Wydziału Nauk Społecznych dr hab. Wojciecha Gizickiego prof. KUL. Pierwszy referat przedstawił ks. kmdr. por. rez. dr Zbigniew Jaworski, I kanclerz Kurii OPWP, postulator procesu bł. kmdr por. Władysława Miegonia na temat *Duszpasterstwo wojskowe na ORP Kontradmiral X. Czernicki podczas operacji Enduring Freedom*. Drugim prelegentem był ks. mjr Mateusz Korpak, Kierownik Wydziału Duszpasterskiego Kurii Biskupiej Ordynariatu Polowego, z tematem *Duszpasterstwo Ordynariatu Polowego*. Następnie ks. ppłk Tomasz Paroń, Kapelan Garnizonu Biała Podlaska, omówił *Duszpasterstwo podczas wojskowych misji w Afryce*. Dalej ks. por. dr Krzysztof Banasiuk, były kapelan 22 Dęblińskiego BLP WOT, zaprezentował temat *Duszpasterstwo Wojsk Obrony Terytorialnej*. Ostatnim referatem tej sekcji było wystąpienie ks. dr Michała Kłakusa z Paryża, *Bp Józef Gawlina i próby objęcia polskiej ludności cywilnej w ZSRS duszpasterstwem wojskowym w 1942 r.*

Druga sekcja zatytułowana *Duszpasterstwo w dziedzinie ochronnej państwa* przewodniczył ks. nadkom. dr hab. Sławomir Bylina prof. KUL (KAS). Pierwszy referat odczytał ks. płk SG dr Zbigniew Kępa, Dziekan Straży Granicznej, *Duszpasterstwo Straży Granicznej*. Drugi wykład ks. asp. dr Piotra Kaczmarczyka, Kapelan Krajowej Administracji Skarbowej w Olsztynie, dotyczył *Duszpasterstwo Krajowej Administracji Skarbowej*. Kolejną formację omówił ks. Stanisław Stelmaszek, Kapelan Wojewódzki i Miejski Policji we Wrocławiu, *Duszpasterstwo Policji*. Następnie ks. Jan Pol z-ca Naczelnego kapelana Więziennictwa, ukazał *Duszpasterstwo Więźniów*. W dalszej kolejności ks. druh. Paweł Samborski, Pod-

karpacki Kapelan Wojewódzki Strażaków, przedstawił wykład na temat *Duszpasterstwo Strażaków*.

Godz. 13.40 dyskusja

Sekcja trzecia *Służby umundurowane i organizacje proobronne* prowadzona przez dziekana Wydziału Teologii ks. prof. dr hab. Przemysława Kantykę, rozpoczął ks. prałat Wiktor Ojrzyński Dziekan Duszpasterzy Leśników, na temat *Duszpasterstwo Pracowników Leśnictwa*. Następnie ks. płk SG dr Zbigniew Kępa, Naczelny Kapelan Straży Ochrony Kolei, w ramach swojego wystąpienia zaprosił przedstawiciela Straży Ochrony Kolei Adama Morawskiego naczelnika Wydziału do spraw bezpieczeństwa i obronności Komendy Głównej Straży Ochrony Kolei, który omówił strukturę organizacyjną instytucji. Następnie główny prelegent powiedział kilka zdań na temat *Duszpasterstwa Straży Ochrony Kolei*. W dalszej kolejności ks. Sylwester Dziedzic, Krajowy Kapelan Polskiego Związku Łowieckiego omówił *Duszpasterstwo Polskiego Związku Łowieckiego*. Dalej przedstawiono trzy referaty na temat organizacji proobronnych w Polsce ks. ppłk zw. Andrzej Biernat, *Duszpasterstwo Związku Piłsudczyków*; ks. mjr DS Wojciech Majewski, *Duszpasterstwo Drużyn Strzeleckich*; ks. nadkom. dr hab. Sławomir Bylina, (KUL, KAS), *Duszpasterstwo Stowarzyszenia Weteranów Misji Pokojowych ONZ*.

Ostatnia sekcja zatytułowana *Kwestie wyznaniowe duszpasterstwa służb mundurowych w Polsce* prowadził ks. prof. dr hab. Edward Jarmoch. Wygłoszone następujące referaty: Dr hab. Jerzy Nikołajew prof. URz (Uniwersytet Rzeszowski), *O (nie)konieczności prowadzenia oddziaływań religijnych lub moralnych na skazanych odbywających karę pozbawienia wolności*; dr hab. Marek Rembierz prof. UŚ (Uniwersytet Śląski), *Troska o zagrożone człowieczeństwo i ludzką godność powinnością i misją kapelanów służb mundurowych i grup dyspozycyjnych - doświadczenia z czasów pokoju i czasów wojny*; ks. dr hab. Krzysztof Grzesiak *Prawosławne duszpasterstwo wojskowe we współczesnej Polsce*; ks. dr hab. Cezary Smuniewski prof. ucz. (Uniwersytet Warszawski), *Duszpasterz w okopach. Doświadczenia kapelanów z wojny w Ukrainie*; ks. mjr Robert Rosa *Duszpasterstwo greckokatolickie w Polsce*.

Całość konferencji po dyskusji podsumował ks. nadkom. dr hab. Sławomir Bylina prof. KUL, po czym uczestnicy i organizatorzy udali się na wspólny posiłek, planując kolejny cykl konferencji na temat Duszpasterstwa służb mundurowych w Polsce.

SŁAWOMIR BYLINA¹

Sprawozdanie z XX MIĘDZYNARODOWEJ KONFERENCJI
NAUKOWEJ „BEZPIECZEŃSTWO CZŁOWIEKA A WOLNOŚĆ”
w Drohiczynie 7-8 WRZEŚNIA 2024 r.

Konferencja była zorganizowana pod przez następujące instytucje: Drohiczyńskiego Towarzystwa Naukowego, Wyższego Seminarium Duchownego w Drohiczynie, Mazowieckiego Samorządowego Centrum Doskonalenia Nauczycieli, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Uniwersytet w Siedlcach, Katolicki Uniwersytet w Ruzomberoku na Słowacji.

Uroczyste rozpoczęcie miało miejsce 7 września. Otwarcia dokonał ks. prof. dr hab. Edward Jarmoch – prezydent Drohiczyńskiego Towarzystwa Naukowego. Następnie wystąpili goście: J.E. ks. bp dr Piotr Sawczuk – Ordynariusz Diecezji Drohiczyńskiej, J.E. ks. bp dr Antoni Dydycz – Biskup Senior, J.E. ks. bp prof. dr hab. Tadeusz Pikus – Biskup Senior, J.M. ks. dr Jarosław Przeździecki – Rektor Wyższego Seminarium Duchownego w Drohiczynie, w imieniu władz Uniwersytetu w Siedlcach dr hab. prof. UwS Anna Klim-Klimaszewska – Dyrektor Instytutu Pedagogiki, Wydział Nauk Społecznych Uniwersytetu w Siedlcach, oraz mgr prof. oświaty Jarosław Zaroń – Dyrektor Mazowieckiego Samorządowego Centrum Doskonalenia Nauczycieli.

W drugiej części otwarcia wręczono nagrodę im. JANA PAWŁA II, którą przyznaje się zasłużonym osobom dla Kościoła. W tym ro-

---

¹ Ks. nadkom. prof. KUL dr hab. Sławomir Bylina, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Wydział Nauk Społecznych, ORCID: 0000-0002-3975-5625.

ku nagrodę otrzymał Ks. prof. Piotr Majda, PhD. Rektor Wyższego Seminarium Duchowne w Spiskiej Kapitulie i profesor Katolickiego Uniwersytetu w Rużomberku na Słowacji.

Po przedstawieniu dorobku laureata nagrody im. Jana Pawła II, ks. prof. dr hab. Edward Jarmoch dokonał prezentacji wyników prac badawczych ubiegłorocznej konferencji naukowej zatytułowanej „*BEZPIECZEŃSTWO CZŁOWIEKA A MIGRACJE*”.

Po prezentacji wyników ubiegłorocznych rozważań miały miejsca trzy wykłady inaugurujące jubileuszową XX międzynarodową konferencję naukową. Pierwszym prelegentem była dr hab. prof. UJK Ilona Żeber-Dzikowska z Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, która przedstawiła referat na temat „Bezpieczeństwo a edukacja. Drugim prelegentem był ks. prof. dr hab. Zbigniew Formella, który reprezentuje Università Pontificia Salesiana w Rzymie. Ukazał temat „Potrzeba bezpieczeństwa a wychowanie do wolności u dorastającej młodzieży na przykładzie skautingu”. Kolejnym uczestnikiem sesji plenarnej był dr hab. prof. KUL Wojciech Gizicki z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, który przedstawił referat na temat „Bezpieczeństwo jako potrzeba i wartość wśród młodego pokolenia”. Po dyskusji na temat przedstawionych referatów zgromadzeni uczestnicy konferencji udali się na „Ognisko nad Bugiem w klimacie wolności”.

Drugi dzień konferencji odbywał się tradycyjnie w czterech sekcjach: teologicznej, filozoficzno-socjologicznej, edukacyjnej i bezpieczeństwa. W poszczególnych sekcjach pod przewodnictwem poszczególnych profesorów, referowane były prezentacja, a następnie prowadzone były dyskusje.

SEKCJA TEOLOGICZNA, której przewodniczył ks. prof. dr hab. Edward Jarmoch składała się z jedenastu prelegentów, którzy przedstawili następujące referaty: ks. prof. dr hab. Tadeusz Syczewski (Katolicki Uniwersytet Lubelski) *Wolność w kontekście Kodeksu Prawa Kanonicznego*. doc. ThDr. Peter Majda, PhD. (Wyższe Seminarium Duchowne w Spiskiej Kapitulie, Katolicki Uniwersytet w Rużomberku – Słowacja) referat nt. *Wolność personalna i tajemnica powołania kapłańskiego*. Następnie ks. prof. dr hab. Edward Jarmoch (Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach), wygłosił prelekcje nt. *Wyzwania religijne a wolność człowieka*; ks. dr hab. prof. UKSW Dariusz Pater (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie) *Wolność w świadomości chorych*;

Ks. prof. dr hab. Norbert Mojżyn (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie) przedstawił zagadnienie *Droga wolności jako wektor narracyjno-komunikacyjny w Muzeum Bł. Ks. Jerzego Popiełuszki w Warszawie*. Ks. ThDr. Patrik Taraj. (Wyższe Seminarium Duchowne w Spiskiej Kapitulie, Katolicki Uniwersytet w Rużomberku – Słowacja) omówił zagadnienie *Kierownictwo duchowe a wymiar wolności*. Ks. ICLic. Lubomír Vojtašák (Wyższe Seminarium Duchowne w Spiskiej Kapitulie, Katolicki Uniwersytet w Rużomberku – Słowacja) przedstawił referat nt. *Wymiar wolności z punktu widzenia prawa kanonicznego*, oraz ThLic. Mgr Martin Taraj, PhD, (Wyższe Seminarium Duchowne w Spiskiej Kapitulie, Katolicki Uniwersytet w Rużomberku – Słowacja) przedstawił temat *Wolność młodzieży w ewangelizacji*. W dalszej kolejności mgr Beata Stanisławska (Katolicki Uniwersytet w Rużomberku Instytut Teologiczny w Spiskiej Kapitulie) *Wolność osób starszych w organizacjach społecznych*; mgr Dominik Stanisławski (Katolicki Uniwersytet w Rużomberku Instytut Teologiczny w Spiskiej Kapitulie) *Bezpieczeństwo osób starszych w cyfrowym świecie*; dr Adrian Rosłon (Uniwersytet w Siedlcach) *Aspekt prawno-kanoniczny*.

SEKCJA FILOZOFICZNO-SOCJOLOGICZNA, której przewodniczyli: prof. dr hab. Ryszard Rosa, prof. dr hab. Marian Cieślarczyk składała się z ośmiu pracowników naukowych. Jako pierwszy referat wygłosił prof. dr hab. Ryszard Rosa (Uniwersytet w Siedlcach) na temat *Bezpieczeństwo człowieka a wolność*. Następnie prof. dr hab. Marian Cieślarczyk (Wojskowa Akademia Techniczna) ukazał *Oblicza podmiotowości a bezpieczeństwo człowieka, państw i społeczeństw*. Następnie prof. dr hab. Krystyna Najder-Stefaniak (Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie) przedstawiła referat na temat *Wolność a kultura doraźności*. W dalszej kolejności dr hab. Eugeniusz Skakun (Brzeski Uniwersytet Państwowy im. Aleksandra Puszkina) omówił *Wolność w wymiarze socjologicznym*. Prof. dr hab. Andrzej Kozłowski (Państwowa Uczelnia Zawodowa w Ciechanowie) ukazał *Czynniki decydujące o podjęciu pracy w formacji mundurowej – perspektywa pracownika*. Z kolei dr Dorota Gizicka (Katolicki Uniwersytet Lubelski), zreferowała temat *Trwałość rodziny w kontekście budowania kapitału społecznego*. Kolejny prelegent dr Michał Dąbrowski (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie) przedstawił temat *Prawo celne, polityka migracyjna – bezpieczeństwo obywateli czy ograniczenie wol-*

ności – recepcja zjawiska na przykładzie pogranicza polsko-białoruskiego. Zakończeniem sekcji był referat dr Izabela Aldona Trzpił (Uniwersytet w Siedlcach) na temat *Bezpieczeństwo społeczne a dylematy wolności człowieka*.

SEKCJA EDUKACYJNA pod przewodnictwem: dr hab. prof. UJK Ilony Żeber-Dzikowska, oraz dr hab. prof. UwS Anny Klim-Klimaszewska reprezentowało ośmiu uczestników. Pierwszy referat autorstwa prof. dr hab. Anna Klim-Klimaszewska (Uniwersytet w Siedlcach) nt. *Wychowanie do wolności dzieci w wieku przedszkolnym*. Następnie prof. dr hab. Tamara Zacharuk (Uniwersytet w Siedlcach) przedstawiła referat nt. *Edukacja włączająca w kontekście wolności*. Z kolei prof. dr hab. Sławomir Sobczak (Uniwersytet w Siedlcach) ukazał tematykę *Bezpieczeństwo a wolność w resocjalizacji*. Zakończeniem sekcji było wystąpienie ks. prof. dr hab. Zdzisława Struzika, (UKSW), na temat *Prawo do życia dziecka i prawo do określonej płci dziecka*. W dalszej kolejności dr Sabina Wieruszewska-Duraj (Uniwersytet w Siedlcach) wygłosiła prelekcję nt. *Wolność w edukacji przyrodniczej małego dziecka*. Następnie prelegentami byli: dr Agnieszka Roguska (UWS) *Dobrostan psychiczny człowieka w kontekście wolności*. Mgr Danuta Kalinowska (Biuro rachunkowe w Sokolowie Podlaskim), *Wolność nauczyciela w kontekście prawa podatkowego*. Mgr Beata Chacińska (UWS), *Wolność wyboru ścieżki edukacyjnej absolwentów szkół średnich*.

SEKCJA BEZPIECZEŃSTWA. Piętnastu referatom przewodniczyli: ks. nadkom. dr hab. prof. KUL Sławomir Bylina, dr hab. prof. WAT Agnieszka Filipek. W kolejności przedstawiam autorów, afiliacje i temat referatu: Prof. dr hab. Agnieszka Filipek (*Wojskowa Akademia Techniczna*) *Obszary wolności w kontekście kultury bezpieczeństwa*; Prof. dr hab. Adam Hołub (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu) *Zagadnienie wolności człowieka w wizji organizacji antysystemowych*; Prof. dr hab. Andrzej Szymański (*Uniwersytet Opolski*) *Urząd Bezpieczeństwa Publicznego i władze kościelne wobec ks. Michała Norka. Czy miała miejsce „współpraca ponad podziałami”*; Prof. dr hab. Jerzy Nikolajew (Uniwersytet Rzeszowski) *Prawo skazanego do bezpieczeństwa w warunkach zakładu karnego*; Prof. dr hab. Marian Lutostański (AJP w Gorzowie Wielkopolskim), *Postawy wobec architektury bezpieczeństwa*; Prof. dr hab. ppłk. rez. Grzegorz Ciechanowski (Uniwersytet Szczeciński) *Polscy żołnierze w wysiłkach na rzecz wolności – przykład Iraku*

i Afganistanu; Prof. dr hab. mł. insp. w st. sp. Marek Cupryjak (Uniwersytet Szczeciński) *Prewencja antyterrorystyczna jako przejaw opieki państwa nad społeczeństwem*; Prof. dr hab. Walczuk, *Bezpieczeństwo i wolność – konflikt wartości konstytucyjnych*; Prof. dr hab. Andrzej Kozłowski (Państwowa Uczelnia Zawodowa w Ciechanowie) *Czynniki decydujące o podjęciu pracy w formacji mundurowej – perspektywa pracownika*; Dr Joanna Wazniewska (Uniwersytet Przyrodniczo – Humanistyczny w Siedlcach) *Bezpieczeństwo człowieka w kontekście wolności*; Dr Artur Krukowski (Szkoła Główna Mikołaja Kopernika. Kolegium nauk prawnych w Lublinie). *Windykacja należności pieniężnych a bezpieczeństwo ekonomiczne państwa*; Dr Paweł Wątor (Universita Pontificia Salesiana w Rzymie) *Pokolenie Zagubionych: opuszczenie, samotność i brak przynależności w świecie dorosłych*; mgr Mateusz Jurek (KUL), *Prawne ograniczenia wolności człowieka w kontekście realizowanych przez Policję na rzecz bezpieczeństwa wewnętrznego Polski*; Dr Tomasz Michalczak (Państwowa Uczelnia Zawodowa w Ciechanowie) *Wolność wyznania Islamu*; Ks. nadkom. prof. dr hab. Sławomir Bylina (KUL) *Wolność filarem pokoju w nauczaniu Kościoła katolickiego*.

Na zakończenie obrad w sekcjach, podsumowania XX międzynarodowej konferencji naukowej dokonał ks. prof. dr hab. Edward Jarmoch. Tradycyjnie podsumowaniem konferencji była także dyskusja na temat konferencji w kolejnym roku. Uwieńczeniem dwudniowych rozważań naukowych i duchowego uczestnictwa było błogosławieństwo i wspólna fotografia.

ROBERT SOLDAT¹

WYKAZ 10 NUMERÓW
DROHICZYŃSKIEGO TOWARZYSTWA NAUKOWEGO

NUMER 1/2009

Od kultury do wielokulturowości

Słowo Biskupa Drohiczyńskiego Antoniego Pacyfika Dydcza

I. Wielokulturowość i metody jej badania

Brunon Bartz, Obszary znaczeniowe kultury i cywilizacji (czyli co powinniśmy wiedzieć zanim spotkamy się z kulturowo innymi).

Bogumiła Truchlińska, Wieża Babel, czyli kilka uwag o dzisiejszym stanie nauk o kulturze.

Witold M. Nowak, Filozoficzna krytyka historii: Nietzsche i po Nietzsche.

II. Wielokulturowość w nauczaniu Jana Pawła II

Zofia J. Zdybicka USJK, Istotowy związek człowieka z kulturą w ujęciu Jana Pawła II.

Ks. Edward Jarmoch, Człowiek pracy w nauczaniu Jana Pawła II

Witold Kawecki CSsR, Wielowymiarowość kultury w ujęciu Jana Pawła II.

---

¹ Mgr Robert Soldat, <https://orcid.org/0009-0007-9173-7161>.

Danuta Protasiuk, Związki zawodowe w nauczaniu papieża Jana Pawła II.

Robert T. Ptaszek, Jan Paweł II a Benedykt XVI – o potrzebie wielokulturowości w Kościele.

Ryszard Rosa, Godność i prawa człowieka w nauczaniu społecznym Jana Pawła II.

Ks. Tadeusz Syczewski, Myśli Jana Pawła II o małżeństwie i rodzinie.

III. Z zagadnień wielokulturowości

Irena Fudali, Social Problems in Teachings of Father Stefan Wyszyński.

Irena Fudali, The Society and the Nation Under Conditions of Political System's Threat/based on sermons and other publications by Father Primate Stefan Wyszyński/.

Rafał Pęksa, Kanadyjska wielokulturowość w dobie wojny z terroryzmem.

Robert T. Ptaszek, Uniwersalizm chrześcijaństwa a pluralizm kultur i religii – stanowisko Josepha Ratzingera.

Anna Szczyglewska, Rola mandali w życiu człowieka - refleksje wokół książki Mandala G.Tucciego.

IV. Wielokulturowość lokalna

Zbigniew Ruczaj, Cud nad Bugiem.

Zbigniew Ruczaj, Wielokulturowość w życiu drohiczyńskiej szkoły (Jubileusz 90-lecia Liceum im. Józefa Ignacego Kraszewskiego).

V. Recenzje

Tomasz Szyszlak, Adaptacja, asymilacja czy integracja?

Łukasz Kwadrans, Edukacja Romów. Studium porównawcze na przykładzie Czech, Polski i Słowacji, Fundacja Integracji Społecznej PROM, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Angelusa Silejsiusa, Wrocław-Wałbrzych 2008, ss. 312.

VI. Działalność Drohiczyńskiego Towarzystwa Naukowego

I Sympozjum Naukowe „Wielokulturowość w nauczaniu Jana Pawła II”.

Nagroda im Jana Pawła II za realizację wartości, które wynikają z wielokulturowej tradycji.

Drohiczyńskie Towarzystwo Naukowe - dzieje i działalność.

Statut Drohiczyńskiego Towarzystwa Naukowego.

NUMER 2/2010

Kultura, wielokulturowość, prawda

Słowo od redaktora**I. Wielokulturowość i metody jej badania**

Bogumiła Truchlińska, O problemie jedności i różnorodności w kulturze współczesnej oraz ukrytej aksjologii.

Irena Fudali, Wielokulturowość na świecie i w wybranych państwach Unii Europejskiej (aspekty prawne i edukacyjne).

Rafał Pęksa, Wielonarodowa i wieloetniczna Ukraina.

Violetta Gul-Rechlewicz, Tolerancja i jej granice w relacjach międzykulturowych – przypadek Holandii.

Anna Szczygłowska, Dwie kultury – dwa umysły czyli dlaczego ludzie myślą inaczej? (współczesna refleksja psychologii kulturowej na przykładzie „Geografii myślenia” Richarda E. Nisbetta).

II. Z zagadnień wielokulturowości

Ks. Sławomir Bylina, Sytuacja wyznania greckokatolickiego na tle dążeń jednościowych.

Jan Dębowski, Poszukiwanie Boga w neoaugustynizmie.

Ks. Edward Jarmoch, Religijność rodziny polskiej.

Ks. Andrzej Oworuszko, Biblijne podstawy ekologii.

Anna Strumińska-Doktór, Ilona Żeber-Dzikowska, Elżbieta Buchcic, Organizacja pracy z uczniami pochodzenia czeczeńskiego na przykładzie działań podjętych w Szkole Podstawowej nr 148 w Warszawie.

Ks. Mariusz Szymanik, Przemoc jako stały element przekazu obecnego w mediach.

Lidia Zacharczuk, Problem bezpieczeństwa i wartości (aspekt etniczno-kulturowy).

Ilona Żeber-Dzikowska, Elżbieta Buchcic, Anna Strumińska-Doktór, Romowie mniejszość etniczna w Polsce – problemy, obawy, zagrożenia, szanse wielokulturowej społeczności.

III. Wielokulturowość lokalna

Zbigniew Florysiak, Wspomnienie o moim ojcu – zyciorys (nie)zwykły.

Dorota Kalinowska, Grabarka jako miejsce kultu ludności prawosławnej na Podlasiu.

Zbigniew Lisowski, Żeromski w Drohiczynie.

Zbigniew Ruczaj, Człowiek istota mobilna. Przemieszczanie się i komunikacja społeczności podlaskiej w czasach dawniejszych i współcześnie.

Zenon Skrzypkowski, Zaszczepieni patriotyzmem. Drohiczyńska młodzież szkolna wobec okupantów.

IV. Recenzje i Sprawozdania

Brunon Bartz, Rec.: Jerzy Nikitorowicz „Edukacja regionalna i międzykulturowa” Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2009, ss. 532.

Karol Konaszewski, Rec.: „Historia, pamięć, tolerancja. Nauczanie o wielokulturowości i lokalnej historii”, pod redakcją Katarzyny Niziołek i Radosława Poczykowskiego, Fundacja Uniwersytetu w Białymstoku UNIVERSITAS BIALOSTOCENSIS, Białystok 2008, ss. 181.

Karol Konaszewski, Rec.: „Procesy migracji w społeczeństwie otwartym. Perspektywa edukacji międzykulturowej”, pod red. Jerzego Nikitorowicza i Doroty Misiejuk, Trans Humana, Białystok 2009, ss. 401.

Trzpił Aldona, Rec.: Brunon Bartz „Wizja światowego społeczeństwa a fenomeny migracji i wielokulturowości”, Wydawnictwo NOVUM Płock 2009, ss. 408.

Ireneusz Kamiński, Konferencja na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu: „Sekty – wolność czy zniewolenie? Zagadnienia interdyscyplinarne”.

V. Varia

Antoni Woźnica, Miejsca Kultu – Sanktuaria. Zestawienie bibliograficzne w wyborze za lata 1993-2009.

Urszula Tom, O wielokulturowości wierszem.

NUMER 3/2011

Unia wielu kultur?

Europa – chrześcijańska czy wielokulturowa?

Słowo od Redaktora

I. Z zagadnień wielokulturowości

Brunon Bartz, Kulturowe różnice i warunki interkulturowego porozumienia.

Elżbieta Buchcic, Ilona Żeber-Dzikowska, Zadania szkoły wobec wielokulturowości.

Ks. Sławomir Bylina, Konkordat z 10 lutego 1925 r. jako umowa międzynarodowa pomiędzy Rzeczypospolitą a Stolicą Apostolską.

Jan Dębowski, Filozofia Białorusinów w okresie Oświecenia.

Irena Fudali, Teatry Tańca w kulturze europejskiej.

Violetta Gul-Rechlewicz, Istota samostanowienia ludów tubylczych Dalekiej Północy.

Ks. Marcin Szymanik, Treść teologiczna kapłaństwa.

Bogumiła Truchlińska, Unionizm jako projekt kultury przyszłości.

Ilona Żeber-Dzikowska, Elżbieta Buchcic, Ekologia syntezą wielu kultur.

II. Wielokulturowość lokalna

Antoni Motel, Bogusław Motel, Zbigniew Ruczaj, Śladami ojca – wspomnienie o Janie Motel, żołnierzu spod Radzyna, Zegrza i Monte Cassino.

Zbigniew Ruczaj, Odślonięcie tablicy z okazji 90-tej rocznicy bitwy stoczonej w Drohiczynie 19 sierpnia 1920 roku.

Zbigniew Ruczaj, Wspomnienie Zenona Skrzypkowskiego.

NUMER 4/2012

Oblicza wielokulturowości

Wielo- czy multikulturowość (Słowo od Redaktora)

I. Z zagadnień wielokulturowości

Ks. Paweł Badura, Wzór katolickiej rodziny według bł. ks. Igancego Kłopotowskiego.

Brunon Bartz, Uwarunkowania i strategie interkulturowych kontaktów.

Jan Dębowski, Antyczne korzenie kultury fizycznej i sportu.

Irena Fudali, Role społeczne w uwarunkowaniach kulturowych.

Ks. Krzysztof Grzesiak, Parafie prawosławne na południowym Podlasiu w okresie międzywojennym.

Krystyna Najder-Stefaniak, Tożsamość kulturowa i rozumienie czasu.

Jerzy Nikitorowicz, Przestrzenie współczesnej wielokulturowości. Ku społeczeństwom wielokulturowym i człowiekowi pogranicza.

Ks. Marcin Składanowski, Wielokulturowość a jedność orędzia chrześcijańskiego.

Diana Sobieraj, Status kultury w ponowoczesności – stanowisko Zygmunta Baumana.

Ilona Żeber-Dzikowska, Wielokulturowość w szkole.

Ilona Żeber-Dzikowska, Elżbieta Buchcic, Wielokulturowość społeczności lokalnej w szkole i rodzinie.

II. Wielokulturowość lokalna

Maria Dzierżanowska, Zbigniew Ruczaj, Wrześniowe spotkania Drohiczyńskich.

Eulalia Kiszko, Zbigniew Ruczaj, Dolina Bugu rajem dla turysty – powrót promu na przeprawę przez rzekę.

Urszula Tomasik, Na Sybir. Wspomnienia z katorgi.

III. Sprawozdania i recenzje

Ks. Czesław Parzyszek SAC, Rec.: Ks. Dariusz Pater, „Człowiek wobec bólu i cierpienia. Refleksja pastoralna”, Warszawa 2012, ss. 47.

NUMER 5/2013

Wielokulturowość w czasach globalizacji

Jak pisać o wielokulturowości? (Słowo od Redaktora)

I. Z zagadnień wielokulturowości

Brunon Bartz, Interreligijne pryncypia światowego etosu.

Elżbieta Buchcic, Globalizacja i rozwój zrównoważony jako wyzwania współczesności.

Jan Dębowski, Humanistyczny wymiar nauczania Jana Pawła II.

Irena Fudali, Płeć w teorii i praktyce kulturowej w dobie globalizacji.

Anna Iwanicka, Koncepcje procesów interioryzacji i eksterioryzacji w kulturze.

Krystyna Najder-Stefaniak, Znaczenie spotkań dla życia kultur.

Ks. Marcin Składanowski, Wykluczeni w zglobalizowanym świecie. Ekumeniczne zaangażowanie chrześcijan w perspektywie X Zgromadzenia Światowej Rady Kościołów (Pusan, Korea Południowa, 30 X – 8 XI 2013).

Monika Zajac, Eutanazja i jej ocena w religiach świata.

Ilona Żeber-Dzikowska, Kierunki przemian rodziny w Polsce w obliczu globalizacji.

Ilona Żeber-Dzikowska, Elżbieta Buchcic, Wielokulturowość w polskiej szkole w czasach globalizacji.

II. Wielokulturowość lokalna

Ks. Krzysztof Grzesiak, Duchowieństwo prawosławne na południowym Podlasiu w okresie międzywojennym.

Karol Kamiński, Wielokulturowość Podlasia, ze szczególnym uwzględnieniem Drohiczyna – miasta na pograniczu.

Zbigniew Ruczaj, Bohaterowie styczniowi – o wypadkach z Powstania Styczniowego 1863 roku na Ziemi Podlaskiej z okazji rocznicy 150-lecia wybuchu Powstania.

Zbigniew Ruczaj, Historia szkoły toczy się kołem. Jubileusz 95-lecia Liceum im. Józefa Ignacego Kraszewskiego w Drohiczynie

Zbigniew Ruczaj, Wspomnienie Zygmunta Uszyńskiego, wychowanek Gimnazjum w Drohiczynie.

III. Sprawozdania i recenzje

Jerzy Nikitorowicz, Rec.: „Miejsca święte, miejsca przekłete. Polskie doświadczenie przestrzeni”, praca zbiorowa pod red. Włodzimierza Pawluczuka i Stanisława Zagórskiego, Oficyna Wydawnicza „Stopka”, Łomża 2012, ss. 440.

Brunon Bartz, Rec.: Friedrich W. Kron, „Pedagogika, kluczowe zagadnienia. Podręcznik akademicki – pojęcia, procesy, modele”, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2011, ss. 395.

Urszula Tomasik, Sprawozdanie z działalności Drohiczyńskiego Towarzystwa Naukowego.

IV. Varia

Ks. Piotr Jarosiewicz, Wpływ adoracji na życie moralne

Zbigniew Lisowski, O patriotycznych wierszach Karola Wojtyły
Daria Reczyńska, „Wigilijne polowanie, w okowach syberyjskiej
zimy” – wspomnienia.

Zuzanna Sadowy, Refleksje artysty o naturze przestrzeni i wolności.

NUMER 6/2014

Wielokulturowość: przyszłość Europy czy znak jej upadku?

Wielokulturowa Europa z perspektywy Drohiczyzna (Słowo od Redaktora)

I. Kultura i wielokulturowość

Brunon Bartz, Respektowanie imigrantów warunkiem rozwoju wielokulturowej Europy.

Elżbieta Buchcic, Ilona Żeber-Dzikowska, Zadania nauczyciela i grona pedagogicznego wynikające z wielokulturowości szkoły.

Jan Dębowski, Aksjologiczne źródła kryzysu współczesnej cywilizacji.

Irena Fudali, Rodzina wielokulturowa – jaka przyszłość dla Europy i świata?

Irena Fudali, Wartości kulturowe Europy (rodzina – naród – kultura) w przekazie społecznym Prymasa Józefa Glempa.

Agata Grabowska-Bacza, Aneta Piątkowska, Antropologiczno-kulturowe uwarunkowania prawa: obraz człowieka w prawie polskim.

Marcin Kamiński, Dwa oblicza Islamu – zachodnie problemy oraz asymilacja polskich Tatarów.

Łukasz Kierznowski, Demokracja a wielokulturowość – postawa państwa demokratycznego wobec współczesnych zmian społecznych

Jerzy Nikitorowicz, Wielokulturowość – Pogranicze – Człowiek pogranicza. Ku paradygmatowi współlistnienia, zachowania i kreowania pokoju.

Dominika Ptaszek, Wartości religijno-moralne preferowane przez młodych Polaków grających w futbol amerykański.

Ks. Mariusz Szymanik, Proforystyka pastoralna w ujęciu księdza Józefa Kudasiewicza.

Marek Wódka OFMConv, Determinanty zaufania Polaków do Kościoła katolickiego.

Ilona Żeber-Dzikowska, Elżbieta Buchcic, „Różne kultury ten sam człowiek” – czyli jak dostrzec braterstwo pośród różnic narodowościowych.

II. Wielokulturowość lokalna

Ks. Krzysztof Grzesiak, Społeczność prawosławna na południowym Podlasiu w okresie międzywojennym.

Ks. Paweł Grzeszek, Funkcjonowanie i likwidacja Niższego Seminarium Duchownego w Sokołowie Podlaskim w okresie Polski Ludowej.

Karol Kamiński, Zakon Rycerzy Chrystusowych – Bracia Dobrzyńscy – Bracia Drohiccy.

Dariusz Kazun, Zanim został „Młotem”. Władysława Łukasiuka uzupełnianie biografii, 1906-1940.

Agata Nowakowska, Tatarzy polscy – zwyczaje podlaskiej mniejszości narodowej.

Zbigniew Ruczaj, Z Galicji i z innych stron Polski na Podlasie. Droga którą przebyli nauczyciele, lekarze, społecznicy po odzyskaniu niepodległości Polski w 1918 roku.

Ks. Marcin Składanowski, Współpraca duszpasterska parafii obrządku łańciskiego i wschodniego jako znak skuteczności Unii Brzeskiej. Przykład Bielska Podlaskiego.

Paweł Tarkowski, Neydorf i Neybrow – dawne osady holenderskie nad Bugiem.

III. Recenzje i sprawozdania

Emilia Żyłkiewicz-Płońska, Karol Konaszewski, Rec.: Społeczne uwarunkowania edukacji międzykulturowej. Problemy praktyki oświatowej, tom II, praca zbiorowa pod redakcją, Tadeusza Lewowickiego, Aliny Szczurek-Boruty, Barbary Grabowskiej, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2009, ss. 362.

Jerzy Nikitorowicz, Rec.: Barbara Grabowska, Poczucie tożsamości młodzieży uczącej się w szkołach z polskim językiem nauczania na Białorusi, Ukrainie i w Republice Czeskiej – studium porównawcze, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2013, ss. 519.

Włodzimierz Ważniewski, Rec.: Sebastian Karczewski, Zamach na arcybiskupa. Kulisy wielkiej mistyfikacji, Wydawnictwo Veritatis Splendor, Warszawa 2013, ss. 354.

Karol Konaszewski, Emilia Żyłkiewicz-Płońska, Sprawozdanie z konferencji naukowej Kompetencje do komunikacji międzykulturowej w aspekcie tradycyjnej wielokulturowości regionu i procesów migracyjnych Supraśl 13-14.09.2012.

IV. Varia

Daria Reczyńska, „Trzy Krzyże” – zachować wspomnienia i ocalić od zapomnienia.

NUMER 7/2015

Europa wielo- czy multi-kulturowa?

Koniec Europy? (Słowo od Redaktora)

I. Kultura i wielokulturowość

Aleksandra Bierzyńska, Ludyzm w sztuce – na przykładzie twórczości Ryszarda Kustrzyńskiego.

Rafał Borowski, Multikulturalizm. Szansa czy zagrożenie dla polityki wewnętrznej państw Unii Europejskiej.

Elżbieta Buchcic, Ilona Żeber-Dzikowska, Nauczyciel w globalizującym się społeczeństwie.

Marta Buszman, Problemy z realizacją idei multikulturalizmu we współczesnej Europie.

Jan Dębowski, Globalizacja a sport i kultura fizyczna.

Irena Fudali, Programy edukacyjne realizowane dla bezpieczeństwa lokalnego w wybranych krajach: Niemcy – Holandia – Rumunia – Dania – Polska.

Violetta Gul-Rechlewicz, Polityka imigracyjna Holandii i Szwecji – analiza porównawcza.

Piotr Kaniewski, O istocie i znaczeniu zjawiska manipulacji w kulturze współczesnej.

Łukasz Kierznowski, Ewa Stankiewicz, Wpływ instytucji obywatelstwa na funkcjonowanie społeczeństwa wielokulturowego.

Paweł Mostył, Wielokulturowość a proces „makdonaldyzacji” świata

Dominika Ptaszek, Poczucie wspólnoty w grupie sportowej.

Marcin Składanowski, Misja chrześcijańska w wielokulturowej Europie w działalności Komisji ds. Światowej Misji i Ewangelizacji Światowej Rady Kościołów.

Piotr Wójcik, Klonowanie i partenogeneza – alternatywa dla rozmnażania tradycyjnego?

Ilona Żeber-Dzikowska, Elżbieta Buchcic, Globalizacja i edukacja globalna w opinii studentów.

II. Wielokulturowość lokalna

Sławomir Bylina, Dorota Bylina, Duszpasterstwo dekanatu węgrowskiego w latach 1926-1933 w świetle sprawozdań dziekańskich.

Krzysztof Grzesiak, Próby przejęcia monasteru jableczańskiego przez katolików w początkach dwudziestolecia międzywojennego.

Paweł Grzeszek, Działalność i troska o powołania Zgromadzenia Opatrzności Bożej w dekanacie sterdyńskim w XX wieku

Karol Kamiński, Ziemia drohicka w najnowszych badaniach socjologicznych.

Agata Nurzyńska, Piśmiennictwo sposobem na zachowanie tożsamości przez Tatarów na ziemiach polskich.

Zbigniew Ruczaj, Wspomnienia okupacji sowieckiej – fortyfikacje obronne w okolicy Drohiczyna 1939-1941.

Paweł Tarkowski, Sytuacja sanitarno-higieniczna miast guberni siedleckiej na początku XX w. w świetle pracy Emila Sokala „Uzdrowienie miast małych”.

III. Recenzje i sprawozdania

Dorota Zbroszczyk, Rec.: Wojciech Hadała, Małkinia od czasów najdawniejszych, Wydawnictwo JWK Janusz Wojciech Kowalski, Siedlce 2015, ss. 318.

Laureaci nagrody im. Jana Pawła II za realizację wartości wynikających z wielokulturowych tradycji w roku 2014.

NUMER 8/2016

Wielokulturowa Europa – oczekiwania i rzeczywistość

Czy o takiej Europie marzyliśmy? (Słowo od Redaktora)

I. Kultura i wielokulturowość

Brunon Bartz, Barbarzyństwo i strach jako przeszkody w rozwoju humanitarnych cywilizacji.

Magdalena Boguszewska, Karolina Góralczyk, Prawo pacjenta do opieki duszpasterskiej wobec zróżnicowania religijnego.

Elżbieta Buchcic, Przyroda jako wartość.

Jan Dębowski, Jana Pawła II wizja świata.

Jolanta Dmowska, Eurosieroctwo w wielokulturowej Europie.

Irena Fudali, Zmiana świadomości mężczyzn w dobie globalizacji.

Kamila Jabłońska, Globalizacja zagrożeniem dla bezpieczeństwa kulturowego.

Marcin Kamiński, Problem migracji w Europie a przestępczość cudzoziemców w Polsce.

Zbigniew Klimiuk, Modele systemów bankowych na świecie jako przejaw kultury organizacyjnej.

Andrzej Korczak, Rozważania na temat symboli w badaniach Mircei Eliadego.

Sławomir Kowalik, Jak być katolikiem w post-chrześcijańskiej kulturze?

Krystyna Najder-Stefaniak, Znaczenie spotkań w wielokulturowym świecie.

Marcin Składanowski, Prawosławie i „cywilizacja rosyjska”. Instrumentalizacja religii w geopolitycznym projekcie Aleksandra Dugina.

Bogumiła Truchlińska, Filozofia młodości w kontekście polskich doświadczeń kulturowych.

Ilona Żeber-Dzikowska, Elżbieta Buchcic, Ekologia społeczna niezbędnym czynnikiem wpływającym na kulturę człowieka.

II. Wielokulturowość lokalna

Sławomir Bylina, Zarys dziejów duszpasterstwa wojskowego na Południowym Podlasiu w latach 1991-2016.

Janusz Adam Frykowski, Osiemnastowieczne dzieje cerkwi unickiej Świętego Ducha w Wasylowie.

Krzysztof Grzesiak, Przedparafialne dzieje kościoła w Dorohuczycy.

Ks. Rafał Romańczuk, Architektura kościoła reformatów w Węgrowie jako przykład adaptacji teologicznych i architektonicznych zasad budowy świątyń reformackich.

Zbigniew Ruczaj, Porucznik Jerzy Romanowski, uczeń Gimnazjum i Liceum im. J.I. Kraszewskiego w Drohiczynie – Żołnierz Wyklęty.

Paweł Tarkowski, Bronisław Koskowski i jego badania nad higieną Żydów.

III. Recenzje i sprawozdania

Brunon Bartz, Szczęście ludności świata w opinii ekspertów ONZ i WHO (na podstawie World Happiness Report 2015).

Ilona Żeber-Dzikowska, Ocalić od zapomnienia... Rec.: Wiesław Stawiński „Wierni trudnym zasadom”, Airo Studio, Bielsko-Biała 2013.

Ks. Sławomir Bylina, Rec.: Eugeniusz Zabłocki, „System Bezpieczeństwa Narodowego”, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Oficerskiej Sił Powietrznych, Dęblin 2012.

IV. Varia

Prof. Anna Latawiec, laureatka nagrody im. Jana Pawła II. Laudacja.

Piotr Jarosiewicz, Liturgiczne formy kultu adoracji eucharystycznej
Zuzanna Sadowa, Spacer.

Michał Mazur, Twórcza weryfikacja umownej realności w obrazie technicznym – wybrane wyzwania związane z uwrażliwianiem na problematykę obrazu i pracy nad nim.

Michał Majuch, Wolność a bezpieczeństwo. Kilka zdań o Europie.

Łukasz Wojewódzki, Maryja w homiliach św. Jana Pawła II do Polaków.

NUMER 9/2017

Wielokulturowość w teorii i praktyce

Zmierzch Europy? (Słowo od Redaktora)

I. Kultura i wielokulturowość

Brunon Bartz, Ekonomiczna nierówność w skali światowej i drogi jej przezwyciężenia.

Anita Barwicka, Uniwersum jako sfera aksjologiczna.

Elżbieta Buchcic, Wielokulturowość w polskiej szkole.

Sławomir Bylina, Kapelani wojskowi Południowego Podlasia w posłudze duszpasterskiej w misjach NATO i EU.

Jan Dębowski, Problem bezpieczeństwa a kształt stosunków międzyludzkich.

Irena Fudali, Instytucje totalne – jak myślą instytucje w zglobalizowanym społeczeństwie.

Irena Fudali, Organizacje pozarządowe – fundacje i stowarzyszenia kobiece w Polsce.

Jan Gondek, Symbolika terroryzmu w epoce milczącej większości.

Ewelina W. Klimczak, Jak dzieci zapamiętały Sybir?

Zbigniew Klimiuk, Stany Zjednoczone a integracja polityczna, militarna i gospodarcza Europy Zachodniej w pierwszej połowie l. 50. XX w. Zderzenie wizji i koncepcji politycznych.

Sławomir Kowalik, Katolicki program wychowawczy Augusta Hlonda – odpowiedź na trudne czasy.

Agnieszka Kowalska, Amisze Starego Zakonu Ameryki Północnej. O wzajemnych relacjach między społecznością monokulturową a wielokulturową.

Jadwiga Kraś, Jednostka w świecie wielu kultur – wymiar interkulturowy.

Natalia Kunat, Filozoficzne rozumienie kultury w ujęciu Mieczysława A. Krapca.

Paweł Mostył, Problem piekła – sprawiedliwość i miłosierdzie w filozofii Mikołaja A. Bierdiajewa.

Ilona Zeber-Dzikowska, Bezpieczeństwo społeczeństwa w dobie zagrożeń XXI wieku.

II. Wielokulturowość lokalna

Krzysztof Grzesiak, Dzieje cerkwi świętego męczennika Nicetasa (Nikity) w Chojeńcu.

Anna Leśniczuk, Zarys dziejów parafii św. Stanisława Biskupa Męczennika w Knychówku.

Marta Mostył, Istota kultury duchowej Kaszub.

Zbigniew Ruczaj, O Szkole Powszechnej w Drohiczynie i innych szkołach we wspomnieniach i zapisach.

III. Varia

Zbigniew Ruczaj, Wspomnienie Zofii Haczyńskiej z domu Chomko.

Władysław Siwek, Proces karny biskupa kieleckiego księdza doktora Czesława Kaczmarka.

Mgr inż. Grażyna Sobiczewska – Laureatka nagrody im Jana Pawła II.

NUMER 10/2018

Kultura Europy – od wielokulturowości do multikulturalizmu

Smutny jubileusz (Słowo od Redaktora)**I. Kultura i wielokulturowość**

Elżbieta Buchcic, Komercjalizacja edukacji globalnej.

Jan Dębowski, Kobieta w katolickiej teologii feministycznej.

Jan Gondek, Kilka uwag o czynnikach determinujących globalny character społeczeństwa konsumpcyjnego.

Natalia Gondek, Mieczysława A. Krapca rozumienie analogii metaforycznej.

Zbigniew Klimiuk, Rywalizacja Imperium Brytyjskiego z Imperium Amerykańskim przed i po II wojnie światowej.

Paweł Koc, Zmartwychwstanie umarłych, niebo i świętość w nauczaniu papieża Franciszka.

Sylwester Kowalczyk, Zmiany własnościowe lasów.

Agnieszka Kowalska, Utopia chrześcijańska Thomasa Muntzera w „Kazaniu do książąt”.

Marek Landzberg, Akt pomocy-miłosierdzia a zagrożenie bezpieczeństwa personalnego.

Paweł Mostyła, „Raj na ziemi” – utopijna wizja społeczeństwa.

Paulina Mularska-Ołowiak, „Łyssy, aliganckie masz meszty”, czyli o gwarze lwowskiej w twórczości Marka Krajewskiego.

Dariusz Pater, Opieka duchowa w medycynie.

Wojciech Piotrowski, Działalność misyjna wiernych świeckich w Kościele w świetle nauczania Jana Pawła II.

Maciej B. Stępień, Mahdi przeciwko Darwinowi: Harun Yahya, islamski kracjonizm, koniec czasów i antymasońskie wątki działalności Bilim Arastirma Vakfi (1990-2009).

Paweł Tarkowski, Internacjonalizacja zasób ludzkich jako jeden z przykładów globalizacji w sporcie.

Ilona Żeber-Dzikowska, Elżbieta Buchcic, Wielokulturowość w Polsce na przykładzie wybranych mniejszości narodowych.

II. Wielokulturowość lokalna

Marcin Gomółka, Kasztelania łukowska w średniowieczu – powstanie, działalność, likwidacja.

Wojciech Jerzy Górczyk, Reformaci w Węgrowie. Architektura kościoła i miejsce fundacji węgrowskiej na tle działalności fundacyjnej Krasińskich.

Rafał Romańczuk, W odpowiedzi Panu Wojciechowi Jerzemu Górczykowi.

Krzysztof Grzesiak, Dzieje cerkwi unickiej św. Praksedy męczennicy w Milejowie.

Marta Mostyła, Okres paschalny w kulturze duchowej Kaszub.

III. Sprawozdania, recenzje

Urszula Tomasiak, Sprawozdanie z działalności Drohiczyńskiego Towarzystwa Naukowego 2013-2017.

IV. Varia

Michał Mazur, Rysowanie jako proces odnajdywania kształtów i myśli. Prezentacja rysunków plenerowych zrealizowanych w okolicach Drohiczyzna latem 2016 roku.

Zbigniew Ruczaj, Czesław Gierałtowski – wspomnienie zmarłego kolegi.

Zuzanna Sadowa, Potrzeba Krajobrazu.

WYKAZ PUBLIKACJI NAUKOWYCH
KS. PROF. KUL DR HAB. SŁAWOMIRA BYLINY¹

DZIEŁA ZWARTE

I. PRACE AUTORSKIE

1. *Relacje państwo – Kościół katolicki na Południowym Podlasiu w II Rzeczypospolitej*, Drohiczyńskie Towarzystwo Naukowe, Drohiczyn 2013, ss. 340.
2. *12. Batalion Dowodzenia Ułanów Podolskich. Służba, dzieje, tradycje*, Wydawca Wydawnictwo Naukowe Wydziału Humanistycznego US Minerwa, Szczecin 2017, ss. 395. [współautor Grzegorz Ciechanowski].
3. *Postawy społeczno – religijne kapelanów parafii garnizonowej św. Kazimierza Królewicza w Białej Podlaskiej w latach 1992-2017*, Wydawca Miejska Biblioteka Publiczna w Białej Podlaskiej, Biała Podlaska 2017, ss. 149.
4. *System Bezpieczeństwa Narodowego. Aksjonormatywne studium w kontekście teoretycznym i praktycznym*, Wydawnictwo UPH Siedlce, Drohiczyńskie Towarzystwo Naukowe, Siedlce-Drohiczyn 2017, ss. 419.
5. *Te Deum Laudamus Biskupi – Duchowieństwo – Ruchy religijne Diecezji Siedleckiej w latach 1818-2018*, Wydawnictwo Diecezji Siedleckiej UNITAS, Siedlce 2018, ss. 513, [współautor Ks. Edward Jarmoch].

---

¹ Ks. nadkom. prof. KUL dr hab. Sławomir Bylina, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Wydział Nauk Społecznych, ORCID: 0000-0002-3975-5625.

6. *Votum Glorii Bitwy Warszawskiej. Parafia p.w. Wniebowzięcia N.M.P. Cud nad Wisłą w Białej Podlaskiej (1925–2020). Tradycja i współczesność instytucji powiatu bialskiego*, Wydawnictwo Teatron, Warszawa 2020, ss. 202.
7. *„SIŁA I OGIEN” społeczno – militarne uwarunkowania Jednostki Wojskowej AGAT w Gliwicach im. gen. dyw. Stefana Roweckiego „Grota”*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2021, ss. 185.
8. *Działania pedagogiczno – społeczne ks. Ignacego Świrskiego na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie w latach 1922-1932*, Wydawnictwo WN IKRiBL Siedlce 2021, [współautor ks. Edward Jarmoch] ss. 140.

II. PRACE REDAGOWANE

1. *Jubileusz XX-lecia Szkoły Podstawowej nr 8 i Publicznego Gimnazjum nr 4 im. Stefana Kardynała Wyszyńskiego w Siedlcach*, red. ks. S. Bylina, Siedlce 2010, ss. 213.
2. *„Siedlecka Dwójka” Setna rocznica powstania szkoły im. Gabriela Narutowicza w Siedlcach*, red. ks. S. Bylina, Siedlce 2012, ss. 116.
3. *Mogily żołnierskie 7. Pułku Ułanów Lubelskich im. Gen. Kazimierza Sosnkowskiego*, [współredaktorzy L. Celej, S. Bylina, M. Chabrowski, J. Cygan, W. K. Cygan, A. Kuligowska, J. Kuligowski, K. Szczypiorski], Mińsk Mazowiecki 2014, ss. 160.
4. *Wielowymiarowe ujęcie bezpieczeństwa społecznego. Prawo – przestępczość – terroryzm*, [współredaktorzy Marek Cupryjak, Patryk Nowak], Szczecin 2016, ss. 195.
5. *Dzieje Diecezji Janowskiej czyli Podlaskiej w latach 1818-1867*, [współredaktorzy Ks. Edward Jarmoch, Ks. Roman Wiszniewski], Siedlce 2017, ss. 179.
6. *Współczesny terroryzm wymiary działania i skutki*, [współredaktorzy Andrzej Aksamitowski, Marek Cupryjak], Szczecin 2018, ss. 342.
7. *Bezpieczeństwo człowieka a tajemnica*, [współredaktorzy E. Jarmoch, I.A. Trzpił], Siedlce 2019, ss. 352.
8. *Bezpieczeństwo człowieka a nadzieja*, [współredaktorzy E. Jarmoch, I. A. Trzpił], Siedlce – Drohiczyn 2020, ss. 406.

9. *Bezpieczeństwo człowieka a sprawiedliwość*, [współredaktorzy E. Jarmoch, I. A. Trzpił], WN IKRiBL, Siedlce – Drohiczyn 2022, ss. 271.
10. *Bezpieczeństwo człowieka a prawda*, [współredaktorzy E. Jarmoch, A. Klim-Klimaszewska], WN IKRiBL, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Drohiczyńskie Towarzystwo Naukowe Siedlce 2023, ss. 192
11. *Współczesne wyzwania pedagogiczne, socjologiczne i w naukach o bezpieczeństwie*, [współredaktorzy Anna Klim-Klimaszewska, Agnieszka Filippek], WN IKRiBL, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Drohiczyńskie Towarzystwo Naukowe Siedlce 2023, ss. 290.
12. *Duszpasterstwo służb mundurowych w Polsce. Aspekty organizacyjno-prawne*, [współredaktor P. Stanisł], Wydawnictwo KUL, Lublin 2023, ss. 248
13. *Bezpieczeństwo człowieka a migracje*, [współredaktorzy E. Jarmoch, A. Klim-Klimaszewska], WN IKRiBL, Uniwersytet w Siedlcach, Drohiczyńskie Towarzystwo Naukowe Siedlce 2024, ss. 154.
14. *Duszpasterstwo służb mundurowych w Polsce. Aspekty społeczno-duszpasterskie*, [współredaktor E. Jarmoch], Wydawnictwo KUL, Lublin 2024 ss. 242.

ARTYKUŁY W CZASOPISMACH NAUKOWYCH

1. *Postawy moralne w świadomości młodzieży*, „Wiadomości Diecezjalne Siedleckie”, 2008 nr 1, s. 43-51.
2. *Taekwon-do martial arts history outline*, „Polish journal of Sport and Tourism”, 2008, nr 2, s. 102-111.
3. *Stosunki wyznaniowe na południowym Podlasiu w okresie dwudziestolecia międzywojennego na tle dążeń ekumenicznych*, „Podlaski Kwartalnik Kulturalny”, Biała Podlaska 2009, nr 4, s. 20-31.
4. *Świadomość moralna z punktu widzenia Kościoła katolickiego i cechy osobowości młodzieży uprawiającej taekwon-do*, [w:] „Polish journal of Sport and Tourism”, Biała Podlaska 2009, nr 3, s. 121-128.
5. *Sytuacja wyznania greckokatolickiego na tle dążeń jednościo-wych*, „Drohiczyński Przegląd Naukowy”, Drohiczyn 2010/2, s. 97-112.

6. *Działalność ruchów i stowarzyszeń katolickich w Diecezji Podlaskiej w latach 1918 – 1939*, „Wiadomości Diecezjalne Siedleckie”, Siedlce 2010, nr 11-12, s. 603-615.
7. *Postawa biskupa Henryka Przeździeckiego wobec zagadnień życia politycznego w latach 1918-1939*, „Podlaski Kwartalnik Kulturalny”, Biała Podlaska 2010, nr 2, s. 28-35.
8. *Postawy wobec wiary osób trenujących taekwon-do widziane przez pryzmat kościoła katolickiego*, „Polishjournal of Sport and Tourism”, nr 1, s. 58-61.
9. *Konkordat z 10 lutego 1925 r. jako umowa międzynarodowa pomiędzy Rzeczypospolitą a Stolicą Apostolską*, „Drohiczyński Przegląd Naukowy”, 2011, nr 3, s. 41-52.
10. *The relationship between the Catholic Church and the State in the background of the contacts with the Vatican in 1918 – 1939*, „Social Dissertations” 2011, tom V, nr 2, s. 3-12.
11. *Podział terytorialny Diecezji Podlaskiej na tle kraju w latach 1918-1939*, „Wiadomości Diecezjalne Siedleckie”, 2011, nr 12, s. 541-557.
12. *Struktura terytorialna i funkcjonowanie Diecezji Podlaskiej w latach 1918-1939*, „Rocznik Bialskopodlaski”, 2009-2011, t. XVII-XIX, s. 125-136.
13. *Biskup Czesław Sokołowski i jego decyzje w pierwszych miesiącach II wojny światowej*, „Podlaski Kwartalnik Kulturalny”, 2012, nr 1, s. 17-24.
14. *Regulacje stosunków państwo Kościół katolicki na tle obchodów religijnych i państwowych na terenie Diecezji Podlaskiej w latach 1918-1939*, „Rocznik Bialskopodlaski”, 2012, Tom XX, s. 359-372.
15. *Duszpasterstwo dekanatu bialskiego w latach 1918-1922 w świetle sprawozdań dziekańskich*, „Rocznik Bialskopodlaski”, 2013, Tom XXI, s. 63-82.
16. *Duszpasterstwo dekanatu bialskiego w latach 1926-1928 w świetle sprawozdań dziekańskich*, „Rocznik Bialskopodlaski”, 2014, Tom XXII, s. 43-58. [współautor Dorota Bylina].
17. *Duszpasterstwo dekanatu węgrowskiego w latach 1926-1933 w świetle sprawozdań dziekańskich*, „Drohiczyński Przegląd Naukowy”, 2015 nr 7, s. 247-268. [współautor Dorota Bylina].

18. *Źródła i materiały do dziejów duszpasterstwa wojskowego na terenie diecezji siedleckiej*, „Rocznik Białkopodlaski”, 2015, Tom XXIII, s. 359-380.
19. *Авторитет тренера как воспитателя в оценке молодёжи, занимающейся таэквон-до итф*, Proceeding of Brest University Collection of Scientific Works Issue 11 Part 1 The Humanities and Social Sciences Brest 2016, s. 116-121.
20. *Reactions of the Catholic Church against selected social safety hazards of modern Europe*, REVUE INTERNATIONALE DES SCIENCES HUMAINES ET NATURELLES Internationale Stiftung Schulung, Kunst, Ausbildung, Zürich – Schweiz, 2016, Numéro 1, p. 23-31.
21. *Воспитание молодёжи в духе справедливости и мира в учении папы римского Бенедикта XVI*, Proceeding of Brest University Collection of Scientific Works Issue 12 Part 1 The Humanities and Social Sciences Brest 2016, s. 101-109.
22. *Postawy społeczno-religijne duszpasterzy kościoła garnizonowego św. Wojciecha w Szczecinie*, „Studia Paradyskie” 26 (2016), s. 19-40.
23. *Przyczynek do analizy postawy społeczno – religijnej kapelanów wojskowych parafii św. Kazimierza Królewicza w Białej Podlaskiej*, „Podlaski Kwartalnik Kulturalny”, 2016/4, s. 58-64.
24. *Schematyzm Diecezji Siedleckiej czyli Podlaskiej w latach 1945-1992*, „Rocznik Białkopodlaski”, 2016, Tom XXIV, s. 293-316.
25. *Zarys dziejów duszpasterstwa wojskowego na Południowym Podlasiu*, „Drohiczyński Przegląd Naukowy”, 2016, nr 8, s. 279-300.
26. *Relacje kard. Augusta Hlonda z abp. Józefem Gawliną w latach 1933-1948*, *Colloquia Theologica Ottoniana 1/2016*, s. 7-28.
27. *Kapelani wojskowi Południowego Podlasia w posłudze duszpasterskiej w misjach NATO i EU*, „Drohiczyński Przegląd Naukowy”, 2017, nr 9, s. 83-94.
28. *Examples of the Relationship Between the Police and the Polish Army Over the Last Century*, Internal Security Special ISSUE 110th ANNIVERSARY OF POLAND'S REGAINING INDEPENDENCE, Police Academy, Szczytno 2018, s. 67-77.
29. *Diecezja (podlaska) siedlecka w obliczu odzyskania przez Polskę niepodległości*, „Rocznik Białkopodlaski”, 2018, Tom XXVI, s. 163-171.

30. *Diecezja (podlaska) siedlecka w obliczu wybuchu II wojny światowej*, *Roczniki Białskopodlaskie* 2019/2020, Tom XXVII/XXVIII, s. 21-40.
31. *Ks. Antoni Skrzymowski kapelan garnizonu Biała Podlaska w latach 1919-1935*, „Podlaski Kwartalnik Kulturalny”, 2019/4, s. 5-18.
32. *Geneza powstania parafii Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, Cud nad Wisłą w Białej Podlaskiej na Woli*, „Teologiczne Studia Siedleckie”, XVII/2020/17, s. 195-206.
33. *Źródła do dziejów parafii Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, czyli Cudu nad Wisłą w Białej Podlaskiej na Woli*, „Podlaski Kwartalnik Kulturalny”, 2020/2, s. 25-39.
34. *The Holy See's approach towards public security threat in Ukraine: media image and reality*, *European Journal of Science and Theology*, August 2020, Vol.16, No.4, 53-64. [współautorzy A. Adamski, B. Przywara].
35. *Educating for peace complementarity of the papal messages in the context of the World Day of Peace*, *European Journal of Science and Theology*, June 2021, Vol.17, No.3, 65-76. [współautorzy W. Gizicki, D. Gizicka].
36. *Humanitarian institutions in Poland in the context of humanitarian education*, in: *Інновації в освіті: перспективи розвитку матеріали і міжнародної науково-практичної конференції* м. Тернопіль, 20 травня 2021 р, Редакційна колегія: Лілія РЕБУХА et., Тернопіль 2021, с. 14-17.
37. *Military chaplain - a priest among the military community in Poland*, *Kapelan wojskowy - kapłan pośród społeczności wojskowej w Polsce*, *Religio et Societas VI*, Verbum – wydawatelstwo, Teologiczny Instytut KU v Spišské Podhradie 2021, s. 95-107.
38. *Udział Sił Zbrojnych RP w ramach systemu bezpieczeństwa narodowego*, [w:] „Bezpieczeństwo i Obronność” Siły Zbrojne RP w systemie bezpieczeństwa narodowego, red. Janusz Wojtyca, Sławomir Kowalski, Oficyna Wydawnicza AFM Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków 2021, s. 92-103. [współautorzy M. Bieniek, S. Gulak]
39. *Miejsca pamięci powiatu bialskiego związane z wojną polsko – sowiecką*, „Roczniki Białskopodlaskie” 2021, Tom XXIX, s. 189-207.

40. *Reakcje Stolicy Apostolskiej wobec wybuchu wojny na Ukrainie w 2014 roku*, „Roczniki Nauk Społecznych KUL”, Tom 14 (50), numer 1 – 2022, s. 159-176.
41. *Socio attitudes of a military chaplain in the creation of social security of Poland*, Religio et Societas VII, Verbum –wydawatelstwo, Teologicky Instytut KU v Spišské Podhradie 2022, s. 7-18.
42. *Peace in the Messages for pope Francis' World Day of Peace*, REVUE INTERNATIONALE DES SCIENCES HUMAINES ET NATURELLES INTERNATIONAL REVIEW FOR HUMAN AND NATURAL SCIENCE, Zürich – Schwitzzeland 2022, Numéro 2, p. 111-123.
43. *Justice is a pillar of peace in the teaching of the Catholic Church*, European Journal of Science and Theology, October 2022, Vol.18, No.5, 123-132.
44. *Bishop of Podlasie, Archbishop Jan Marcelli Gutkowski defender of the faith against tsarism*, Humanitarian Studies: History and Pedagogy, Ternopil 2022, 3 (3), p. 92-98.
45. *True is a pillar of peace in the Messages for pope Francis' World Day of Peace*, Scientia Internationale Wissenschaftlicze Zeitschrift Dortmund, 1/2022, p. 34-41.
46. *Actions of pope Francis in 2022 against the war in Ukraine*, Humanitarian Studies: History and Pedagogy, Ternopil 2022, 2 (04), p. 60-70.
47. *Religious attitudes of a military chaplain in creating social security in Poland*, Religio et Societas VIII, Verbum –wydawatelstwo, Teologicky Instytut KU v Spišské Podhradie 2023, s. 33-48.
48. *The relationships of John Paul II and Cardinal Josef Slipyi as an example of building of relations and peace*, in: *International scientific conference «Ukraine and the world in the conceptual foundations of Patriarch Josyp Slipyj» red. O. E. Gomotiuk*, 2023, s. 33-36.
49. *Zjawisko migracji Polaków w obliczu wybuchu drugiej wojny światowej. Zarys problematyki*, „Społeczeństwo i Polityka” 3/2023, s. 215-230.
50. *The relations between the Holy See and state and religious leaders in Romania at the turn of the 20th and 21st centuries*, in: *Istoria și viitorul unei biserici – reflecții la 75 de ani de la întarea BRU în catacombe* – Editori: A. Buzalic, I. M. Popescu, PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ 2023, s. 79-90.

51. *Udział kapelanów wojskowych w międzynarodowych misjach poza granicami państwa*, „Res Politicae”2024, T. 16 ; s. 57-67.
52. *The place of religion in pluralistic society*, European Journal of Science and Theology, February 2024 Vol. 20 No. 1, s. 33-44. [współautor Marek Pabich].
53. *Greek Catholic Military Pastoral Care in the Face of World War II*, Humanitarian Studies: History and Pedagogy, Ternopil 2024, 1 (7), p. 115-127.
54. *Archiwalia zagraniczne na temat migracji Polaków w II wojnie światowej*, „Drohiczyński Przegląd Naukowy” 11/2024, s. 27-54.

ROZDZIAŁY W PRACACH ZBIOROWYCH

1. *Polityka Kościoł – Państwo w regionie białskim w okresie międzywojennym (1918 – 1939)*, [w:] *Moralność a polityka*, red. E. Jarmoch, Siedlce 2009, s. 183-194.
2. *Pokój jako wartość powszechna we współczesnym nauczaniu Kościoła katolickiego*, [w:] *Bezpieczeństwo a wartości*, red. E. Jarmoch, Siedlce 2010, s. 325-334.
3. *Postawy religijne młodzieży uprawiającej taekwon-do ITF w świetle społecznej nauki Kościoła katolickiego*, [w:] *Sport a globalizacja*, red. Z. Dziubiński, Warszawa 2010, s. 189-200.
4. *Geneza i działalność Publicznego Gimnazjum nr 4 im. Stefana Kardynała Wyszyńskiego w Siedlcach*, [w:] *Jubileusz XX-lecia Szkoły Podstawowej nr 8 i Publicznego Gimnazjum nr 4 im. Stefana Kardynała Wyszyńskiego w Siedlcach*, red. S. Bylina, Siedlce 2010, s. 30-44.
5. *Powstanie i funkcjonowanie Szkoły Podstawowej nr 8 w Siedlcach w latach 1990-2004*, [w:] *Jubileusz XX-lecia Szkoły Podstawowej nr 8 i Publicznego Gimnazjum nr 4 im. Stefana Kardynała Wyszyńskiego w Siedlcach*, red. S. Bylina, Siedlce 2010, s. 14-29.
6. *Prymas Tysiąclecia Kardynał Stefan Wyszyński jako patron Publicznego Gimnazjum nr 4 w Siedlcach*, [w:] *Jubileusz XX-lecia Szkoły Podstawowej nr 8 i Publicznego Gimnazjum nr 4 im. Stefana Kardynała Wyszyńskiego w Siedlcach*, red. S. Bylina, Siedlce 2010, s. 45-53.
7. *Uczniowsko-Parafialny Klub Sportowy „Barka”*, [w:] *Jubileusz XX-lecia Szkoły Podstawowej nr 8 i Publicznego Gimnazjum nr 4*

- im. Stefana Kardynała Wyszyńskiego w Siedlcach*, red. S. Bylina, Siedlce 2010, s. 74-76.
8. *Dążenie do pokoju jako forma dialogu we współczesnym nauczaniu Kościoła katolickiego*, [w:] *Bezpieczeństwo człowieka a Komunikacja Społeczna*, red. E. Jarmoch, A.W. Świdorski, I.A. Trzpił, Siedlce 2011, t. I, s. 87-97.
  9. *Obraz Polski okresu międzywojennego na tle dążeń narodowo-wyzwoleńczych*, [w:] *Dzieje – Filozofia – Życie. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Iwanowi Akinczycowi w 70. Rocznicę urodzin*, red. E. Jarmoch, Siedlce 2011, 219-232.
  10. *Wyścig zbrojeń jako współczesne zagrożenie pokoju w nauczaniu Kościoła katolickiego*, [w:] *Bezpieczeństwo a rozwój naukowo-techniczny*, red. E. Jarmoch, Siedlce 2012, s. 201-224.
  11. *Powstanie i funkcjonowanie Szkoły w latach 1912-1939*, [w:] *„Siedlecka Dwójka” Setna rocznica powstania szkoły im. Gabriela Narutowicza w Siedlcach*, red. ks. S. Bylina, Siedlce 2012, s. 8-13.
  12. *„Pielgrzymi prawdy, pielgrzymi pokoju”, nauczanie papieży Benedykta XVI i Franciszka w kwestii pokoju*, [w:] *Bezpieczeństwo człowieka a religia*, red. E. Jarmoch, I.A. Trzpił, Siedlce 2013, s. 291-304.
  13. *„Rzeczpospolita Wolnych Rodzin” – nauczanie biskupa Antoniego Pacyfika Dydycza OFM Cap. Na temat rodziny w oparciu o osobiste więzi z parafią p.w. św. Apostołów Piotra i Pawła w Serpelicach*, [w:] *Idąc na cały świat. Księga Jubileuszowa z racji złotego jubileuszu kapłaństwa J.E. Ks. Bp Dr Antoniego Pacyfika Dydycza*, Drohiczyn 2013, s. 345-364.
  14. *Solidarność Piusa XII wobec sprawy polskiej w latach okupacji hitlerowskiej*, [w:] *Bezpieczeństwo człowieka a solidarność*, red. E. Jarmoch, A.W. Świdorski, I.A. Trzpił, Siedlce 2013, s. 75-86.
  15. *Zerwanie konkordatu z dnia 12 września 1945 r. jako początek „rozdziału” Kościoła katolickiego od państwa w okresie stalinowskim w Polsce*, [w:] *Wiara, Nadzieja, Miłość. Księga jubileuszowa Ks. Profesora Edwarda Jarmocha w 60. Rocznicę urodzin i 35. Rocznicę pracy duszpasterskiej i naukowej*, red. R. Rosa, T. Zacharuk, Siedlce – Drohiczyn 2013, Tom II, s. 411-428.
  16. *Powstanie i organizacja Ligi Katolickiej w II Rzeczypospolitej*, [w:] *Historia – kultura – spółdzielczość. Studia i szkice dedyko-*

- wane *prof. dr hab. Zofii Chyrze-Rolicz*, Siedlce 2014 r., s. 549-558. [współautor Ks. Edward Jarmoch].
17. *Pamięć o nich nigdy nie zaginie...*, [w:] *Mogily żołnierskie 7. Pułku Ułanów Lubelskich im. Gen. Kazimierza Sosnkowskiego*, red. L. Celej, S. Bylina, M. Chabrowski, J. Cyga, W. K. Cygan, A. Kuligowska, J. Kuligowski, K. Szczypiorski, Mińsk Mazowiecki 2014, s. 149-150.
18. *Rola Duszpasterstwa Wojskowego w dziejach Polski do 1918 r.*, [w:] *Elementy teorii i praktyki trans dyscyplinarnych badań problemów bezpieczeństwa, t IV Odkrywanie znaczeń w naukach o bezpieczeństwie*, red. A. Filipek, Siedlce 2015, s. 277-290.
19. *Terroryzm zagrożeniem pokoju w nauczaniu papieża Franciszka*, [w:] *Zwalczanie piractwa, terroryzmu i przestępczości zorganizowanej aspekty historyczne, prawne i praktyczne*, red. A. Ak-samitowski, M. Cupryjak, Szczecin 2015, s. 105-128.
20. *Wychowanie do pokoju w nauczaniu papieżu XXI w.*, [w:] *Bezpieczeństwo człowieka a wychowanie*, red. E. Jarmoch, A.W. Świdorski, I.A. Trzpil, Siedlce 2015, Tom I, s. 231-242.
21. *Семья как основа воспитания в учении папы римского франциска в: социологические измерения личности студента в образовательном процессе*, b. Сборник материалов Республиканской научной конференции Брест 17-18 апреля 2015 года Брест 2015, с. 138-147. [Współautor E. Jarmoch].
22. *Międzynarodowe zabiegi dyplomatyczne w kwestii wojny w Syrii w latach 2011-2014*, [w:] *Kultura bezpieczeństwa potrzeby i uwarunkowania. Bezpieczeństwo współczesnego człowieka*, red. M. Minkina, A. Filipek, J. Wązniewska, Siedlce 2016, t. II, s. 267-288.
23. *Relacje kard. Augusta Hlonda z abp. Józefem Gawliną w latach 1923-1933*, [w:] *Arcybiskup Józef Gawlina w oczach historyków i duszpasterzy*, red. ks. Z. Kępa, Warszawa - Mińsk Mazowiecki 2016, s. 23-37.
24. *Wychowanie młodzieży do pokoju we współczesnym nauczaniu Kościoła katolickiego*, [w:] *Bezpieczeństwo człowieka a sytuacja młodzieży*, red. E. Jarmoch, I.A. Trzpil, A. W. Świdorski, Siedlce 2016, s. 237-246.
25. *Jednostka Wojskowa AGAT*, [w:] *Wojska Specjalne Rzeczypospolitej Polskiej*, red. M. Bieniek, S. M. Mazur, Kraków 2016, s. 75-80. [współautor Stanisław Gulak].

26. *Ataki terrorystyczne na obiekty sakralne. Miasta w Nigerii w XXI w.* [w:] *Miasta trwogi. Terroryzm na obszarze zurbanizowanym*, red. A. Aksamitowski, M. Cupryjak, Z. Kozak, Szczecin 2016, s. 187-200.
27. *Rola kapelana wojskowego w kształtowaniu morale żołnierzy*, [w:] *Morale w świetle wyników badań i procesie dydaktycznym, cz. II*, red. nauk. M. Fałdowska, A. Filipek, J. Ważniewska, Warszawa 2016, s. 296-310.
28. *Przyczyny wojny domowej w Syrii zagrożeniem pokoju i bezpieczeństwa na Bliskim Wschodzie w latach 2011-2012*, [w:] *Jedność i różnorodność w naukach o bezpieczeństwie i obronności*, red. M. Fałdowska, A. Filipek, J. Ważniewska, Siedlce 2017, s. 227-244.
29. *Kapelani wojskowi garnizonu Szczecin w posłudze duszpasterskiej podczas misji NATO*, [w:] *Służby specjalne i inne podmioty w systemie bezpieczeństwa państwa*, red. Marek Cupryjak, Tomasz Grzywański, Patryk Nowak, Szczecin 2016, s. 149-156.
30. *Działania międzynarodowe w obronie społeczności lokalnej podczas wojny w Syrii w 2012 roku*, [w:] *Prawne i historyczne ujęcie wojny i terroryzmu*, red. M. Cupryjak, P. Nowak, P. Ostrowski, Szczecin 2016, s. 141-150.
31. *Reakcje Kościoła powszechnego w obronie społeczności ukraińskiej w trakcie trwania wojny w 2014 r.*, [w:] *Współczesne zagrożenia bezpieczeństwa*, red. G. Ciechanowski, M. Romańczuk, J. Pilżys, Szczecin 2017, s. 99-108.
32. *Wezwanie do pokoju i miłosierdzia we współczesnym nauczaniu Kościoła katolickiego*, [w:] *Bezpieczeństwo człowieka a miłosierdzie. Opieka i ochrona*, red. E. Jarmoch, I.A. Trzpil, A. W. Świdorski, Siedlce 2017, s. 309-322.
33. *Szkic dziejów parafii wojskowych na terenie Archidiecezji Szczecińsko-Kamieńskiej*, [w:] *Pomorze militarne wokół zagadnień polityki i obronności na Pomorzu Zachodnim w polskim 70-leciu*, Szczecin 2017, s. 133-138.
34. *Reakcje międzynarodowe wobec zagrożeń bezpieczeństwa społeczeństwa podczas wojny w Syrii w 2011 roku*, [w:] *Współczesny terroryzm wymiary działania i skutki*, red. Andrzej Aksamitowski, Sławomir Bylina, Marek Cupryjak, Szczecin 2018, s. 219-228.
35. *Struktury Kościoła katolickiego w procesie budowania bezpieczeństwa i pokoju*, [w:] *Elementy teorii i praktyki trans dyscy-*

- plinarnych badań problemów bezpieczeństwa, t VI W poszukiwaniu relacji między bezpieczeństwem i obronnością, red. J. Ważniewska, Siedlce 2017, s. 203-210.
36. *Przyczyny powstania i organizacja diecezji janowskiej czyli podlaskiej* [w:] *Dzieje Diecezji Janowskiej czyli Podlaskiej w latach 1818-1867*, red. Ks. Edward Jarmoch, Ks. Roman Wiszniewski, Ks. Sławomir Bylina, Siedlce 2017, s. 9-29.
37. *Feliks Łukasz na Lewinie Lewiński z Bożej i Stolicy Apostolskiej Łaski Biskup Diecezji Podlaskiej Senator Królestwa Polskiego Orderu Św. Stanisława Kawaler*, [w:] *Dzieje Diecezji Janowskiej czyli Podlaskiej w latach 1818-1867*, red. Ks. Edward Jarmoch, Ks. Roman Wiszniewski, Ks. Sławomir Bylina, Siedlce 2017, s. 31-44.
38. *Życie obozowe w Camp Marechal de Lattre de Tassigny w Novo Selo podczas XXXVI zmiany PKW KFOR w Kosowie*, [w:] *Sztuka przetrwania. Życie codzienne w ekstremalnych warunkach obozowych w XX-XXI wieku*, red. Z Chyra-Rolicz, M. Fałdowska, Wydawnictwo Naukowe UPH Siedlce, Siedlce 2019, s. 397-413.
39. *Duszpasterstwo wojskowe w tworzeniu bezpieczeństwa społecznego*, Siedlce 2020, [w:] *Elementy teorii i praktyki transdyscyplinarnych badań problemów bezpieczeństwa, t VI Jednoczenie wiedzy w naukach o bezpieczeństwie*, red. A. Glen, Wydawnictwo UPH, Siedlce 2020, s. 303-318.
40. *Współdziałanie Policji Państwowej i Wojska Polskiego w trosce o bezpieczeństwo niepodległego Państwa*, [w:] *Dawniej niż wczoraj 100 lat Polskiej Policji*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie, Szczytno 2019, s. 211-227.
41. *Przesłanie św. Matki Teresy z Kalkuty nadzieją na pokój na Bałkanach*, [w:] *Bezpieczeństwo człowieka a nadzieja*, red. E. Jarmoch, I.A. Trzpił, S. Bylina, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, Siedlce-Drohiczyń 2020, s. 145-164.
42. *Współdziałanie Policji i Wojska w II i III Rzeczypospolitej w zakresie szkolenia wojskowego funkcjonariuszy*, w: *Współdziałanie Policji z innymi podmiotami*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Rzeszowskiej, Rzeszów 2021, s. 255-270.
43. *Contemporary image of Polish Special Forces*, in: *NATO's Eastern Flank Special Operations Forces*, Wydawnictwo Grupy Uczelni Vistula, Defence24, Warszawa 2021, s. 269-289.

44. *Sprawiedliwość filarem pokoju w Orędziach na Światowy Dzień Pokoju papieża Franciszka*, [w:] *Bezpieczeństwo człowieka a sprawiedliwość*, red. E. Jarmoch, I.A. Trzpił, S. Bylina, WN IKRiBL, Siedlce – Drohiczyn 2022, s. 107-118.
45. *Organy i instytucje państwowe w Polsce wobec zagrożenia migracyjnego*, [w:] *Instytucje wsparcia społecznego wobec aktualnych problemów*, red. Urszula Bejma, Marcin Iżycki, Leon Szot, Wydawnictwo Jedność, Kielce 2024, s. 65-80.
46. *Prawda filarem pokoju w nauczaniu papieża Franciszka*, [w:] *Bezpieczeństwo człowieka a prawda*, Human security and truth red. E. Jarmoch, A. Klim-Klimaszewska, S. Bylina, WN IKRiBL, Siedlce-Drohiczyn 2023, s. 183-192.
47. *Sylwetka duszpastersko-naukowo-badawcza ks. prof. dr hab. Edwarda Jarmocha w aspekcie pedagogicznym, socjologicznym i nauk o bezpieczeństwie*, [w:] *Współczesne wyzwania pedagogiczne, socjologiczne i w naukach o bezpieczeństwie*, Contemporary pedagogical, sociological and security challenges red. A. Klim-Klimaszewska, A. Filipek, S. Bylina, WN IKRiBL, Siedlce 2023, s. 11-34.
48. *Model duszpasterstwa służb mundurowych w strategii systemu bezpieczeństwa narodowego*, [w:] *Duszpasterstwo służb mundurowych w Polsce. Aspekty organizacyjno-prawne*, red. S. Bylina, P. Stanisław, Wydawnictwo KUL, Lublin 2023 s. 101-124.
49. *Stan badań nad duszpasterstwem wojskowym w 1939 roku*, [w:] *Kampania polska 1939 roku. Studia*, Akademia Sztuki Wojennej, Warszawa 2024, red. Juliusz Tym, Tom 3, s. 231-257.
50. *Archiwalia krajowe na temat migracji Polaków w obliczu wybuchu II wojny światowej*, [w:] *Bezpieczeństwo człowieka a migracje*, red. E. Jarmoch, A. Klim-Klimaszewska, S. Bylina, WN IKRiBL, Siedlce-Drohiczyn 2024, s. 77-106.
51. *Duszpasterstwo Stowarzyszenia Kombatantów Misji Pokojowych ONZ* [w:] *Duszpasterstwo służb mundurowych w Polsce. Aspekty społeczno-duszpasterskie*, red. S. Bylina, E. Jarmoch, Wydawnictwo KUL, Lublin 2024, s. 207-218.
52. *Model współpracy duszpasterstwa służb mundurowych w Polsce*, [w:] *Duszpasterstwo służb mundurowych w Polsce. Aspekty społeczno-duszpasterskie*, red. S. Bylina, E. Jarmoch, Wydawnictwo KUL, Lublin 2024, s. 81-104.

53. S. Bylina, *Reakcje papieża Franciszka w dobie eskalacji wojny w Ukrainie*, [w:] *Zmiany w systemie bezpieczeństwa w XXI wieku*, redakcja naukowa M. Majchrzak, G. Ciechanowski, M. Romańczuk, E. Kochanek, P. Ostrowski, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2024, s. 297-309.

RECENZJE

1. Eugeniusz Zabłocki, *System Bezpieczeństwa Narodowego*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Oficerskiej Sił Powietrznych, Dęblin 2012, ss. 272. „Drohiczyński Przegląd Naukowy”, Drohiczyn 2016 nr 8, s. 431-436.
2. Milena Kindziuk, *Problem kompetencji językowych studentów IEMiD. Propozycja modyfikacji programu studiów*, Kwartalnik „Kultura – Media – Teologia” 2018(33), s. 64-77.
3. Łukasz Kaczmarczyk, *Specyficzny status dóbr kulturalnych w międzynarodowej wymianie handlowej w świetle negocjacji w ramach Transatlantyckiego Partnerstwa w dziedzinie Handlu i Inwestycji (TTIP)* „Kultura – Media – Teologia” 2018(33), s. 100-125.
4. Henryk Wejman, *Nauczanie pomorskie Prymasa Polski Józefa Kardynała Glempa*, „Colloquia Theologica Ottoniana” 2018/2, s. 209-221.
5. Grzegorz Wejman, *Wizyty prymasa Polski kard. Józefa Glempa na terenie archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej*, „Colloquia Theologica Ottoniana” 2018/2, s. 195-208.
6. Zbigniew Stanuch, *Prymas Polski kardynał Józef Glemp w materiałach archiwalnych Instytutu Pamięci Narodowej*, „Colloquia Theologica Ottoniana” 2018/2, s. 183-194.
7. Rafał Jakub Pastwa, *Widoczność medialna po śmierci na przykładzie osoby Chrisa Cornella i jego konta na Facebooku* „Kultura – Media – Teologia” 2019(38), s. 8-24.
8. Michał Janocha, *Spokój codzienności i szczęście trwałe. Kilka uwag o wyrażaniu niewyraźnego* „Kultura – Media – Teologia” 2018(35), s. 77-88.
9. Piotr Lichota, *Parafia pw. NMP Matki Kościoła w Warnicach w latach 1977-2018*, „Colloquia Theologica Ottoniana” 2019(27), s. 115-141.

10. Dariusz Grygowski, *Freski w grzędzickiej świątyni „zapomniany” zabytek średniowiecznej sztuki kościelnej*, „Colloquia Theologica Ottoniana” 2019/1, s. 41-57.
11. Mateusz Brzeziński, *Ks. Adolf Giżyński. Życie i działalność na terenie gorzowskiej administracji apostolskiej I diecezji szczecińsko-kamieńskiej*, „Colloquia Theologica Ottoniana” 2019/1, s. 7-25.
12. Małgorzata Wrześniak, *Jego wysokość But – rzecz o kulturowym znaczeniu cz. I*, „Kultura – Media – Teologia” 2019(36), s. 51-76.
13. Marek Fałdowski, *Police Cavalrymen in Defence of Warsaw During the Bolshevik Offensive of 1920*, „Internal Security 2019”, 1-6, s. 35-48.
14. Marcin Wrzos, *Zagraniczne podróże apostolskie papieża Franciszka, w tym misyjne, w najważniejszych krajowych portalach internetowych (rok 2019)*, „Kultura – Media – Teologia” 2020(42), s. 109-160.
15. Jacek Kiciński, *Świętość w ujęciu papieża Franciszka*, „Kultura – Media – Teologia” 2020(40), s. 98-115.
16. Ryszard Polak, Paweł Tarkowski, *Socjalizująca rola aktywności sportowej dzieci i młodzieży w świetle współczesnej literatury socjologicznej i humanistycznej*, „Rozprawy Społeczne” 2020; 14(3), s. 27-38.
17. Wojciech Misztal, *Powszechne oddziaływanie: przekaz medialny i pierwsze papieskie orędzie radiowe*, „Kultura – Media – Teologia” 2020(42), s. 91-108.
18. Zdzisław Śliwa, Eugeniusz Cieślak, *Zmiany w obronie narodowej narodów nordyckich po 2014 roku*, „Roczniki Nauk Społecznych KUL” Tom 49 Nr 4(2021), s. 123-140.
19. *Wyzwania bezpieczeństwa społecznego w pandemicznym świecie*, Red. Wojciech Gizicki, Krzysztof Chochowski, Tarnobrzeg 2021.
20. *Bezpieczeństwo w perspektywie transdyscyplinarnej*, red. Agnieszka Wioletta Filipek, Wydawnictwo Naukowe UPH, Siedlce 2022, ss. 164
21. *Bezpieczeństwo społeczeństwa cyfrowego we współczesnym świecie*, red. Joanna Ważniewska, WN IKRiBL, Siedlce 2022, ss. 151.
22. *Współczesne uwarunkowania logistyki i bezpieczeństwa w srodowisku lokalnym, regionalnym i globalnym*, red. Renata Dzik, Rafał Bartłomiej Panfil, Wydawnictwo Rys, Państwowa Uczel-

- nia Zawodowa im. Ignacego Mościckiego w Ciechanowie Filia w Mławie, MŁAWA 2022, ss. 211.
23. *Zarys metodologii nauk o bezpieczeństwie*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2018, ss. 259. [w:] COPERNICUS Political and Legal Studies Vol. 2, Issue 1 (March 2023): pp. 87-89.
  24. Juliusz Tym, *Obraz wojska w oczach społeczeństwa Poznania w pierwszych latach niepodległości w dokumentach proweniencji wojskowej*, „Społeczeństwo i Polityka” 3(76) 2023, s. 195-213.
  25. Lóránd Ujházi, *The involvement of the catholic laity in the promotion of peace* Religions 2024, 15 (11), 1336. <https://www.mdpi.com/2077-1444/15/11/1336> (dostęp 10.12.2024).
  26. Jarosław Gryz, *Wojna Rosji z Ukrainą i jej konsekwencje dla NATO*, „Roczniki Nauk Społecznych KUL” 4(2024), s. 1-22.
  27. Hubert Siepert, *Teologia stosowana w świecie cyfrowym. Szanse i zagrożenia personalizacji treści*, „Kultura – Media – Teologia” 2024

SPRAWOZDANIA

1. *Sprawozdanie z VIII Międzynarodowej Konferencji Naukowej w Drohiczynie*, „Bezpieczeństwo człowieka a rozwój naukowo-techniczny”, Drohiczyn 2012. <http://www.drohiczyntn.pl/index.php/2-uncategorised/36-sprawozdanie-z-obrad-sekcji-teologii>
2. *Sprawozdanie z XVI Międzynarodowej Konferencji Naukowej „Bezpieczeństwo człowieka a nadzieja”*, w *Drohiczynie, 7-9 września 2019*, „Policja” Kwartalnik Kadry kierowniczej Policji”, Volume 20, Issue 3, s. 38-40.
3. *Sprawozdanie z II Ogólnopolskiej konferencji naukowej „Duszpasterstwo służb mundurowych w Polsce. Aspekty społeczno-duszpasterskie”* Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II 11 kwietnia 2024 (sprawozdanie), „Drohiczyński Przegląd Naukowy” 2024/11, s. 165-168.
4. *Sprawozdanie z XX Międzynarodowej Konferencji Naukowej „Bezpieczeństwo człowieka a wolność”*, Drohiczyn 7-8 września 2023 (sprawozdanie), „Drohiczyński Przegląd Naukowy” 2024/11, s. 169-173.

INNE (WYBÓR)

1. *Parafia NMP Matki Kościoła w Łukowie*, „Gazeta Łukowska” 2013, nr 1(234), s. 1-4.

2. *Otwarty na wiernych. Postać biskupa Henryka Przeździeckiego w 140 rocznicę narodzin* „Echo Katolickie”, 2013, nr 7, <http://www.opoka.org.pl/biblioteka/P/PR/echo201307-140.html>
3. *Przejawy egzystencji i misji Kościoła*, [w:] *Z Maryją słuchamy Słowa Pana. Czytanki majowe*, red. ks. M. Paluszkiewicz, ks. M. Czubak, Siedlce 2012, s. 55-57.
4. *Specyfika wspólnoty kościelnej*, [w:] *Z Maryją słuchamy Słowa Pana. Czytanki majowe*, red. ks. M. Paluszkiewicz, ks. M. Czubak, Siedlce 2012, s. 54-55.
5. *Marsz Świętych*, <http://www.podlasie24.pl/wiadomosci/diec-siedlecka/marsz-swietych-844b.html> dostęp 3.11.2011.
6. *I Diecezjalna Parafiada Szkół Podstawowych Diecezji Siedleckiej*, „Wiadomości Diecezjalne Siedleckie” Siedlce, nr 5, s. 300-301.
7. *I Diecezjalny Turniej Piłki Siatkowej Diecezji Siedleckiej*, „Wiadomości Diecezjalne Siedleckie” Siedlce 2007.
8. *III Mistrzostwa Polski Księża w Piłce Siatkowej*, „Wiadomości Diecezjalne Siedleckie” Siedlce 2012, nr 11, s. 568-569.
9. *Powołanie z pasją* „Echo Katolickie” 2013, nr 30(142), s. 10.
10. *Księża diecezjalni na czas „W”*, „Nasza Służba”, Rok XVII, nr 13 (362) 2008, s. 8.
11. *Przygotowania do V Mistrzostw Polski Księża w Piłce Siatkowej*, „Nasza Służba”, Rok XXIII, nr 12 (491) 2014, s. 14.
12. *Zagrali po raz piąty*, „Niedziela” nr 44(1072) 2014, s. V.
13. *Zatroskani o krzewienie pokoju. Wywiad z plutonowym Krzysztofem Klimczakiem z 12 Batalionu Dowodzenia Ułanów Podolskich*, [w:] *Polacy w misjach poza granicami kraju, doświadczenia, wspomnienia, perspektywa*, red. G. Ciechanowski, Szczecin 2015, s. 225-234.
14. *Szkolenia Kawalerzystów Federacji Kawalerii Ochotniczej*, http://www.ordynariat.wp.mil.pl/pl/641_19450.html (dostęp 20.04.2015).
15. *Szczecin: II Ogólnopolskie Manewry Kawalerii (3-7 czerwca 2015 r.)* http://www.ordynariat.wp.mil.pl/pl/651_19744.html (dostęp 27.06.2015).
16. *Szczecin: Uroczystości 70-lecia Szczecińskiej Dywizji Zmechanizowanej* <http://www.ordynariat.wp.mil.pl/pl/651.html> (dostęp 27.06.2015).

17. *Szczecin: Dzieje Ordynariatu Polowego i Kawalerii Polskiej podczas półkolonii salezjańskich w Szczecinie*, http://www.ordynariat.pl/pl/653_19804.html (dostęp 08.07.2015).
18. *Siedlce: V Transdyscyplinarna Konferencja Naukowa nt. „O potrzebie i możliwościach diagnozowania oraz doskonalenia morale żołnierzy i funkcjonariuszy służb mundurowych 26.1.2015* http://ordynariat.wp.mil.pl/pl/668_20417.html (dostęp 10.05.2015).
19. *Gliwice: Uroczystości Odstępstwa w kościele garnizonowym św. Barbary „Nasza Służba”, Rok XXIV, nr 21 (522) 2015*, s. 15.
20. *Walczący o zaprowadzenie pokoju. Wywiad z chorążym Grzegorzem Waszczukiem z 12. Batalionu Dowodzenia Ułanów Podolskich w Szczecinie*, [w:] *Żołnierze Pomorza Zachodniego w Afganistanie. Wspomnienia, relacje, refleksje*, red. G. Ciechanowski, Szczecin 2016, s. 147-152.
21. *Gliwice: Pielgrzymi z Francji w parafii garnizonowej w Gliwicach*, http://ordynariat.wp.mil.pl/pl/702_21525.html (dostęp 10.05.2017).
22. *Gliwice: Obchody Święta Wojska Polskiego i Uroczystości Wniebowzięcia NMP w Garnizonie Gliwice*, http://ordynariat.wp.mil.pl/pl/704_21648.html (dostęp 10.05.2017).
23. *Gliwice: Pielgrzymka Kobiet Garnizonu Gliwice do Piekar Śląskich*, http://ordynariat.wp.mil.pl/pl/704_21671.html (dostęp 10.05.2017).
24. Gliwice, „Nasza Służba”, Rok XXV nr 15 (538), s. 15.
25. „Biała Niedziela” w parafii garnizonowej w Gliwicach, http://ordynariat.wp.mil.pl/pl/707_21729.html (dostęp 10.05.2017).
26. *Upamiętniono „Gliwickich Cichociemnych”*, http://ordynariat.wp.mil.pl/pl/711_21896.html (dostęp 10.05.2017).
27. *Gliwice: Strzelcy Rzeczypospolitej na spotkaniu w 26 rocznicę przywrócenia Ordynariatu Polowego*, http://ordynariat.wp.mil.pl/pl/722_22194.html (dostęp 10.05.2017).
28. *Gliwice: Rekolekcje wielkopostne dla klas mundurowych*, http://ordynariat.wp.mil.pl/pl/734_22506.html (dostęp 10.05.2017).
29. *Gliwice: Obchody 77 rocznicy zbrodni Katyńskiej 7 rocznicy katastrofy Smoleńskiej*, http://ordynariat.wp.mil.pl/pl/734_22507.html (dostęp 10.05.2017).
30. *Wotum Głorii bitwy Warszawskiej*, „Echo Katolickie”, 15.08.2020, s. 11.